

Buzinkay Géza

Kis magyar sajtótörténet

TARTALOM

Háttér és előzmények

A magyar sajtó megszületésének előzményei

A magyar sajtó megszületésétől intézményesüléséig, 1780-1840

A jozefinista kezdetek

A folyóiratok kiágazása a hírlapokból

Az első hullámvölgy: I. Ferenc és Metternich kora

A magyar sajtó végleges meggyökerezése az 1830-as években

A korszerű sajtóélet kialakulása, 1841-1865

A politikai sajtó kivirágzása az 1840-es években

A sajtószabadság és az önálló sajtótörvény közjátéka: 1848-49

Nemzeti vagy polgári sajtó dilemmája az önkényuralom idején

Az abszolutizmus sajtótörvénye és a sajtóirányítás

Nyomdák, lapok és olvasók

Az újságírói pálya

A sajtóstílus

A kor főbb lapjai

A polgári nyilvánosság megszületése, 1865-1878

A kiegyezés megvitatása a hírlapokban

Sajtótörvény(ek) és sajtópolitika

A hír előtérbe kerülése

A kor főbb lapjai

Az üzleti sajtó térhódítása, 1878-1918

A hirdetések szerepének megváltozása

A lapterjesztés megújulása: a kolportázs

Újságírók - sajtóerkölcs - sajtókarrierek

Az érdekvédelem és a sajtó-közélet megszerveződése

Az 1914. évi sajtótörvény

A korszak főbb lapjai

A sajtó mint az egyik médium, 1918-1945

A sajtóélet szabályozása

A sajtókamara felállítása

A két világháború közötti lapok

Kitekintés az 1945 utáni sajtóra

Háttér és előzmények

*Hír az, aminek a kinyomtatását valaki
meg akarja akadályozni; minden más hirdetés.*

(W. R. Hearst)

A ma ismert hírlapokra, újságokra gondolva, maga a sajtó műfaja igen újkeletűnek látszhat, hiszen a napilapok működéséhez jelentősen iparosodott társadalomnak, viszonylag fejlett infrastruktúrának kell fennállnia - s még sokkal inkább: kiterjedt írni-olvasni tudást feltételez, sőt a szólásszabadság elvének érvényesülését. Mindez pedig így együtt jellegzetesen a 19. századi Európa és Egyesült Államok hozadéka; többé-kevésbé szerves előzményei azonban jóval korábban megjelentek.

A legkorábbi ős *Julius Caesar* nevéhez köthető: Kr. e. 59-től ő készítette az *Acta Diurna* nevű hírközlőt. Kézzel írt példányait Róma és a provinciák központjainak forgalmas helyein kiakasztották azzal a céllal, hogy a lakosságot tájékoztassák a kormányzati eseményekről és hirdetményekről. Ez a szándék azóta is munkál a kormányok hivatalos sajtópolitikájában.

A másik, leghosszabb életű sajtóelőd Kínában állt fenn: ezerháromszáz éven át, 1911-ig jelent meg a *pao*, az udvari hírek közvetítője a tanult közhivatalnokok részére. Technikai kivitelezésében, formátumban tükrözte a mindenkori technikai szintet, de tartalmának lényegét tekintve változatlan maradt.

Európában a középkorban sokáig nem volt igény rendszeres és friss hírközlésre. A legközelebbi rokon forma a hírlevél, újságlevél volt, melyet írnokok írtak kézzel, és városi kikiáltók olvasták fel. Híreket tartalmaztak az ún. hírkönyvek, hírpamfletok is, amelyek különösen a 16. században virágoztak. Hadi és más, közérdeklődésre számot tartó eseményeket közöltek kéziratos formában. Ekkor már a kormányok, uralkodók jártak az élen a (propaganda célú) hírek közlésében. A velencei köztársaság 1563-ban egy *gazeta* belépti díjat állapított meg a törökellenes háborúk állásáról szóló hírek nyilvános felolvasásaira. Ezek a rendezvények már jelezték a hírek iránti kereskedelmi igény megjelenését - a pénznem neve pedig hosszú időre a forgalomba hozott újságok kedvelt névtípusa lett. A korai újságok másik népszerű névadója Mercurius, Merkúr, a római mitológiában az istenek küldöttje (és a rá utaló más nevek: Herald, Futár stb.), illetve a kritikus megfigyelésre utaló elnevezések (Argus, Observer, Guardian, Standard stb.).

A híreket közlő levelezés, főként kereskedők között, a késő középkortól kezdve rendszeres lett. Kereskedők, bankárok hírlevelei különböző árucikkek beszerzési lehetőségeiről, áraikról szóltak, de mivel mindennemű esemény kihatással lehet a kereskedelmi feltételekre, politikai, hadi és fontosabb napi események is helyet kaptak bennük. Ezek a kiterjedtebb vállalkozások estében szervezetté, rendszeressé váltak, mint például a 16. sz. során az augsburgi *Fugger*-bankház hírlevelei, amelyek már szélesebb érdeklődési körhöz is eljutottak. Az első nyomtatott hírlevél Németországban vagy Németalföldön készült, a legkorábbi ismert darab a strassburgi kiadású *Relation* (1609) volt.

A hírközlő kiadványok iránti igény Európa-szerte gyorsan nőtt, s a korszak legkiterjedtebb és legmozgékonyabb kereskedő birodalmában, Hollandiában 1618-tól nemzetközi híreket közlő hetilap (illetve időnként hetenként kétszer megjelenő lap) működött, melyet spanyol névvel

coranto-nak nevezték. Hasonló hírlap-kezdeményezések indultak Svájcban (1610), a Habsburg-birodalomban (1620), Angliában (1621), Franciaországban (1631), Dániában (1634), Itáliában (1636), Svédországban (1645) és Lengyelországban (1661) is.

Az újságok megindulása hamarosan kiválasztotta az államok korlátozó szándékát: a 17. sz. második fele és a 18. sz. a sajtó és a cenzúra küzdelmének kora volt Európában. Jellemző - és azóta többször megismétlődő - eset játszódott le Párizsban 1631-ben: egy könyvkereskedői vállalkozást megindulása után azonnal felváltott, megfojtott a *La Gazette de France* néven elindított, hivatalos jogosítványt kapott lap, amit névleg *Théophraste Renaudot* párizsi orvos szerkesztett, de valójában Richelieu bíboros szócsöve volt. Hosszú fennállása alatt, 1917-ig az államhatalom nevelő szigorát testesítette meg a nem hivatalos lapokkal szemben.

Az angol példa a sajtó nagyon kemény küzdelmét, de egyúttal korábbi és nagyobb sikerét mutatta az állammal szemben. Már az 1620-as években a hatósági jogosítványt követeltek meg a kiadóktól, aztán szigorú cenzúra tiltotta be a külföldi hírek közlését a harmincéves háború idején, 1640 után pedig engedékenységi és szigorú korlátozási hullámok váltották egymást. A 18. sz. elején állt elő az állam egy új korlátozó ötlettel. *Sir Richard Steele* és *Joseph Addison* napilapja, a *The Spectator* (1711-12) alkalmanként elérte a háromezres példányszámot, ami kezdett hirdetőköt vonzani. Erre 1712-ben megjelent a bélyegadó törvény, olyan hirdetési adót vezetve be, mely megduplázta az újság árát. Ezzel ugyan sok más lappal együtt a *The Spectator* is sikerült megbuktatni, viszont addigra a sajtó már olyan nélkülözhetetlen eleme lett a londoni társadalmi és irodalmi életnek, hogy a lapok folyamatos elterjedése és szaporodása megállíthatatlan volt. 1771-től parlamenti híreket, jegyzőkönyveket is lehetett közölni, s a 19. sz. elejére a sajtószabadság feltételei - legalábbis a békeidőben - biztosítva voltak. 1855-ben eltörölték a bélyegadót is.

A 19. sz. döntő jelentőségű volt a sajtó történetében: ekkor született meg a ma is élő újságírói foglalkozás, alakult ki Angliában és Amerikában a modern újságstruktúra, jöttek létre a laptulajdonlás és a lapelőállítás új formái, s ekkor lett a sajtó a korábbi irodalmi kötődés helyett az üzleti világ része. Technikai találmányok során át - melyek között az egyik legjelentősebb a hengeres körforgó (rotációs) gép volt (1865) - a példányszám növelésében a linotípia, az automatikus szedés és soröntés feltalálása hozta a robbanásszerű változást. Az első linotip gépet a *New York Tribune* állította munkába 1886-ban, milliós példányszám nyomását téve lehetővé.

Sokáig alkalmi levelezők írták a tudósításokat. A század közepén jelentek meg azok a főfoglalkozású újságírók, akiknek feladata volt a hírek felderítése és összegyűjtése: megjelentek a riporterek. A krími háborúból (1853-56) már a saját kiküldött haditudósító jelentkezett a londoni *The Times*-ban, s a következő évtizedben másfélszáz haditudósító vett részt az amerikai polgárháború eseményeiben: ott született meg a híres és befolyásoló amerikai újságíró képze is.

Saját tudósító, riporter alkalmazását csak a nagy lapok engedhették meg maguknak, a kisebbeknek és a vidéki lapoknak ez járhatatlanul gazdaságtalan út volt. Ezt az igényt ismerte fel *Charles Havas* francia üzletember: 1835-ben megalapított vállalkozása először a nemzetközi sajtó híryanagát fordította, idővel pedig irodája hírügynökséggé alakult.

A 19. sz. végére, a századfordulóra létrejöttek azok a szervezeti és technikai feltételek - beleértve a közlekedés és a hírközlés találmányait -, amelyek lehetővé tették a világsajtó kialakulását, mindkét értelemben: részben híreivel az egész világot átfogta, részben több kontinensen elterjedt lapok jelentek meg, ha ezt a nyelvi korlátok lehetővé tették. A világsajtó egyúttal üzleti szempontú, szenzációra alapozó sajtó, mely korlátokkal találta magát szembe. A 20. sz. sajtója e feltételek és e fenntartások jegyében növekedett - olykor vitatott - nagyhatalommá.

Az újságok, hírlapok, politikai hetilapok csoportjától jelentősen különbözik a gyakran magazinoknak, magyarul hol folyóiratoknak, hol közművelődési sajtónak, gyakran családi és ismeretterjesztői lapoknak, periodikáknak nevezett csoport. Valójában két műfajról van szó, amelyek között a periodikus megjelenés biztosítja a rokonságot, és gyakori az átfedés. A közművelődési, szórakoztató lapok és folyóiratok valójában a könyv, illetve a hírlap műfaja között helyezkednek el, megjelenésük a nyomtatással vált lehetővé, s előzményeik a pamflet, kalendáriumok, ponyvák, népkönyvek, balladák és almanachok. E sajtóműfaj első darabjai az 1660-as években jelentek meg, egymással párhuzamosan Hamburgban, Párizsban, Londonban és Itália városaiban. A tudományosság újjászületése, a tudás értékelésének megnövekedése és a tudományos eredmények elterjesztésének célja volt az első folyóiratok létrehozója.

A magazin könnyedebb típusa is hamarosan megszületett Párizsban (*Le Mercure Galant*, 1672): egy francia író indította udvari hírek, anekdoták és rövid versek közlésével.

Az illusztrált lapok az 1830-40-es évektől terjedtek el, amikor sikerült a fametszetek és a szöveg együttes nyomását technikailag megoldani. 1842-től (az *Illustrated London News* megindulásától) Európa-szerte elterjedtek azok a lapok, amelyek arra az alapötletre épültek, hogy a hírek egy részét lehet képből közölni, s ezzel az olvasni nem vagy kevésbé tudó rétegek is elérhetőkké váltak.

A magazin műfaj a 19. sz. végén Amerikában kapcsolódott össze olyan mértékben a hirdetési üzlettel, hogy ezáltal a második világháború végéig el is vált az Európában inkább irodalmiasabb, olykor moralizálóbb, és ismeretterjesztő célzatát sem rejtegető közművelődési, családi lap típustól. A 20. század közepétől többé-kevésbé az amerikai minták nyomán, amerikai újítások és elvek alapján világszerte felvirágzott magazin-üzletág rengeteg csoportra bomlott: ifjúsági és női lapok, hírmagazinok, az 1936-ban indult amerikai *Life* magazin népes leszármazotti családfája, a képes magazinoké, az irodalmi tömörítvényeket közlő *Reader's Digest*-típusú folyóiratok, a regényújságok, a képregény-újságok, vicclapok, pletykalapok, szakfolyóiratok és ismeretterjesztő periodikák, tudományos, kulturális és irodalmi folyóiratok, a szemlék és revük.

Egészen elnagyolt vázlatként ez volt az az általános háttér és környezet, amely kialakulása és felvirágzása során a magyar sajtónak forrását is, környezetét is, hátteret is nyújtotta.

A magyar sajtó megszületésének előzményei

A Rákóczi-szabadságharc tudósítója, az első magyarországi időszak kiadvány, a *Mercurius Hungaricus* alig két évvel azután indult meg, hogy a világ legrégebben folyamatosan megjelenő lapja, a *Wiener Zeitung* elődje megkezdte pályafutását. A bécsi lap, akárcsak a korabeli többi európai abszolutizmus által engedélyezett-létrehozott újság, az uralkodó és kormányzata közvetlen befolyása alatt állt, vagyis például a Rákóczi-szabadságharcról az udvar hivatalos véleményét tette közkinccsé. Ennek hatásos propagandának ellensúlyozására, tehát szintén hivatalos lapként, született meg a *Mercurius Hungaricus* (második számtól *Mercurius Veridicus ex Hungaria* címmel).

A máig sem ismert első számot, gróf Esterházy Antal tábornok, a lap ötletének felvetője készítette 1705. április 14-én, feltehetőleg magyar nyelven és magyar olvasókra számítva - II. Rákóczi Ferenc viszont kizárólag külpolitikai célra szánta, éppen ezért adatta ki latin nyelven, udvari kancelláriájában, és személyi titkárára, Ráday Pálra bízva a szerkesztést. Az 1705 és 1710 közötti időszakból 6, rendszertelen megjelenésű számának 13 nyomtatott és kéziratos példányát ismerjük. Egyedül az 1710. évben, januártól májusig sikerült elérni rendszeres havi

megjelentetését, előbb Lőcsén, végül Bártfán. A *Mercurius* általában öt oldalon közölte a haditudósításokat; megjelenési példányszámát nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy maga Ráday küldte szét példányait azoknak a külföldi politikusoknak, udvaroknak, amelyekkel diplomáciai kapcsolatban álltak.

A 18. sz. során még két latin nyelvű újság jelent meg Magyarországon illetve magyar olvasóközönségre számítva. A korabeli Európában ez a latin nyelvű hírlapkiadás kuriózum volt, hiszen másutt nemzeti nyelvű lapok szóltak az olvasókhoz. A kisszámú magyar olvasóközönség műveltsége latin és német nyelvű volt, s ezek a latin lapok kifejezetten oktatási célra is szolgáltak. Német egyetemeken tanuló protestáns diákok ugyanis megismerkedhettek, hozzászokhattak olyan, ma már ismeretlen oktatási tárgyhoz, mint az utazási collegium vagy az újságcollegium. Ez utóbbi újságolvasást és elemzést jelentett azzal a céllal, hogy a sajtó anyagából kiindulva ismertesse a diákokkal a földrajzi, az államtudományi, a történeti és a nyelvészeti ismeretanyagot. *Bél Mátyás* nemcsak meghonosította ezt a tárgyat a pozsonyi liceumban, hanem külön erre a célra létre is hozta a *Nova Posoniensia*-t (1721-22).

A felvilágosodás korának oktatási rendszerében, az 1777-ben Mária Terézia által kiadott Ratio Educationisban a gimnáziumok számára is rendszeresítették az újságcollegiumot. Ennek igényeit a Bécsben hetenként kétszer kiadott *Ephemerides Vindobonenses* (1776-85) volt hivatva kielégíteni. Latin nyelvűségének indoklása a Habsburg-birodalom többnyelvűségének problémájára ráébredő koré is volt: szerkesztője nem csupán egy népnek, hanem mindegyiknek szánta a lapját.

A latinétól eltért a német nyelvű lapok szerepe és jellege: ezek többé-kevésbé a bécsi hivatalos lap adaptációi voltak, s a nagyobb és jelentősebb városok nagyrészt német anyanyelvű polgárainak, hivatalnokainak készültek. 1730-tól, ritkuló megszakításokkal, volt már budai lap; az 1765-ben megindult *Preßburger Zeitung*-gal pedig megszületett az első folyamatosan megjelenő hírlap (együttal a magyar történet leghosszabb életű lapja: 1764-1929).

A német mellett a cseh nyelvű sajtó is megszületett már a 18. sz. elején (Prága, 1719). A soknyelvű birodalom többi népének II. József évtizede hozta meg a saját újság létesítésének lehetőségét. A magyar nyelvű után Pozsonyban cseh nyelven megszületett a szlovák sajtó (Presspurské Noviny, 1783-87), németül pedig volt egy sikertelen román lapalapítási kísérlet (1784), és Zágrábban egy horvát lapalapítás (Kroatischer Korrespondent, 1789).

A hagyományos referáló újságtípus híreket közölt értékelés, kommentárok, sőt bármilyen csoportosítás nélkül, ami nem csak kezdetleges jellegűvé tette a lapokat, hanem világosan utalt az abszolút uralmi formák által megtűrt hírközlésre is. A Habsburg birodalmon belüli országok, nemzetek sajtójának megszületése arra az időszakra esett, amikor ez a referáló hírlaptípus már Európa-szerte átalakulóban volt. A sajtó pusztán információ-továbbítóból nézettisztázó, vitázó, közvélemény-formáló tényezővé vált. A folyamat a sajtó - önnön műfajának megfelelő - reakciója volt a 18. sz. utolsó két évtizedének eseményeire szemmel kísérése az egyszerű (olvasó) polgár számára is élménnyé tette a világtörténelmet és felismerhetővé összefüggéseit. A Habsburg-birodalombeli sajtó átalakulásának és korábban ismeretlen kivirágzásának volt még egy fontos előfeltétele: a cenzúraviszonyok átalakulása. A cenzúra sokáig a katolikus egyház, közelebbről a jezsuita rend kezében volt. A felvilágosult állam törekvései közé tartozott, hogy ezt is állami kézbe vegye. Mária Terézia uralma idején a jezsuiták részvétele nélkül szervezték át az udvari cenzúrabizottságot. II. József, amint társuralkodó lett, fellépett a cenzúra túlzott szigora ellen, kidolgozta annak új alapelveit. Az egyházi befolyás maradványait is kiiktatta, a cenzúrát teljesen állami feladattá tette, és az egész birodalomra nézve összpontosította.

Centralizálását tapasztalati okokkal indokolta: korábban, míg az egyes tartományokban, országokban külön-külön szerveztek intézték a cenzúraügyeket, a magyarországiak a pozsonyi egyháziügyi bizottság feladatkörébe tartoztak. Ez szembeszegült a birodalom egységes központi elveivel és gyakorlatával, szigorúbb és szűklátókörűbb cenzúrát működtetett, mint a bécsi. (Ugyanez a helyzet megismétlődött az 1850-es években is.) Hogy véget vessen ennek a helyzetnek, II. József 1781. június 11-én kiadott cenzúrarendeletét egy évvel később Magyarországra nézve is életbe léptette.

II. József cenzúrája felvilágosult szellemű volt, de nem vallásellenes. Tiltotta a kifejezetten obszcén, vallásellenes és ateista szövegek publikálását, ám az olyan vallásos műveket is, amelyek babonásnak minősültek - viszont lehetővé tette a protestáns teológia és hitbuzgalmi irodalom megjelenését, mely korábban kizárt volt. Igen fontosnak tekintette a „felvilágosítás” szolgálatát, amiből többek között általában az írott szöveg, a kinyomtatott gondolatok bizonyos fokú tisztelete következett. A cenzúra-alapelvek körül is csillapíthatatlan vita indult, de hogy maga a törvény miért idézhetett elő olyan mérvű fellélegzést, felszabadulási érzést és miért segítette elő a szellem, a művészek mellett a sajtó kivirágzását s a magyar nyelvű sajtó megszületését is, abban a cenzúra tényleges működésének módozatai és a személyi adottságok játszottak közre.

II. József 1782. április 8-án feloszlatta az udvari cenzúra-bizottságot és lecsökkentett létszámú cenzorgárdát a tanulmányi bizottság keretei közé helyezte át. Ezzel megtörtént - Kosáry Domokos találó megfigyelésével szólva - az a változás, hogy a korábbi jezsuita cenzúra helyét a szabadkőműves cenzúra vette át. A személyi feltételeket évtizedekre az jellemezte, hogy jól képzett, öt-hat nyelven beszélő hivatalnokok feladata lett a cenzúra, s kitűnő írók, irodalmárok számára lett vonzó a cenzori foglalkozás. A cenzor a sajtó esetében az első kész példányokat nézte át, s jóváhagyása után lehetett nyomni és szétküldeni a teljes példányszámot.

A sajtó felvirágzására az 1780-as években mi sem jellemzőbb, mint hogy a sajtó jellegét és jelentőségét eleinte fel nem ismerő II. József, rendeletének hatását látva - s ez hamar túlhaladta a számára kíváncsi mércét - kötelespéldány-szolgáltatási rendeletekkel igyekezett legalább az utólagos ellenőrzést kézben tartani, és végül 1789. júniusában az újságbélyeg bevezetésével rakott olyan terhet a lapokra, amelytől fejlődésük lassulását várta.

A magyar sajtó megszületésétől intézményesüléséig, 1780-1840

A jozefinista kezdetek

A felvilágosodás és a jozefinista polgárosítási program magyar hívei közé tartozott *Rát Mátyás*. Tanulmányait német egyetemeken folytatta mint evangélikus lelkész - e felekezet értelmisége kiemelkedő szerepet játszott a század művelődésében és polgárisodásában - s amit Göttingenben *A.L. Schlözer* újságcollégiumában elsajátított, azt értékesítette a magyar hírlapirodalom megteremtésekor. A német felvilágosodás nagy államférfi- és tudós-nemzedékének nevelője, maga is jelentékeny történész és kritikus, a felvilágosodás szellemében nemcsak az újságolvasás művészetét tanította meg, hanem értelmezte is az újságkészítés szabályait és lehetőségeit, az újságírói és lapszerkesztői munkát és felelősséget. Nézeteinek sarkköve volt: úgy kell tekinteni a hírlapokat, mint amelyek arra törekzenek, hogy igazat írjanak, s nem hibáztatható az újságíró, ha híre nem bizonyul igaznak. Az újságíró nem győződhet meg hírei igazáról, nem is ez a feladata, hanem, hogy felderítse és összegyűjtse őket. Az a helyes magatartás, ha nem tekintjük az újságot többnek annál, ami, vagyis hírek és vélemények gyűjteménynél, amelyek különböző területekről és különböző egyénektől származnak.

A Rát Mátyás által létesített *Magyar Hirmondó* (1780-1788) hetenként kétszer, szerdán és szombaton jelent meg. Nem a bécsi hivatalos lap és ennek nyomán a hazai német újságok formai jegyeit követte, hanem inkább folyóirat-jellegű volt egyhasábos (könyv típusú) tördelésével, s az írás és a hírek, a hírközlés szimbólumait összeépítő fejlécével. A referáló újságtípus kereteit egy szabadabb, a híreket és közleményeket nem állandó, hanem az anyag jellegétől függő sorrenddel váltotta fel. Első évfolyamára 320 előfizető jelentkezett, túlnyomó többségük a nagyobb városokból; a későbbi években ez a szám 4-500-ra emelkedett.

A *Magyar Hirmondó* szerepében is hasonlított a folyóiratokra, jellegében egyesítette az eltérő műfaji vonásokat. Az angol erkölcsi hetilapok példájából merített, és a nemzeti nyelv fejlesztéséből programszerűen kivette részét. A nemzeti hagyományok, a régi költészet emlékei, sőt a népköltészet gyűjtésére buzdít.

1782 végén Rát Mátyás abbahagyta az újságírást; utódai közül a költő, író és nyelvújító *Révai Miklós* népies-szatirikus jelleggel és irodalmias moralizáló felfogásban szerkesztette a *Magyar Hirmondót*, *Szacsvay Sándor* viszont 1784 júliusától közel két éven át jozefinista szellemét erősítette, II. József kultuszával együtt. Tág teret adott az alkalmi költészetnek, a frissen feltűnő költőknek, aminek egyik eredménye volt, hogy *Batsányi János* nála jelent meg először.

A Szacsvayt követő *Barczafalvi Szabó Dávid* éppen az ellentétes irányba fordította az újságot, amely a nemesi-nemzeti ellenállás szócsöve lett. Túlzásba vitt szómagyarításai az olvasókból is tiltakozást váltottak ki, viszont azáltal, hogy szavait a közönség próbájának tette ki, a közvélemény felismerésének és szerepének első tanúbizonyosságát adta a magyar sajtótörténetben. A lap írásainak ellenzéki hangulati hatása ellenére száraz, unalmas lett. 1788. október 8-án szűnt meg, azon a napon, amikor Pesten megindult a *Magyar Mercurius*, ugyanannak a *Paczkó Ferenc Ágoston* pozsonyi nyomdásznak a kiadásában, akinek a magyar újságra szóló privilégium a birtokában volt. Ekkor ugyanis II. József Pozsony helyett Budát tette meg az ország fővárosává, oda költöztetve a kormányszékeket, tehát az újság közönsége is közelebb

volt egy pesti kiadás számára - a cenzúrahatóság pedig jobban kézben tarthatónak vélte a közelben készülő lapot.

A *Magyar Mercurius* (1788-89) örökölte a *Magyar Hirmondó* nemesi-nemzeti ellenálló szellemét. Jelentősebb sikert nem aratott, és alig több mint egy éves fennállás után, amikor Paczkónak lejárt 10 évre szóló privilégiuma, megszűnt.

Már a kortárs értelmiség is nagy jelentőséget tulajdonított a *Magyar Hirmondónak*. Az író és lapszerkesztő *Schedius Lajos* egyik jelentékeny irodalomszervezőnk, későbbi egyetemi esztétikaprofesszor, alig valamivel a század vége előtt írta le róla: „a tiszta, erőteljes stílus, a szerző ízlése a híryananyag megválogatásában, széles tanultsággal összekötve, tették, hogy az újságot minden patrióta becsülte, és általános olvasottságot mondhatott a magáénak. Ez a szerencsés esemény volt az oka annak, hogy ettől az időtől fogva, a született magyar is, aki annak előtte vagy a Bécsben latinul kiadott vagy más külföldi újságot olvasott, vagy pedig többségében nem szokott hozzá az újságolvasás szükségletéhez, most mégis felismerte az újabb idők e szükséges eszközét mindenféle hír és ismeret terjesztésére, valamint a nemzetek szorosabb kapcsolatára”.

Bár II. József Ausztriában eltörölte a privilégiumokat, ennek hatása nem érvényesült Magyarországon: a pozsonyi nyomdászok - a városi magisztrátus hathatós támogatásával - megvédték az egész országra kiterjedő újságkiadói privilégiumaikat. Amíg ezek érvényben voltak, másik lap csak Bécsben kísérletezhetett. Volt azonban még egy fontos oka annak, hogy átmenetileg Bécs vált a magyar nyelvű hírlapkiadás központjává. Bécs igazi, európai értelemben vett nagyváros volt, sőt fővárosként funkcionált (nem csak székvárosként); ott volt megtalálható és elérhető a magyar nyelvű olvasmányokat rendszeresen igénylő közönség, mint például a hivatalnokok, testőrök és az arisztokrácia egy része.

Első markáns újságíró-egyénségünk, *Szacs vay Sándor* - miután képtelen volt a privilégium falát áttörni - 1786. december 2-án Bécsben indította meg a második magyar újságot. A *Magyar Kurir* (1786-1834) indulásakor kétszeresen felülmúlta a Magyarországon elérhető példányszámot. Az újság azt a jozefinista szemléletet képviselte, amelyet közben a pozsonyi lapnál már felváltott a nemesi-nemzeti ellenállás szemlélete. Ezzel először állt elő az a helyzet, amely a Habsburg-birodalom fennállásáig még többször megismétlődött: a nemzeti (nemesi) függetlenség szócsöve háborítatlanul működhetett Magyarországon, folyamatosan elnyomónak hirdetve a Habsburg-adminisztrációt, viszont a társadalmi igazságosságot, a modernizálást hirdető lap kiszorult az országból Bécsbe; és mert Bécset nemzeti okok miatt „gyűlölni” illet, ezt az indulatot lehetett rávetíteni a Bécsben működő magyarokra is, jó szolgálatot téve így az igazi mozdulatlanságot képviselő erőknek.

Szacs vay jozefinizmusa egyáltalán nem jelentette, hogy II. József uralmának kritikátlan híve vagy propagandistája lett volna. A cenzúra jócskán megnyírbálta a *Magyar Kurirt*, amit az üresen hagyott - figyelemfelkeltő helyek mellett a szerkesztő efféle megjegyzései is kiemeltek: „Itt nagy szél fűtt, elvitte a betűket.” A francia forradalomról szóló híreit, tudósításait a cenzúrát megzavaró álruhába kellett öltöztetnie. A *M. F. Trenk von Tonder* német író által az évtized közepén meghonosított és nagy sikert arató „halottak beszélgetése” szatirikus formáját vette át Szacs vay; ezekből gyakran nem lehetett közvetlenül kimutatni az író pozitív vagy negatív viszonyát, kritikájának komolyságát vagy iróniáját tárgyával kapcsolatban. Az emberi és polgári jogok kihirdetéséről a *Wiener Zeitung*nál korábban adott hírt, máskor gyakran a bécsi lapból vette át híreit, ám például azt, hogy a francia nemesség lemondott előjogairól, mellőzte.

Úgy látszik, a hírlap nyelvi magyarosodási programját értékelték különösképpen olvasói. Szacs vay Sándor friss, élénk és szellemes tudósításai, sőt glosszái az országgyűlési ülésekről, műfaji újdonságot is jelentettek. 1788 végén már igen nagy sikerként könyvelte el, hogy 800 előfizetője van, amit 1790 januárjára 1200 főre sikerült növelnie.

Szacs vay 1793-ig szerkesztette a *Magyar Kurirt*: ennek az évfolyamnak első számában közölte XVI. Lajos francia király kihallgatását a forradalmi konvent előtt, emiatt a lapot betiltották. Szacs vay ekkor visszatért Kolozsvárra, a lap pedig három hónap múlva indulhatott újra, más szerkesztővel.

1790 után Pozsonyban és Pest-Budán német, szlovák és latin nyelvű újságok jelentek meg, a kolozsvári rövid életű *Erdélyi Magyar Hír-Vivő* (1790-91) mellett szintén csak német nyelvű hírlapok voltak Erdélyben. A magyar sajtó műhelye 1806-ig Bécsben volt.

I. Ferenc trónraléptével a reformok előli merev elzárkózás vette kezdetét, ennek keretében sűrűn kiadott cenzúrarendeletekkel.

A Bécsben, arisztokrata családoknál nevelősködő *Görög Demeter* nevelői állása során alakította ki kapcsolatait Habsburg-ellenes, felvilágosult főurakkal - gróf Széchényi Ferencsel, gróf Festetics Györggyel, gróf Teleki Sámuellel - és udvartartásukba vagy vonzáskörükbe tartozó honoráciorokkal (nevelőkkel, ügyvédekkel, orvosokkal) és testőrírókkal - Batsányival, Kazinczyval, Verseghyvel és Révaival. 1789. július 7-én mindezeknek a köröknek támogatásával indította meg a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (1789-1803) című lapját. A cím az akkor folyó törökellenes háborúkra utalt, s kizárólag azok történetével foglalkoztak a kezdeti füzetek. Miután a hatóságok ilyen félrevezetése kezdetben bevált, két év után felvette a *Magyar Hirmondó* nevet. Tudatos szerkesztői program alapján a nemzeti nyelvi, irodalmi és politikai összefogást kívánta szolgálni. Mint a kor összes többi lapja, ez is a postajáratokhoz igazodva, hetenként kétszer jelent meg. Volt közben olyan év is, amikor *Hajnóczy József* a munkatársa volt: ekkor a *Hadi Történetek* különösen élénk figyelemmel kísérte a francia nemzetgyűlés alkotmányozó tevékenységét. Ennek köszönhető, hogy jelentős létszámú magyar olvasóközönség megismerhette az 1791-i francia alkotmányt és az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát. A következő évtől megszigorodó újságencenzúra azonban már csak a hivatalos lap nyomán, tehát elítélő megvilágításban engedte közölni a francia forradalomról szóló összes hírt. 1793 elején pedig majdnem betiltották, mint a *Magyar Kurirt*. Ezt ugyan megúsza, de utána ugyanolyan érdektelenné kellett válnia, mint az újra indult *Kurir*-nak. „Az újságokat nagyon herélik a Censorok- panaszolta ekkoriban Kazinczy - ...El vész a kedvem újságokat hordatni.”

1794 után már egy másik bécsi magyar nevelő, *Kerekes Sámuel*, egyébként kezdettől a társszerkesztő, játszotta a lap szerkesztésében a főszerepet: nem közvetlenül politikai és társadalmi kérdéseket feszegető írásaival, hanem inkább mint irodalomszervező.

Az újság már megindulása után hamarosan népszerű lett, és megszűnéséig nagyjából állandó, 1200-1300 előfizetőt vonzott. Sikerében nem kis szerepet játszottak illusztrációi (néhány fontosabb eseményt ábrázoló rézmetszetei) és az előfizetőknek megküldött vármegyei térképek. Sikerére mi sem jellemzőbb, mint hogy négy éves fennállása után újra kellett nyomtatni addig megjelent számait.

Beindítása után a *Magyar Kurir* szerkesztési jogáért hárman folyamodtak a Kancelláriánál, közülük a legidősebb, higgadt, óvatos - és unalmas *Decsy Sámuel*t találták a legalkalmasabbnak. Ő tudományos pályája folytatásának fogta fel a szerkesztést, s elhatárolta magát elődje stílusától. Konzervatív magyarkodó volt - még az „extra Hungariam non est vita” bölcsessége is hivatkozott - és elítélte mindazt a szemléleti újdonságot, ami a magyar szellemi életet,

köztük az újságokat, az előző években jellemezte. Gyors tempóban csökkent is az érdektelenné és nehézkesé vált lap példányszáma (1790: 1200, 1794: 812, 1795: 592).

Mégis ez lett a korszak leghosszabb életű lapja. 1798-ban magába olvasztotta a *Bétsi Magyar Merkuriust*, s Decsy annak szerkesztőjével, *Pánczél Dániellel* együtt szerkesztette tovább, majd mindegyikőjüket túlélve, Márton József szerkesztésében egészen 1834-ig vegetált (végül alig 150 előfizetővel).

A Bétsi Magyar Merkuriusra (1793-98) feltehetőleg azért kapta meg Pánczél a jogot, mert megnyerte az Erdélyi Kancellária támogatását, azt ígérve, hogy Erdélynek szánja a lapját. A lap azonban érdektelenül maradt szemléletű volt, unalmas, tartalmának nagy részét külföldi hadi hírek tették ki.

Született azonban Erdély számára magában Erdélyben is hírlap. *Hochmeister Márton* nagyszebeni nyomdász kapta meg rá az engedélyt. Először csak német újságjának, a *Kriegsboten*nak cikkeit fordította magyarra, majd 1790. április 3-tól jelent meg az *Erdélyi Magyar Hír-Vivő* (1790-91), 4 leveles kis formátumban, két levéltáros, *Fábián Dániel* és *Cserei Elek* szerkesztésében. A török háború hírein kívül a lap főleg az anyanyelv használatával és népszerűsítésével foglalkozott sokat, sőt közreadta az első magyar közigazgatási tiszti névlajstromot. Amikor az erdélyi kormányzati szervek Kolozsvárra kerültek át, Hochmeister is oda vitte át lapját, alapítva ott is egy nyomdát. Az ottani nyomdák azonban ösztözet indítottak ellene, az országgyűlési rendeket is megnyerték támadásuknak, s így sikerült elérniük, hogy az egyetlen erdélyi magyar lapot 1791 elején betiltsák.

A folyóiratok kiágazása a hírlapokból

A pozsonyi német sajtóban ment végbe Magyarországon először az a differenciálódás, amelynek eredményeként önálló sajtóműfajjává váltak egyfelől a hírlapok, másfelől a folyóiratok, ismeretterjesztő lapok. A *Preßburger Zeitung* melléklapjaként 1767-től jelent meg a főként moralizáló szépirodalmi anyagot közlő *Der Freund der Tugend* c. hetilap, majd három évvel később indultak más, inkább gazdasági, honismereti és természettudományos ismeretterjesztő írásokat közlő mellékletei. 1771-től kezdve Bécs lett a magyarországi társadalomnak szóló ismeretterjesztő irodalom székhelye is, és mindegyik lap valamilyen formában a felvilágosult abszolutizmus tanügyi reformtörekvéseihez kapcsolódott. Különösen fontos közülük *Bessenyei György Der Mann Ohne Vorurtheil* (1781) c. folyóirata, mely igényes glosszákat, dialógusokat, aforizmákat, elbeszéléseket és hosszabb elmélkedéseket közölt. A jozefinizmus évtizedében Bécsen kívül Pozsony, Pest, sőt Sopron is kivette részét ebből a munkából.

Bécshez kötődik a magyar nyelvű magazinirodalom megindulása is: a *Magyar Kurir* mellékleteként kiadott *Magyar Musa* (1786-89) tekinthető első kezdeményének. Hetenként kétszer jelent meg, tehát olyan mennyiségben volt igénye főleg szépirodalmi anyagra egy éppen a fejlődésnek még csak nekiinduló irodalom nyelvén, hogy nem győzte önnön igényeit kielégíteni. Főleg selejtes alkalmi költemények töltötték meg lapjait, de mellettük azért a kor jeles írói is feltűntek.

1787 februártól *Pozsonyi Magyar Musa* címmel a *Magyar Hirmondó* is kiadott melléklapot. Elsősorban cikkeket, tanulmányokat és könyvismertetéseket közölt, s miután csak kéthavonta jelent meg, színvonala sem szállt olyan mélyre, mint vetélytársaié.

Ezekhez hasonló kezdetleges vállalkozása volt még a *Bécsi Magyar Merkuriusnak* is az 1790-es években.

Mindezeknél jelentősebb volt a kassai *Magyar Museum*, az első önálló magyar folyóirat (1788-93). Címe német mintára született, ám tartalmilag maga a folyóirat messze meghaladta mintáit, hiszen jelentős írók, a Kassai Magyar Társaságot megalkotó *Kazinczy Ferenc*, *Batsányi János* és *Baróti Szabó Dávid* álltak mögötte. A magyar jozefinista szellemiséget képviselő Kazinczy hamar kivált a szerkesztésből, és a nemesi-nemzeti mozgalomhoz közel álló Batsányi érvényesült egyre inkább. A folyóiratban megjelent versek, még a lap megszűnése után is szerepet játszottak: a jakobinus-perben ezek is a Batsányi elleni vádpontok közé tartoztak. Öt év alatt két kötetben csak négy-négy száma jelent meg; megindulásakor igen sok, mintegy 600 előfizetőt vonzott.

Kazinczy a kassai folyóirattól kiválva, hamarosan új folyóiratot indított, saját szabadkőműves nevét adva címül. Az *Orpheus* (1789-92) „a józan gondolkodásnak, igazabb ízlésnek és magyar történeteknek elősegítésére” indult. A havilapnak tervezett, de összesen csak nyolc számmal megjelent folyóirat oldalain a kor összes jelentékeny magyar írója mellett Rousseau, Helvetius, Holbach fordításai is helyet kaptak. Kazinczy folyóiratának nem adott postai terjesztési engedélyt a Helytartótanács, ezért számonként kellett árusítani. Ez és a megszigorodott cenzúra megpecsételte sorsát.

E magas irodalmi, filozófiai és társadalomtudományi igényű kelet-magyarországi folyóiratokkal egyidőben működött egy dunántúli, komáromi időszaki kiadvány-a fentiekől merőben különböző jelleggel. *Péczei József* református lelkész két társával a morális hetilapok magyar változatát teremtette meg: a nagyközönség számára mindenféle hasznos ismeretet kívánt terjeszteni. Először heti két alkalommal jelent meg a *Mindenek Gyűjtemény* (1789-92), de miután a szükséges ezer előfizető helyett csak 137-re tudott szert tenni, hamarosan évkönyv jellegűvé ritkultak megjelenései, majd meg is szűnt.

Mindössze három füzetben jelent meg *Kármán József* pesti folyóirata, az *Urania* (1794-95), mely mögött a város szellemi szervezőpontját képező szalon állt. A folyóirat megjelenési ideje már a kialakuló zord abszolutizmus éveire esett, csupán száz és százötven közötti előfizetőt sikerült gyűjtenie mégis irodalmi anyagával és főleg a fiatal szerkesztő itt publikált műveivel (Fanni hagyományai, A nemzet csinosodása) kiemelkedően fontos irodalmi szerepet játszott; a magyar romantika írói benne fedezték fel elődjüket.

Az első hullámvölgy: I. Ferenc és Metternich kora

II. József pedagógiai célzatú cenzúráját 1795 után az ellenőrzésben hatalmi eszközt látó cenzúra működési módjainak kidolgozása, 1815 után pedig ennek teljes uralma váltotta fel. A Martinovics-pert követő évtized nemcsak és talán nem is legfőképpen politikai szempontból lett sivár, kilátástalan, abszolutizmus által lefojtott időszak, hanem elsősorban szellemi tekintetben. A magyar újságok vegetáltak, s 1803-ra ismét csupán egy hírlap, a *Magyar Kurir* maradt életben; a folyóiratok és magazinok pedig éppenséggel mind megszűntek 1795-re. A szellemi elnyomás azért járhatott sikerrel, mert anyanyelvű olvasmányokat igénylő, állandó tájékozódásra igényt tartó - röviden polgáriasult - rétegek még alig jelentek meg a magyar társadalomban. A német hírlapok és folyóiratok továbbra is megéltek, sőt újak alakultak - többek között *Schedius Lajos* pesti német folyóiratai, melyek fontos szerepet játszottak mind a külföldi szellemi mozgalmakban, eseményekben való hazai tájékoztatásban, mind abban, hogy a német nyelvterületet megismertették a magyar szellemi és irodalmi élet alkotásaival (*Literärischer Anzeiger für Ungern*, 1798-99; *Zeitschrift von und für Ungern*, 1802-4). Ugyanekkor a még tisztán mezőgazdasági jellegű országban egy évig tudott csak tengődni egy gazdasági folyóirat-kísérlet (*Magyar Újság*, majd címváltoztatásokkal *Gazdaságot Tzélózó Újság*, *Visgálódó Magyar Gazda*, 1796-97).

Abszolutisztikus típusú hatalmi berendezkedések úgy tartották: a sajtó feladata, hogy az állampolgárokat tájékoztassa a kormányzat szándékairól és lépéseiről - épp ezért egyetlen ilyen lapnál többre kár is energiát, pénzt és figyelmet pazarolni. Abszolutisztikus korszakokban nem is működött egy-egy újságnál több; ha igen, azok is egymástól földrajzilag távoli területeken. E tényszerűen igaz megállapítás mellett persze az is megfontolandó szempont: 19. század eleji kulturális, nyelvi állapotában a hazai társadalom hatalmi korlátozás nélkül is igényelt volna-e, fenn tudott volna-e tartani több magyar nyelvű lapot?

1806-ban az egyetlen *Bécsi Magyar Mercurius* mellett Pesten indult meg a *Hazai Tudósítások* c. hírlap, ám azzal a megszorítással, hogy csak belföldi híreket szabad közölnie. Szerkesztője, *Kultsár István* író és színigazgató volt, az első szerkesztő, aki lapjának munkatársait díjazásban részesítette. Pesti lakása a magyar írók állandó találkozóhelye, szellemi központja lett. Tudatos döntésének következménye volt, hogy irodalmi érdeklődése ellenére nem folyóiratot, hanem hírlapot alapított, mert felismerte: „Minden írások közül az újság legtöbbször és leghamarább szokott munkálkodni. Azért mennél csinosabbak a nemzetek, annál nagyobb becsben vannak náluk a Nemzeti Újságok.” Két évvel a lapalapítás után a Helytartótanács, a megyei rendek követelésére, végül is megadta a külföldi hírek közlésére vonatkozó engedélyt is. 1808-tól a lap címe *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ra változott, majd 1840-től a forradalomig - tulajdonképpen eredeti hosszú címének lerövidítéseként - *Nemzeti Újság* címen működött. 1818-ban 800 előfizetője volt.

Ismerjük a lap állandó munkatársainak nevét is, akik között rövid időre Kölcsey Ferencé is előfordult 1817-ben. Az első időszak meghatározó szerepű munkatársa a költő *Ungvárnémeti Tóth László* volt. A *Hazai Tudósítások* fontos szerepet játszott a század eleji nyelvművelő mozgalmakban, többek között lapjain folyt le a magyar irodalomtörténetben és nyelvtörténetben árkádiai perként ismert nyelvújítási csata, tulajdonképpen az első valóságos sajtóvita, mely már közvéleménynek nevezhető társadalmi méreteiben hatott.

A lap 1806. augusztus 16-i számában Kazinczy Ferenc leírta elképzelését Csokonai Vitéz Mihály felállítandó emlékkövééről. Az elképzelés az európai klasszicizmus gondolkörében fogant, olyannyira, hogy a felíratot - „Árkádiában éltem én is” - N. Poussin egyik festménye ihlette. Az emlékműre gyűjtés révén kívánták összeszedni a pénzt - ámde először éppen a bizottság debreceni tagja, Kis Imre salétromfelügyelő szólalt fel a terv ellen. Kazinczy elképzelésének minden kis részletét is kifogásolta; többek között az emlékkő egyszerűségét kárhóztatta, helyette tekintélyes piramist képzelt volna el szívesebben. Hosszasan kitért arra, hogy talán „rugás van ebben a szóban, *Arkadia*, ns. Debrecen városára”, mivel a könyv ahol a szó jelentésének utánanézték, a helyet marhalegelőként tartotta számon, szimbolikus jelentéséről amint a költők honáról, mit sem tudva. A debreceni polgár először tiltakozó levelet írt Kazinczynak, majd miután az a *Hazai Tudósítások*ban válaszolt, maga is beküldte közlésre levelét („nem sok változtatással”, amint Kazinczy finoman megjegyezte). Kist erősítendő, megszólalt Fazekas Mihály is, mint a „megrágalmazott városnak egy fia”, Kazinczy oldalán viszont, kiegyenlítő szándékkal, gróf Dessewffy József. Az 1807. január 24-ig gyűrűző vitában végül is Kazinczy mondott engesztelő szót Fazekasnak válaszul, elválasztva a város „derék” népét és a hajlíthatatlan, fensőbbeséges, a magyarságot, a magyar nyelv szabályozását egyedül magának vindikáló „mindentudó urakat” - de mindenesetre megemlítve hogy a Csokonai emlékét megvédeni óhajtó hangzatos beszédei ellenére addig még száz forint adomány sem gyűlt össze. Lényegét tekintve tehát az első sajtóvita akörül folyt, hogy ki az igazi magyar, s ki döntheti el e kérdésre a választ.

Nagy jelentőségűek voltak a népdalok, népmesék gyűjtésére az újságban kiírt pályázatok, majd a beküldött művek közlései.

Kultsár több mellékletet és melléklapot is kiadott a *Hazai Tudósításokkal* együtt: először toldalékul a kor elterjedt német újságának, a *Neuwieder Zeitung*nak magyar fordítását adta, majd *Gazdaságbéli Gyűjtemény* címmel adott ki gazdasági mellékletet, végül pedig 1817-től megindította a *Hasznos Mulatságok* című irodalmi és ismeretterjesztő folyóiratot.

Kultsár újságját követően egy negyedszázadig hírlapalapításra nem, csak új folyóiratok születésére került sor. 1814-ben *Döbrentei Gábor* indította meg főurak és írók támogatásában bízva az *Erdélyi Híradó* című folyóiratot Kolozsvárott. A tartalmát tekintve irodalomtörténeti jelentőségű folyóirat összesen tíz kötetben jelent meg 1818-ig, indulásakor 550 példányban, a további kötetek 680, majd 750 előfizető számára; ám az utolsó, már Pesten nyomtatott kötetekre 90 előfizető maradt csak.

Az 1817 januárjában megindult *Tudományos Gyűjtemény* a hivataluk, pályájuk miatt Pestre került tudósokból és írókból verbuválódott, heterogén társaskör vállalkozása volt. Első szerkesztője, a kanonok történetíró *Fejér György* mögé felsorakozott a város értelmiségi elitje. A kiadó, *Trattner Mátyás* komoly előzetes hírverésbe, szervezőmunkába fogott, s később is modern lapkiadó módjára működött: díjazásban részesítette a szerkesztőt, ívhonoráriumot fizetett a szerzőknek. A folyóirat immár sikeres üzleti vállalkozás lett, nem csupán önfeláldozó ügyszeretet vagy mecénási kegy tartotta fenn, ami lehetővé tette, hogy a korábban kialakult gyakorlatot mely szerint a kiadó teljes természetességgel szólhatott bele a szerkesztésbe - visszautasítsa a szerkesztő és az egész írói társaság. A kiadó és a szerkesztőség összetűzése a Helytartótanácsot is bevonta az ügy rendezésébe, melynek során a magyar sajtótörténetben először született meg a kiadó és a szerkesztőség között írásos szerződés, rögzítve minden fél jogait és kötelelességeit.

A rendi nacionalizmus szellemében megindult lap - mely szerkezetében követte ugyanakkor megindult osztrák ellentétpárját - az 1820-as években a polgári nemzetfogalom kialakításában, e kérdéskör sokoldalú megvitatásában játszott szerepet. Kazinczy és nemzedéktársai, akik még az egyetemes emberi javak gyarapításában hittek, idegenül tekintettek erre a herderi nemzeti eszméken felnövekedett ifjabb generációra. „Ezek az urak - írta Kazinczy Berzsenyinek a pesti szerkesztőségről - most a nationalismust pengetik. Szent szó, de szent szó-e, ha ez alatt oly nationalismust értenek, mely irtózik az idegentől, ha az szép is?” Persze a fiatalok sem kisebb idegenkedéssel fordultak elődeik nemzedéke felé. A *Tudományos Gyűjtemény* honosította meg a magyar irodalmi életben a kritikát, aminek ára az volt, hogy a kritikus Kölcsey visszavonulni kényszerült, a megbírált Berzsenyi pedig életre szóló sebeket kapott. Az ötszáz példánynál többre kiadott kötetek a magyar olvasóközönség krémjéhez, vagyis az ekkor felnövekvő forradalmi nemzedék szülői házába jutottak el. A húszas években *Thaisz András* szerkesztése tette kulturális centrummá a lapot, határozott koncepciója a színvonal emelésére épült; 1828-tól pedig négy évig *Vörösmarty Mihály* lett szerkesztője. Ez volt az az időszak, amikor *Bajza József* és *Schedel (Toldy) Ferenc* társaságában a reformkor fiatal, kritikára kiélezett és kitűnően képzett írónemzedéke véglegesen és kíméletlenül szembefordult Kazinczyék, Döbrenteiék generációjával, s részben e folyóirat hasábjain formálta meg a maga kulturális és nemzeti arcélét. Ennek a harcnak és önmegfogalmazásnak esett áldozatul a korábbi szerkesztő emléke is. Vörösmarty azonban gyorsan elkedvetlenedett, szerkesztő- és írotársaira hagyta a folyóirat gondját.

A „mindenes” *Tudományos Gyűjtemény* felett a harmincas évekre eljárt az idő, nyilván azért is, mert a megpezsztülő irodalmi, kulturális és politikai életben, amikor az új intézmények rohamos sebességgel hódítottak tért, át kellett volna formálódnia. A harmincas években az idős *Horvát István* vette át a szerkesztést, s kedvenc délibábos eszméjének szócsövénévé tette az olykor teljes egészében saját írásaival megtöltött lapszámokat: hogy a magyar a földkerekség

legrégebbi népe. A harmincas évek közepétől elnépszerűtlenedő folyóirat előfizetői gyorsan fogytak, s 1841-ben beszüntette a megjelenését.

Az 1820-as évek közepén még két figyelemre méltó folyóirat indult. Kassán indította gróf Dessewffy József a *Felső Magyar Országi Minervá-t* (1825-36) titkára, *Dulházy Mihály* szerkesztésében. Ez a negyedéves folyóirat első évfolyamában 403 előfizetőt szerzett; három évvel utóbb azonban már csak 278-an voltak. Az első reformországgyűlés idején a sajtószabadság kérdésének egyik tisztázója volt, ízlésében és egész szellemiségében azonban a romantikával és a vele összefonódó szellemi áramlatokkal szemben határozta meg önnön arculatát, a rendi felvilágosodás késői képviselőjeként, címének szimbolikája szerint is klasszicista szellemben. Gróf Széchenyi István 1828-ban már ironikus glosszában foglalt állást a folyóirat hasábjain a Minerva jellegével szemben. A kialakult vitában felvázolta a korszerűbb, angol típusú revü iránti igényét (példája az *Edinburgh Revue*, a következő közel fél évszázadban a magyar folyóiratok egyik legfontosabb mintaképe). Nyilván ez az éles szembefordulás is hozzájárult a folyóirat Széchenyi-ellenességéhez, nemcsak az, hogy a hazai konzervatív pártot éppen a Dessewffyék alapították meg és vezették.

A másik folyóiratnak szerkesztői, *Szemere Pál* és *Kölcsey Ferenc* az *Élet és Literatura* címet adták (később *Muzáron*-ra változtatták, 1826-28, 1829, 1833). A lap a fiatal irodalom elitjét publikálta; kritikái, esztétikai és történetiszemléleti tanulmányai révén a magyar romantika megteremtőjének, egyik legfontosabb kiindulópontjának nevezhetjük. Rendszertelen időközökben jelent meg, és színvonalával, utólag meghatározott szerepével nem állt arányban az iránta megnyilatkozó szűk körű érdeklődés.

A folyóirat-irodalom meggyökerezésében szerepet játszottak azok az irodalmi almanachok, amelyek a kor Európa-szerte népszerű kiadványtípusaként jelentek meg nálunk is, s különböző igényű, elsősorban nőolvasóknak nyújtottak szépirodalmi olvasmányokat. Ennek az irodalmi kiadványtípusnak legfontosabb és legmagasabb igényű képviselője a *Kisfaludy Károly* által Pesten 1821-től szerkesztett *Aurora* volt.

A magyar sajtó végleges meggyökerezése az 1830-as években

Az 1820-as évek végén nem a Metternich-kor cenzúrája lett enyhébb, se nem a kormányzati vonzalom növekedett meg Magyarország és a magyar kultúra iránt, hanem megjelent egy olyan program, amelynek a rendi politika széttagolt, megyei szintű hatósugara helyett országos nyilvánosságra volt szüksége, s amely ismerte a sajtó szerepét. Gróf Széchenyi István 1829-ben indította el tervezett újságja engedélyeztetési eljárását; mire azonban a Jelenkor (1832-1848) megindulhatott, a kiszemelt szerkesztő, *Kisfaludy Károly* már két éve halott volt. A *Jelenkor* tipográfiai is jelképezheti a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: a hagyományos negyedréti formában, kéthasábos szedéssel indult, 1836-tól azonban - Széchenyi intenciójára - áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönség-igény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő.

Rövidebb volt az első két oldalon található magyarországi és erdélyi híryananyag, mint az utána következő külföldi. Ennek azonban nem a hagyomány, hanem a cenzúra volt az oka. Kifejezetten politikai, például megyei gyűlésekről szóló beszámolókat szűkre szabott terjedelemben közölhetett, s az egyéb, társadalmi, kulturális jellegű anyagból is sűrűn kihúzta a cenzor a liberális-gyanús szövegeket. 1833. januárban megkísérelték, hogy részletes beszámolót közöljenek az országgyűlés üléseiről. A tudósítás szövege Kossuthtól származott, aki ugyanekkor indította meg kéziratos újságját. Az országgyűlési tudósítások meghonosításának kísérlete

azonban megbukott, mert az országgyűlési követek siettek a nádorhoz tiltakozni a nyilvánosság ezen formája és foka ellen. A cenzort szigorúan utasították és nyugdíjazták - a beszámolók pedig ismét semmitmondók lettek. A hírlap kitüntetett figyelemmel kísérte Széchenyi tevékenységét, programjának alakulását, de kísérletek sem fedezhetők fel olyan elvi összegző cikkforma kialakítására, mint amilyen majd a vezércikk lett Kossuth kezében.

Az újság melléklapja, a *Társalkodó* még jelentékenyebb előrelépést jelentett saját műfaján belül, és Széchenyi is ebben publikálta cikksorozatait a dunai gőzhajózásról (1834-38) és a magyar játékszínről (1835). Az angol és amerikai viszonyok megismertetését külön a szíven viselő lap szintén *Helmezyt* tüntette fel szerkesztőjéül, a valóságban azonban 1832-ben rövid ideig Bajza József, utána huzamosabban *Szenvey József* végezte a szerkesztést.

Széchenyi lapjai az egyetemes és magyarországi sajtóhagyományokra épültek - a *Jelenkorral* nagyjából egyidőben viszont megindult egy olyan, különleges újság is, mely a sajátosan magyar megyei ellenzék kéziratossá válásából nőtt ki. Ez volt az *Országgyűlési Tudósítások* (1832-36), Kossuth Lajos szerkesztésében. 1830 óta élt már az országgyűlési újság gondolata, de miután mind a cenzúráhatóságok, mind a konzervatív nemesi követek ellenállása miatt nem volt remény nyomtatott formájú megindítására, Kossuth kéziratossá válását indította meg, melyre nem vonatkoztak a cenzúra-előírások. Kossuth a szerkesztésben társult Orosz Józseffel, felállított egy „irodát”, melyben az első évben 25, később talán 40 szegény joghallgató másolta az újságot; e számok egyúttal az előfizetési példányszámokat is jelentették.

Kossuth saját szavai szerint, maga jegyzetelt az országgyűlési üléseken. „A kimagasló szónoki szépségeken, a jellemző mondatokon és sarkalatos adatokon kívül jóformán csak a vezerszókat jegyeztem fel, - írta - melyek az okoskodás fonalát kiczövekelik, jegyzeteim amolyan csontváz voltak, melyre testet rakni az emlékezőtehetség feladata volt...” Az újság szétküldése előtt még rövid áttekintésekben foglalta össze a legfrissebb eseményeket, ezekkel a 30-40 soros kis cikkekkel kísérletezve ki későbbi vezércikkeinek hangvételét, jellegét.

1833 nyarán Kossuth Bécsben megvett egy kősajtót, és a 69. számtól litografált példányokat küldött szét az egyre nagyobb számú érdeklődőnek. E szabálytalan lépésre a hatóságok azonnal léptek: lefoglalták a gépet - de kártérítési összeget is adtak Kossuthnak, s ígéretet tettek a lapengedély kérvényezésének elindítására. Kossuth visszatért Zemplén megyébe, s szerkesztőtársára bízta addig a lapot. Orosz, arra hivatkozva, hogy Kossuth „bizonytalan időre” eltávozott, az év végén *Diaeta-Közlő* címmel akarta magához ragadni a tudósításokat, mire Kossuth visszavette a szerkesztést. Az újság fennállása alatt, az országgyűlés végéig 344 száma jelent meg. Orosz József konkurens lapja háromnegyed évet élt; a későbbi reform-országgyűlésekről is kiadott kéziratossá válók már nem okoztak politikai botrányokat, a megszokott jelentések közé sorolódtak, a hivatalos könyvnyomtatás elődjei lettek.

Kossuth nem akarta veszni hagyni kéziratossá válását politikai sajtójának „találmányát”, ezért az országgyűlési ülészek végeztével azonnal folytatta a *Törvényhatósági Tudósításokkal* - ellenzéki megyei követ-barátainak ígéreteire támaszkodva, miszerint megyéikből rendszeresen fognak tudósításokat küldeni. Az 1836-37-ben, nem egészen egy évig, összesen csak 23 számmal megjelenő újság egyre jobban terjedt: az induló 51-ről az utolsó számára már 160-ra növelte előfizetői számát. 1836 második félévében tekintélyes, 1200 forintos jövedelme volt belőle Kossuthnak. Hivatalosan bármennyire is „magánlevélnek” tüntette fel Kossuth e tudósításait, valójában tudatos és határozott ellenzéki politikai hírlapot szerkesztett, harcias hangvétellel, amelyet Kosáry Domokos találóan a „dicsér és pellengérré állít” párosítással jellemezte.

Metternich 1837 elejére az „Ifjú Magyarország” veszélyeiről elmélkedett, aminek következménye lett a lap lefoglalása, és az ellenzék legragyogóbb jogászaik érvelése ellenére - vagy talán részben éppen azért is - Kossuth felségsértés miatti elítélése, hároméves börtönbüntetése.

A bécsi *Magyar Kurir* 1834-ben megszűnt, s Bajza József és Toldy Ferenc szerették volna folytatni. Ők azonban csak irodalmi folyóiratra kaptak engedélyt. A reformokat különböző stílusban és erővel sürgető lapok, lapkísérletek mellett a hatalom is szükségét látta ugyan egy új hírlap megindításának, ám erre Kossuth korábbi szerkesztőtársának, *Orosz József*nek adták meg az engedélyt, kisvártatva Kossuth bebörtönzése után, s a régi kormányzati székhelyen, Pozsonyban. A kormány szolgálatát vállaló *Hírnök* (1837-45) a *Jelenkor* által meghonosított, modern angol újságformátumban, háromhasábos szedéssel készült, s elég tekintélyes számú, kétezer körüli előfizetője volt. Vonzerejét nem csak formája képezte, hanem a közvetlen kormánypártiság látszatát is kerülő, egyre inkább a Dessewffy grófok körül szerveződő, „fontolva haladó” konzervativizmus színvonalas képviselője is. Szakmailag tekintve igen jól szerkesztett lap volt. A lapvégi hirdetések, árkölzések társaságában szerepeltek a művészeti élet rövid ismertetései, könyvismertetések, színházi rovat, az ipar és kultúra új eredményeit ismertető cikkek. Ezekből alakult ki előbb az új, tárcának elnevezett rovat (ami Közép- és Nyugat-Európa lapjaiban *feuilleton* névre hallgatott), 1838-ban pedig abból önállósult, melléklapként a *Századunk*.

Bármennyire is már politikai tervek és mentalitás szerint elkülönülő hírlapok működtek Magyarországon, a reformok ügyét leghatározottabban és legátfogóbban még az irodalmias folyóiratok képviselheték az 1830-as években. A *Tudományos Gyűjtemény* és az *Aurora* a húszas évek végén elismertették a kritika jogát irodalmi téren és az alkotás, a mű minősítő erejét bármely társadalmi szempont helyett. *Bajza József Kritikai Lapok* (1831-36) című, összesen hét füzetben, rendszertelen időközökben megjelent folyóirata véglegessé tette az „irodalom reszpublikáját”. E lap erejét ugyanaz a hármast - *Bajza, Vörösmarty, Toldy* - adta meg, amely mintegy folytatásként megindította az *Athenaeumot* (1837-43). A heti kétszer megjelenő irodalmi-kritikai lap munkatársai között a teljes „Ifjú Magyarország” felvonult Kossuthtól Eötvös József, Petőfiig vagy Czuczor Gergelyig. Induláskor már 900 előfizetője lett, a második félévre pedig számuk elérte az ezret; az első féléből második kiadást kellett készíteni. Korszerűen szervezett szerkesztősége volt, fizetett kiadói hivatali adminisztrátorokkal. A lap és kritikai melléklapja, a *Figyelmező* nemcsak az irodalomban és kritikában terjesztette a liberális tanokat, hanem minden alkalmat megragadott arra, hogy legalább áttételesen foglalkozzék politikai kérdésekkel is. Ez az átpolitizáltsága volt az egyik oka annak, hogy a negyvenes években, amikor már nagyhatású politikai sajtó működhetett, vesztett népszerűségéből, majd meg is szűnt.

A harmincas években jelentek meg a magyar nyelvű divat- és képeslapok, vagyis az egyetemes sajtótörténetben magazinoknak nevezett lapok magyar nyelvű változatai. A divatlapok főként nőkönzéséget vonzó szépprózai és versolvasmányokat közöltek néhány - német divatlapokból átvett - színes, főképpen könyvatos képpel. Példányszámuk 500-700 körül mozogtak, alkalmanként tudták elérni az 1200-1500 előfizetőt. Az első pesti divatlap még német nyelvű volt (*Der Spiegel*, 1828-52). Jelentékenyebb első magyar divatlapjaink: *Regélő* és melléklapja, a *Honművész* (Pest, 1833-41, szerk. *Mátray (Rothkrepf) Gábor*; *Szemléltető* (Kassa, 1836-38, szerk. *Kovácsóczy Mihály*), amely 1841-től, Pestre áthelyezve, *Közlemények az Élet és Tudományok Köréből* címmel jelent meg, melléklapjával, a *Literaturai Lapokkal*. Különlegességük volt, hogy a kettő együtt irodalmi-művészeti napilapot tett ki akkor, amikor még a politikai újságok is csupán heti két alkalommal jelentek meg. *Munkácsy János* indította meg Budán a *Rajzolatok a Társasélet- és Divatvilágból* című divatlapot, melyet 1839-ben politikai hetilappá, a következő évben pedig *Sürgöny* címmel újsággá változtatott át. Az 1840

végén megszűnt lap engedélyét a nyomdász-kiadó *Landerer Lajos* birtokolta, s ennek folytatásaként indíthatta meg a *Pesti Hírlapot*. Miután a 19. sz. elejére már tömegével voltak olvasmányokat igénylő, többé-kevésbé iskolázott emberek Angliában, Franciaországban vagy Németországban, egy technikai találmány lehetővé tette az illusztrált tömegsajtó megjelenését. Amint a szöveggel együtt lehetett nyomni a fametszetet, megszülettek a filléres lapok, a *Penny Magazinok* (1832-től), a *Pfennig Magazinok* műfaja. Ami azonban a Lajtától nyugatra társadalmi igényre adott válasz volt, az Magyarországon még felvilágosult jellegű, emberbaráti tevékenység. Ez éppen a tömegigényre épülő sajtótípus esetében alapvető különbséget jelent, hiszen a magyar példák, míg megjelenésükben követni igyekeztek nyugati mintaképeiket, célkitűzésükben, tartalmilag lényegileg mondtak ellent annak, mert kulturális és etikai mércét állítottak fel, nevelni igyekeztek, s legfeljebb ennek eszközeként tekintettek a szórakoztatásra. Jellemző példa: a Pozsonyban 1834-ben megindított *Fillértár* ismeretterjesztő cikkeihez könyomatos képeket mellékel, amitől drága lett a lap, s még viszonylag magas előfizetési árral sem lehetett fenntartani a második évfolyamra. A Pesten, *Vajda Péter* szerkesztésében, 1834 első negyedévében megjelent *Garasos Tár* már fametszetekkel kísérte legtágabb tárgykörű ismeretterjesztő cikkeit, előfizetési ára éppen fele volt a *Fillértárnak*, mégis csak 500 előfizetője volt, amivel nem lehet igazi néplapnak tekinteni. Kiadója az az ekkor már Lipcsében működő *Otto Wigand* volt, aki a reformkor legfontosabb politikai műveinek jelentős részét, többek között Széchenyi, Wesselényi műveit is kiadta. Ugyanebben az évben indult meg a harmadik képes heti magazin, Kolozsvárott, az *Erdélyi Híradó*hoz melléklapként csatolva. A *Vasárnapi Újság*ot (1834-48) az erdélyi polihisztor, *Brassai Sámuel* szerkesztette, a kortárs erdélyi magyar értelmiség legjelesebbjeinek megnyerésével. A magazin hosszú életének titka az lehetett, hogy nem a nyugati példaképek mintájára technikai, tudományos felfedezésekről tudósított, hanem ehelyett a „házi és mezei gazdaságot” érintő, hasznos tanácsadó jellege került előtérbe.

Ebben az évtizedben jelentkezett magyar nyelven a már modern értelemben vett tudományos és szaksajtó is. A Tudományos Akadémia 1831-ben indította meg első folyóiratát *Tudománytár* címmel, *Toldy Ferenc* szerkesztésében, majd az évtized második felétől egy-egy sorozatot létesítettek *Értekezések*, illetve *Literatura* címmel az irodalmi közlemények számára. Ekkor indult számos szakterület első lapja (orvosi, ipari, kereskedelmi stb.), több lap is képviselte a gazdasági területet, közülük a legfontosabbak voltak a Gazdasági Egyesület folyóiratai, a *Gazdasági Tudósítások* (1837-41), majd a *Magyar Gazda* (1841-48), *Török János* szerkesztésében. Az első, katolikus egyházi folyóiratot még 1820-ban indították, aztán a harmincas években több új periodika indult, immár a protestáns felekezetek részére is. A tudományos, az egyházi és a szaksajtó története azonban a sajtótörténet keretein kívül esik, miután e folyóiratok nem nagyközönségnek, hanem szakembereknek vagy egy szűken körülhatárolt társadalmi csoportnak készülnek, tartalmuk pedig legalábbis történeti értelemben annyira maradandó, fontos, hogy jelentős részben belőle rajzolódik ki magának a tudományterületnek vagy szakágnak a története is.

A magyar sajtótörténetben az 1830-as években lezajló minőségi átalakulást - aminek legfontosabb jellemzője az volt, hogy a sajtó már mint intézmény működött, és szerves, visszavonhatatlan része lett a magyar kultúrának - jól mutatja, hogy míg Magyarországon 1801 és 1830 között 51 hírlap és folyóirat működött, az 1831-et követő egyetlen évtizedben 98. Másfelől azonban az 1830-as évek magyar sajtója még inkább kísérletinek nevezhető, mert a sajtó és műfajainak Nyugat-Európában megismert törvényszerűségei, illetve a hazai lehetőségek, igények kevésbé artikulált foka számos olyan sajátosan magyar sajtóterméket eredményezett, amit egészen másként kellett volna nevezni, mint azt kiadói-szerkesztői tették, sőt voltak olyanok is, amelyek nyugatabbra aligha kerülnének a hírlap fogalomkörébe. Röviden ezt nevezhetjük még nagy egészében provinciális sajtóéletnek.

A korszerű sajtóélet kiformalódása, 1841-1865

A politikai sajtó kivirágzása az 1840-es években

A forradalmat megelőző évtizedben már valóságos és élénk hazai sajtóéletről beszélhetünk. 1840-ben a bel- és külföldi lapokból összesen tizenkétezeret szállított a posta, két évvel később pedig csupán a Pesten és Budán megjelent lapokból is 9551-et; a *Pesti Hírlap* esetében azt is tudjuk, hogy 3670 előfizetői példányán felül 442 példányt helyben adtak el. Magyarország területén belül a városokba heti kétszer ment a posta, a harmincas évek végétől kezdve viszont általában heti négyszer lehetett már küldeményt eljuttatni. A negyvenes évek közepére a hírlapok is felismerték, hogy heti négyszeri megjelenésre térhetnek át - aztán a mindennapos megjelenés 1848-ban lett általános.

A sajtóélet meghatározó szereplői ekkorra már az önállósult, hivatásos újságírók, szerkesztők és segédszerkesztők, az adminisztrációt lebonyolító expeditorok lettek, mindannyian meghatározott fizetésért. A korábbi műkedvelői vagy nyelvművelési indítékú - ezért szakmailag nem is felelős - írástudók után ekkorra lett valódi szakma az újságírás, bérrel és azért számonkérhető teljesítménnyel. Az értelmiségi foglalkozás jelleg egyúttal azt is jelenti, hogy a társadalmi besorolás és a politikai hitvallás helyett az „újságcsinálás”, az írás és szerkesztés színvonala adhatja a mérce objektivitását - és egyúttal megjelennek azok az újságírói pályák, amelyeken újra és újra számon lehet kérni a kitartást, a hovatartozás állandóságát, vagyis a politikumot. Mindebből következik, hogy az ekkor induló újságíró-nemzedékben vetődik fel először az újságírói etika, mint tisztázandó kérdéskör. Modernizálódik az újságnyomás technikája is. A Trattner-Károlyi nyomda használja először magyar laphoz, pontosan 25 évvel feltalálása után, a gyorsaját (Jelenkor, 1839), és ugyanez a lap indítja el a nagy, angol ívrét-alak és a háromhasábos szedés gyorsan általánossá váló divatját. Landerer és Heckenast - jelentős részben éppen a *Pesti Hírlap* sikere révén - lett az első nagy újságkiadói és nyomdai vállalkozás.

A sajtóélet felvirágzásához döntő mértékben hozzájárult a cenzúraviszonyok megváltozása is. Tömör jellemzését érdemes idéznünk a magyarországi cenzúraviszonyok kutatójától, Mályuszné Császár Edittől. „1839-40-ben változott meg a cenzúrahivatal arculata - írja. - A censor regius - a mérsékelten dotált, de idő múltán magas egyházi stallummal vagy királyi kegydíjjal megemelt fizetésért éjt nappallá téve dolgozó tisztviselő-helyére a Helytartótanács Tanulmányi Bizottságához kapcsolódó, több tagú hivatal lépett, mint illik, köznemesi alkalmazottakkal. Kétségtelen, hogy evvel a cenzúrahivatal megmagyarosodott. Mindazon ismertetőjegyek, amelyek a hazai intézményeket jellemezték, azonnal észrevehetőkké váltak. A könyvvizsgálók immár többen is voltak, az éjt nem kellett nappá tenniük, a felelősség is megoszlott. (...) A kibővült hivatal némileg más szempontból bíralt, mint elődje: rokonok, barátok, ismerősök nemigen estek kifogás alá, s ha valami hiba történt, kimosdatták őket. Sajtótörvény azonban még nem volt, a polgárság tehát kevés jogvédelemben részesült.” Azaz lazultak a kötöttségek, és igen fontossá vált a cenzor személyes jó- vagy rosszindulata.

A megváltozott viszonyok tették lehetővé, hogy Kossuth Lajos immár valóságos lapszerkesztőként lépjen fel - és Kossuth működése alakította át, tette igazán korszerűvé a magyar politikai sajtót. Pedig keze bizonyos fokig meg volt kötve, ugyanis egy lap minden fontos adatát (formátum, a megjelenés sűrűsége, a tartalom jellege és a rovatbeosztás) a sajtóenge-

dély rögzítette, ami pedig még a *Sürgöny* számára készült. Landerer, az udvar bizalmasának, sőt titkos ügynökének számító nyomdász Kossuthot kérte fel a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének 1841. január 2-től - s ebben a játszmában benne voltak a börtönből néhány hónappal korábban szabadult, népszerű ellenzéki vezér és lapszerkesztő energiái levezetésének, szemmel tartásának, ugyanakkor tehetsége gazdasági kamatoztatásának igencsak ellentmondó szempontjai. Kossuth mindezen korlátok között valósította meg a magyar sajtóban az első tudatos politikai lapszerkesztést, és teremtette meg a lap élén álló, állást foglалó vezércikk műfaját (ő maga 216-ot írt). Megyei levelező hálózatot szervezett meg és látott el instrukciókkal. Szorosan kézben tartotta lapja minden részét és vonatkozását, s ugrásra készen figyelt: minden, akárcsak áttételes támadásra is azonnal nyilvánosan válaszolt. Minden rovatának volt vezetője, név szerint is ismerjük őket: közülük a legnevesebbek *Frankenburg Adolf*, majd *Vahot Imre*, a fővárosi újdonságok írói voltak.

A *Pesti Hírlap*ban a komoly, agitatív, szenvedélyes hangú vezércikkek és a megyei tudósításokon volt a hangsúly; a külföldi napló rovat a többi lapéhoz hasonlított; a fővárosi tárcalevelek szerzőik miatt lettek népszerűek; s egyedül az „értekező”, a korábbi tárca rovat volt az, mely ebben a lapban elsovadt, illetve politikai rovattá alakult át. Belpolitikai, társadalmi téren sosem látott mértékben tette nyilvánossá az ügyeket, ezzel maga körül felhevítve a kedélyeket. A megszokott barokkos újságírói hangvételt is megváltoztatta Kossuth, helyette eleven, bár lassú folyású, tekintélyt sugárzó, a szónoki pátoasz eszközeit használó nyelvet honosított meg, amelyet majd csak a következő nemzedék talált túldíszítettnek. Kossuth szinte hihetetlen munkabírással dolgozott; különösen a szerkesztés első évében, 1841-ben kizárólag szerkesztői és újságírói munkájának élt, a terjedelmes vezércikkek és az igen sok szerkesztői jegyzet megírása kötötte le minden energiáját.

A *Pesti Hírlap* gyorsan hódított az olvasóközönség körében, Pesten és vidéken egyaránt. 60 előfizetővel indult meg, de első 17 száma úgy elfogyott, hogy újra kellett nyomni. Négy év múlva, 1844 elején pedig közel 5200 előfizetője volt már.

A népszerűség azonban aggodalmakat és ellenfeleket is szült. Ezek között a legjelentékenyebb *Széchenyi István* volt, aki nem egészen fél évvel a *Pesti Hírlap* megindulása után már testes könyvben, a *Kelet Népe*ben elemezte Kossuth, számára idegen és veszélyes, forradalom felé sodró stílusát, és óvott agitációjától. Kossuth magabiztosan, sikere tudatában verte vissza és gúnyolta ki Széchenyi érveit, jó érzékkel tudva, hogy az ő érveit hallja szívesebben a liberális reform-köznemesség és a politikai élet hangadóinak egyre nagyobb része.

Kossuth egyre nagyobb befolyása a közvéleményre a kormány számára mind erősebb bizonyosság volt arra, hogy meg kell őt fosztani a szerkesztéstől. Landerer ezt végrehajtotta, a szerződés egyik hiányosságára hivatkozva úgy, hogy sejthető sem volt a kormány szerepe az ügyben. 1844 nyarától változott a *Pesti Hírlap* szerkesztősége: ettől kezdve a centralistáknak nevezett társaság, a kor elméletileg legjobban képzett fiatal reformértelmisége vette át a hírlapot. Különösen *Szalay László*, báró *Eötvös József*, *Trefort Ágoston* és *Csengery Antal* szabta meg szellemiségét. Először visszazuhant a példányszám - mutatva az ellenzék megosztottságát -, majd akkor emelkedett ismét a korábbi magasságra, amikor 1846-tól a lap újra az egységes ellenzék újságaként jelenhetett meg. Szalay László után ekkor már Csengery szerkesztette.

Kossuth, ha nem is közvetlenül, de az Iparegyesület lapjával, a *Vállas Antal* szerkesztette *Hetilappal* (1845-48) új sajtóorgánumot teremtett magának.

A *Pesti Hírlap* kikristályosította a magyar politikai életet, ellenében formálódott ki a konzervatívok fóruma, a *Világ* (1841-44) gróf Dessewffy Aurél irányításával és XYZ aláírású vezércikkeivel. Megszűnésekor az újság a másik Dessewffy, Emil lapjának, a *Budapesti Híradónak* (1844-48) adta át a teret, az első magyar lapnak, mely már hetenként négy alkalommal jelent meg.

Erdélyben az *Erdélyi Napló* (1827-48) mindaddig kevésbé érdekes lap volt, míg 1842-ben hasábjain meg nem honosította a vezércikket báró Kemény Zsigmond. Melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó* is két évre Kemény irányítása alá került ekkor. Az újság azon kevesek közé tartozott, amely a forradalom után is tovább működött, igaz, más címmel, *Kolozsvári Híradó*-ként.

A negyvenes években a politikai figyelem és a hírlapok gyors térnyerése egyúttal a folyóiratok háttérbe szorulását eredményezte. Egyetlen jelentősebb, irodalmi-tudományos revü típusú alapítás történt: Szalay László szerkesztésében a *Budapesti Szemle* (1840-41) - a revü műfaja azonban csak az abszolutizmus idején tudott majd gyökeret verni.

A divatlapok, magazinok olvasóközönsége, elsősorban a nők és általuk a családok, jobban biztosítva voltak. A *Regélő* (1833-44) néhány címváltozás után, végül *Pesti Divatlap* néven (1844-48) Vahot Imre, a szerkesztő kiadásába ment át, s ő volt az, akinek egy évre sikerült szerzőül megnyernie Petőfi Sándort; ennek eredményeként háromezres példányszámot ért el a lap.

A *Honderű* (1843-48) onnan kapta címét, hogy Széchenyi ezt a nevet javasolta az ország fővárosának. A báró Petrichevich Horváth Lázár által indított divatlap a főnemességgel kívánta megkedveltetni a magyar irodalmat.

Az *Életképek* (1843-48) Frankenburg Adolf szerkesztésében különösen igényes hetilapként lett emlékezetes: mind szerzőit, mind illusztrációit, azok kivételét is gondosan megválogatta. 1846-ban 1400 példányban tudott megjelenni. Az Ifjú Magyarország, a Tízek Társasága és Petőfi fóruma volt ez. Rövid időre ugyanezt a szerepet játszhatta a győri *Hazánk* (1847-48) is.

A sajtószabadság és az önálló sajtótörvény közjátéka: 1848-49

Az óvatos és jól informált Landerer Lajos már 1848. március 14-én este hírt kapott arról, mi készülődik; tehát másnap reggel nyomdászokkal s a szükséges papírkészlettel várta az ifjúságot. A városkapitány által felkínált védőörizetet bölcsen visszautasította, hiszen nem kell ingerelni a tömeget. Az ifjúság radikális képviselői - részben saját szerzői, lapszerkesztője -, Vasvári Pál, Irinyi János, Jókai, Petőfi s néhányan mások beléptek a Landerer és Heckenast nyomdahelyiségbe, és felszólították őt, hogy nyomtassa ki a Tizenkét Pontot és a Nemzeti dalt. Landerer fennhangon szabadkozott, hogy miután a kéziratokról hiányzik a cenzori jóváhagyás, ezt nem teheti, halkan viszont hozzátette, hogy foglaljanak le egy nyomdagépet. Valószínűleg Irinyi volt az, aki az egyik vassajtóra helyezve a kezét, így szólt: „Ezt a sajtót a nép nevében ezennel lefoglaljuk s követeljük kézirateink kinyomtatását.” Landerer erre meghajolt, - mind mondta - az erőszak előtt, majd utasítást adott Träger Endre nyomdásznak, hogy teljesítse az ifjak kívánságát. Őt szedő szorgoskodásának eredményeként már délben szét lehetett osztani a tömegnek a Tizenkét Pont magyar és német nyelvű változatát, valamint a Nemzeti dalt.

A tömeg, kiegészülve a liberális nemesség képviselőivel, a Tizenkét Pontot a városi tanáccsal is aláíratta „az országgyűléshez intézendő kérelmezésként”, és végül forradalmi válaszmányt állított fel. Ez a válaszmány ment fel Budára a Helytartótanácsához. „A nagyméltóságú hely-

tartótanács sápadt vala és reszketni méltóztatott és öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett” - foglalta össze Petőfi az eseményeket. A Helytartótanács eltörölte a cenzúrát. Este fél hét körül ujjongva fogadta ezt a bejelentést a tömeg, majd néhány utcával odébb hömpölygött, hogy a vári börtönből kiszabadítsa *Táncsicsot*. Az ismert történet szerint a kocsiból kifogták a lovakat, s fáklyák fénye mellett vitték át őt Pestre.

Petőfi éjjel ezt írta naplójába: „Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtórul a bilincs”.

A Tizenkét Pontból rögtön az első követelte a sajtószabadságot, a cenzúra eltörlését. Megannyi más alapvető forradalmi követelés mind csak ezután következett.

Magyarország legnagyobb és legdinamikusabban fejlődő, modern városának radikális ifjúsága a feltörekvő polgárság vezető ereje, szándékainak megfogalmazója volt. Vagyis lehetett ugyan látszólag egy maroknyi értelmiségiből álló csoport, de ténylegesen egy önálló polgári osztály megszemélyesítője volt, ami súlyt adott neki. Másrészt azonban többségük mégiscsak író, költő volt, a francia forradalmi eszmék neveltje és hirdetője, s íróként vagy újságíróként a cenzúra hatalmának szenvedő alanya. Ismereteik és tapasztalataik alapján tarthatták tehát a legfontosabb forradalmi lépésnek a sajtószabadság megteremtését, még ha ebben a nézetükben a polgárság vagy a liberális nemesség éppenséggel nem osztozott is.

A francia forradalmat előkészítő alapvető felvilágosult eszmék közé tartozott a sajtószabadságé is. Angliában már 1695-ben törvény mondta ki az előzetes cenzúra tilalmát, az amerikai alkotmány pedig 1791-ben rögzítette a véleménynyilvánítás szabadságát. Bekerült az Emberi és Polgári Jogok Deklarációjába is (ami 1792 óta, *Görög Demeter Magyar Hírmondójának* jóvoltából magyarul is olvasható volt), és ez tette hatását jelentősebbé annál, mint hogy mi is lett a sajtószabadság valóságos sorsa a forradalmi Franciaországban. 1792-től szinte szertartásosan ismétlődött a rend: bárki került is hatalomra, ünnepélyesen kinyilvánította a szólás- és sajtószabadságot, amit az ujjongó lapok visszavonhatatlan győzelemként ünnepeltek. Majd amint az illető biztosította hatalmát, gyorsan visszaállította a cenzúra valamilyen formáját.

A márciusi ifjakétól eltérő módon jutott a sajtószabadság elfogadásáig a liberális nemesség - bár közülük például Kossuth ifjú korában nem kevéssé radikális nézeteket képviselt e téren. A sajtószabadság kérdésének szentelte egyik első jelentős Zemplén megyei közgyűlési beszédét is. Egy kivégzett francia jakobinus szavainak magyarításában szinte a későbbi Petőfi érvelését fedezhetjük fel. „Vegyenek el mindent - mondta Kossuth - csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága felett kétségbe nem esem. Vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Itt középút nincs, én a sajtó szabadságára voksolok.”

Kossuthnak a negyvenes évek közepére már minden oldalú és a fokozatokat is végigjáró tapasztalata volt a sajtó elnyomásának metternichi rendszeréről. 1847 novemberében, az országgyűlési alsótábla első kerületi ülésén már erélyesen felvetette a sajtó ügyének rendezését. Ám az országgyűlés végül is csak a sajtótörvény javaslatának kidolgozására hivatott választmány felállítását határozta el. A másik alapvető kérdésben, hogy a hírlapoknak szabadon lehessen közölni az országgyűlési híreket, nem hoztak döntést, sőt a vitában még olyan vélemény is elhangzott, hogy a cenzúra mint intézmény alapján helyes, csupán a cenzorok működését kell megjavítani.

A Széchenyi elnökletével megalakult választmány alig működött, mindössze titkára, *Szemere Bertalan* dolgozott egy keveset a sajtótörvény-javaslaton. A pozsonyi országgyűlési huzavona azonban nem folyhatott zavartalanul, mert a pesti radikálisok nyomásához március 13-án a bécsi forradalom híre társult: ott már megvalósult a sajtószabadság. Kossuth különböző érvekkel sürgette az országgyűlést, csattanóként azzal, hogy a választmány mielőbb nyújtsa be törvényjavaslatát, „nehogy másutt dictálják a sajtószabadságot, nem itt, a törvényes helyen.”

A március 14-i vita után a követi kar nyilatkozata legalább magában foglalta a sajtótörvény gyors kidolgozásáról hozott elvi határozatot.

Pesten március 15-én persze csak a polgári sajtószabadság elvét mondták ki, törvénybe foglalása hosszabb folyamat eredményeként történt meg. A Helytartótanács napok alatt ideiglenes szabályzatot adott ki, és 25 tagú bizottságot nevezett ki esküdszék gyanánt, a sajtóvétségek figyelemmel kísérésére. Az országgyűlésen azonban nem előrehajtó erőként jelentkezett a pesti forradalom híre, hanem ellenhatást váltott ki, mire Szemere azt a sajtótörvénytervezetet terjesztette elő, mely még a forradalom kitörése előtti elképzeléseket rögzítette. Így történhetett meg az, hogy a „szabad” sajtó körülményei között magasabb óvadék letételét tervezték a politikai lapok esetében, mint amekkora a korábbi nagy összeg volt. A lehetséges vétségeket nem írták körül világosan, ám annál súlyosabban büntették. Sokan pedig már ekkor veszélyt láttak abban, hogy a törvény nem szolgálja a magyar nemzet érdekeit, hiszen a nemzetiségek számára is szabaddá teszi a sajtót, a véleménynyilvánítást. Az országgyűlés hangulatát még külön rontották az időközben megjelent forradalmi hangú nyomtatványok. Mégis, mindennek ellenére, a kaució nagyságának kérdésében maga Kossuth állt ki a javaslat mellett a támadásokkal szemben.

Az országgyűlési sajtótörvény-javaslat március 25-én érkezett Pestre. Már aznap délután népgyűlés sereglett össze, nyilvánosan elégették, és tiltakozó küldöttséget indítottak Pozsonyba, mert - amint a másnapi radikális *Marczius Tizenötödike* írta - ez a törvény „a táblabíró politikai védelmére szolgáló, új censura”, és „szabadelvűségében száz évvel áll a Metternich-féle kormány erre vonatkozó rendeletei mögött”. Amint várható volt, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök személyes közbelépésére az országgyűlés mindkét táblája azonnal elfogadta a módosításokat, s felére szállították le a hírlapi óvadék összegét. Április 11-én hirdették ki az uralkodó által is szentesített 1848:XVIII. törvénycikket a sajtószabadságról. A hozzá kapcsolódó, az esküdszékek felállítására vonatkozó rendelet is elkészült április 29-én; ez a francia forradalom 1791. szeptemberi büntetőkódexének elvei nyomán született.

Petőfiék elképzelése a sajtószabadságról egyértelműbb, radikálisabb volt, messzebbre ment, mint a liberálisok sajtótörvénye, vagyis amelyet az országgyűlés elfogadott. Mégis, a sajtótörvény lényeges fordulatot hozott, s szakítva az előző ellenőrzési felfogással és gyakorlattal, polgári sajtószabadságot teremtett.

A forradalom és szabadságharc időszakának igazi újdonságai a tartalomban, a hangvételben és a sajtó tagolódásában, új műfajok megjelenésében jelentkeztek. Formailag és technikailag viszont nem volt változás, hiszen minden lapszerkesztő és kiadó azzal az eszközkészlettel élt, amit ismert. Tarka, eklektikus kép jellemezte a sajtópalettát. 1848 március közepétől augusztusig volt jellemző a hosszabb-rövidebb életű új lapok alapításának forgataga, a következő évben viszont már csak a kormány Debrecenben, illetve Pesten történő átmeneti megtelepedése hatott a sajtótermékekre mint kisebb lendítő erő.

Amint az elnyomás alóli, egységbe kovácsoló felszabadulás, forradalom idején általános, hogy minden nézetáramlat nyilvánossághoz kíván jutni, 1848-ban is gyorsan követték egymást a lapalapítások. A radikális lapok jelenléte volt a legszembetűnőbb, általában valóságos súlyuknál, befolyásuknál nagyobb. Március 19-én megindult a forradalmi ifjúság lapja, a *Marczius Tizenötödike* (1849. július 7-i betiltásáig), aztán április 6-án a *Reform* (a korábban konzervatív *Honderű* utódja), négy nappal később a *Die Opposition*, aztán május 2-án a kolozsvári *Ellenőr*, június 1-jén pedig a *Radical Lap*, ismét Pesten. Többségük rövid életű volt, mint az október 11-én megindult és csak 12 számot megélt *Köztársasági Lapok*, vagy az egy hónapig megjelenő *Jövő* (1848 december). Közülük a legjelentősebb, a *Marczius Tizenötödike* is csupán 733 előfizetőt szerzett (igaz, jelentős volt utcán eladott példányainak száma). A

*Reform*nak 110 előfizetője volt, a *Népelemnek* (indult július 1-jén, majd magába olvasztotta a *Radical Lapot*, aztán a *Reformot* is, mégis csak 1848. szeptember végéig maradt fenn) a beleolvadt lapokkal együtt is csupán 225 előfizetője, a *Die Opposition*nak pedig 275 megrendelője volt. A liberális lapok legalább tízszer annyi előfizetőt tudtak szerezni: a *Pesti Hírlap* hanyatlása idején is még 2554-et, a kormányhoz közel álló *Pester Zeitung* 2811-et, a *Kossuth Hírlapja* pedig 4214-et. *Táncsics Mihály* heti, utóbb hetenként kétszer megjelenő füzetei, a *Munkások Újsága* (1848. április 2-től az év végéig, két sorozatban), ez a társadalmi programjában a radikálisoknál baloldaliabb politikai néplap ami egy új sajtóműfaj megjelenése volt magyar nyelven, még ha technikailag kezdetleges színvonalon is -, bár a nyomdai költségek ésszerűsítése érdekében 3000 példányban jelent meg, eladott példányainak száma nem haladta meg a 900-at.

A magyar forradalom egyik fontos résztvevője és tanúja volt a *Marczius Tizenötödike*, címében is utalva a fordulatra. Vele született meg az utcai lapárusítás Pesten (amit később kolportáznak neveztek, az árusokat pedig rikkancsoknak). Délután jelent ugyan meg, de az akár még néhány órával korábbi friss híreket is szükség szerint a lap élére tördelték feltűnő tipográfiával. Olvasóit nevelő, harcos lap volt, legfontosabb cikkei a vezércikkek, glosszák, eszmefuttatások. A szerkesztő, *Pálffy Albert*, a Petőfi köréhez tartozótól elvárhatóan egyszerű stílusú elbeszélő, eleven modorú és művelt politikai újságíró, olyan forradalmi hangvételő, éles hangú újságírást honosított meg, amelynek külső jegyeit hamarosan széles körben utánozni kezdték. Leginkább azt, hogy minden mondatát külön bekezdésbe írta. A lap másik meghatározó egyénisége *Csernátony Lajos*, az eszközökben nem válogató, kíméletlen hevesességgel támadó, vitriolos tollú zszurnalista volt. A politikai őrségváltás kitartó követelése, az eszmék világos és egyértelmű szolgálata miatt szüntelenül szembekerült a kormánnyal: 1848. május 20-án már sajtópert indítottak ellene, 1849. nyári betiltása pedig kitartó Görgey-pártiságának eredménye volt.

A liberális lapok közül a *Pesti Hírlap* rövid ideig a Batthyány-kormány hivatalos lapjává vált. Az egykori liberális ellenzék és a centralisták legjelentősebb képviselői írták cikkeit. Május 16-tól a segédszerkesztő, báró *Kemény Zsigmond* kétfelé hadakozó, a lélektani bölcsességre és a történelmi belátásra alapozó, óvatosan politizáló, körülményes egyénisége nyomta rá a bélyegét. 1849. január 23-án a Pestet megszálló Windisch-Grätz tiltotta be.

A Batthyány-kormány hozta létre az első magyar nyelvű hivatalos lapot, a *Közlönyt*, mely 1848. június 8-tól napilapként jelent meg egészen a szabadságharc végéig, mindig követve a kormány székhelyét. Szerkesztője *Gyurmán Adolf* volt. A *Közlöny* első rovataként a rendeleteket és hivatalos közleményeket közölte; ezután a törvényhatósági tudósítói, levelezői hálózat kiépítésével a belföldi tudósítások következtek, ügyelve az objektív hangvételre. Az országgyűlési beszédek gyorsírók jegyzetei alapján, lehetőleg teljes egészében publikálta. Volt meglehetősen részletes külföldi hírvivata is. Viszont feltűnően hiányzott belőle a kormány lépéseinek megindoklása, az események vagy az intézkedések magyarázata, az értekező publicisztika, aminek feltehető oka magából a kormányból hiányzó egyetértés lehetett. A hivatalos lapot 4500 példányban nyomták; 3-4000 előfizetője volt és további 200 példányt kaptak a minisztériumok illetve a szerkesztőségek. „A kormányon belüli ellenzék lapjának” nevezte Kosáry Domokos a *Kossuth Hírlapját*-t, hiszen Kossuth a kormányból egyedülként tudott létrehozni saját sajtóorgánusmot, miközben pénzügyminiszterként egyre több kérdésben került ellentétbe a többi miniszterrel. Kossuth lapját *Bajza József* szerkesztésében 1848. június 1-én indította meg; napilapként, négy nagy ívrét oldalon, három hasábos szedéssel jelent meg. A lap többi ismérve is a Kossuth-féle *Pesti Hírlap*éra emlékeztet. A *Kossuth Hírlapjának* volt a legnagyobb munkatársi gárdája, mintegy 50-60 fő a vidéki levelezőkkel együtt. Vezércikkei közül 49 származott Kossuthtól (és valószínűleg még további 14 aláírás nélküli). A külföldi

tudósítások rovata gazdagságával és terjedelmével szintén kiemelkedett a kortárs újságokéi közül. Az utolsó oldal alsó része hirdetéseket közölt. Szeptember 14-i számának vezércikke tudatta, hogy miután Kossuth nem miniszter többé, kezét és tollát a korábbi kötöttségektől szabadnak tekinti; a Hírlap ettől kezdve a szabadságharcra mozgósító szócső lett. Ekkoriban volt sikere csúcsán, az év végén több mint 5000 példányban nyomták naponta. 1849 elején a kormány Debrecenbe költözését csupán két működő lap fogadta. Hamarosan azonban újra indult, majd pedig megindult néhány. A Békepárt indította meg 1849. február 22-én az *Esti Lapokat*, melynek Jókai lett a szerkesztője. Leginkább a radikálisokat támadta kíméletlenül. A lap június elejéig jelent meg Debrecenben, azonban április 30-tól már Pesten is, azonos címmel, de más szerkesztőséggel. Ez utóbbi július 7-ig állt fenn; utolsó hónapjának Jókai volt a szerkesztője. A mindössze 9 számot megélt *Debreczeni Lapokban* a *Madarász-fivérek* vívták harcukat. Az Alföldi Hírlap egy rövid ideig kiemelkedett helyi újság szerepéből, és egyetlen kormánypárti lapként működött.

A korábbi konzervatív, aulikus érzelmű lapok nem alkottak egységes ellenzéket a forradalom idején; jobbára óvatosan igyekeztek hangot adni alkalmankénti fenntartásaiknak. Az elsőként helyezkedő *Nemzeti Újság* csupán 1848 végéig maradt fenn, hiteltelenné válva minden olvasói körben. A konzervatív párt lapja, a *Budapesti Híradó* - mely Pozsonyba tette át székhelyét -, július 17-én megszűnt, s szerkesztője, *Vida Károly Figyelmező* címen adta ki a folytatást, az egyetlen jobboldali ellenzéki újságot. Fontolva haladást hirdetett, monarchikus érzelmű volt, és bírálta a kormányt, támadta a radikálisokat. A Honvédelmi Bizottmány 1848. december 10-én betiltotta - ezt követően már az osztrák fegyverek védelme alatt kelt új életre. Rövid ideig maradt fenn a mindössze 200 előfizetőn tengődő erdélyi *Múlt és Jelen*, melynek szerkesztője, *Szilágyi Ferenc* már 1848 nyár elején távozni kényszerült Kolozsvárról, nem annyira konzervativizmusa, mint inkább jelentéktelensége miatt. Vele a Bach-korszak egyik fontos szerkesztőjeként találkozott ismét a közönség.

Ennek az alig több mint egy, zaklatott, csatákkal és költözésekkel szabdaltnak számos laptípus megszületését köszönheti a magyar sajtótörténet. Ekkor születtek meg a néplapok - Táncsicsén kívül jeles darabjuk a *Vas Gereben* szerkesztésében, közel 3000 példányban megjelent *Nép Barátja* volt -, a vidéki sajtó ekkor találta meg helyi szerepét, hiszen korábban csak „vidéken”, azaz különböző városokban megjelent országos érdekű lapokról beszélhettünk. Most született meg a magyar élclap a *Charivari (Dongó)*-val, és a szabadságharc hozta létre a katonai lapokat. Veszteseknek csupán az irodalmi lapokat, a divatlapokat tarthatjuk, hiszen elfordult tőlük a figyelem, illetve maguk is átpolitizálva igyekeztek életben maradni. Legkésőbb 1848 decemberére azonban mindegyük megszűnt.

Nemzeti vagy polgári sajtó dilemmája az önkényuralom idején

A politikai konjunktúra eredménye volt a magyar sajtótermékek hirtelen megszaporodása az 1840-es évek közepén. A sajtónak ez a burjánzása bizonyára minden körülmények között csillapodott volna, a Világost közvetlenül követő magyar sajtóélet azonban a megtorlás és a hatósági ellenőrzés eredményeképpen a reformkor elejének szintjére esett vissza. Reform- vagy forradalmi láz nem segítette már az olvasók toborzását, helyette csak polgári módon művelt és érdeklődő emberek napi olvasmány-igényére és tájékozódási szükségletére lehetett számítani, mint a sajtót fenntartó tényezőkre. Csakhogy az efféle közönség nem volt annyira népes, hogy egykönnyen meg lehetett volna találni. *Báró Kemény Zsigmond* jellemzése szerint: „...a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feles számú vásárló mellett kevés az olvasó...” Tehát a forradalom utáni korszak

magyar sajtójának létfeltételei kemények és rendkívül ellentmondásosak voltak: polgári törvények, centralizált abszolút hatalom és a polgári művelődési-tájékozódási igényekkel éppen csak az ismerkedés szintjén álló társadalom.

Az abszolutizmus sajtótörvénye és a sajtóirányítás

Az 1848-i forradalmak egyik vívmányát, a sajtószabadságot formálisan érintetlenül hagyta az újabb abszolutizmus. A liberalizmus látszatának és az önkény fenntartásának szempontjai a cenzúránál veszélyesebb és hatásosabb módszert teremtettek meg: az utólagos ellenőrzést. Eszerint kinyomtatni mindent szabadon, cenzúra nélkül lehetett; csak a kész nyomtatványokat volt kötelező benyújtani a rendőrségnek, mely így utólag döntötte el, hogy árusíthatók-e. Hírlapok esetében egy órával a tervezett szétküldés előtt kellett bemutatni a kész lappéldányt, s ha ez alatt az idő alatt nem érkezett letiltási parancs a kiadóhoz, postázhatta, vagy elkezdhetette árusítani. Ennek az ún. „rendőri felügyelet”-nek az lett a következménye, hogy a szerkesztők és kiadók előre rettegtek az anyagi kártól, mely a kész példányok bezúzásával járt volna, ezért az öncenzúrázást - biztonság okából sokszor a kelleténél erősebben - gyakorolták. Más biztonsági módszereket is kitaláltak: rendőrségi hivatalnokokat környékeztek meg, hogy azok a legfontosabb vagy legkényesebb cikkeket előre átnézzék (ami egyébként szigorúan tilos volt), és mindig készenlétben tartottak már ellenőrzött vagy biztonságosan semmitmondó cikkeket, hogy ha csak egy meghatározott írás ellen lenne kifogás, idővesztés nélkül másikkal nyomhassák újra a lapszámot.

A birodalmi kormányzat a büntető törvénykönyv korszerűsítésének keretében foglalkozott a sajtóügy rendszabályozásával, ám annak elkészülte előtt is kiadott már egy ideiglenes szabályozást (1851. július). Ez ugyan Magyarországon nem lépett életbe, mégis irányelvet jelentett az itteni sajtóügyek kezelésére is, s lényeges alapelveiben megegyezett az 1852. május 27-én kiadott sajtótörvénnyel, mely kisebb módosításokkal a kiegyezésig érvényben maradt Magyarországon. A 45 paragrafusból álló, több mint 30 nyomtatott oldalas törvény előírásai a „nyomtatott sajtó termékei”-n kívül „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára is vonatoztak. A törvény előírta az impresszumadatokat, kijelölte a kötelespéldányok gyűjtőhelyeit, szabályozta a könyvkiadás jogát s a lapengedélyek megszerzésének feltételeit és módját. Újraszabályozta a kaució nagyságát, amit politikával foglalkozó és hirdetésekkel közlő lapoknak kellett megindulásukkor letenniük. Ennek indoka az volt, hogy biztosítva legyen az az összeg, mely a lap elleni esetleges vizsgálati költségeket és a pénzbüntetéseket fedezi (ezért volt magyar neve: óvadék). Politikai napilapok esetében tízezer forint volt a kaució összege, amit a lap megszűnése után hat hónappal adtak vissza a laptulajdonosnak.

A sajtótörvény 22. paragrafusa mondta ki a „megintési rendszer”-nek nevezett büntetésmód alapelveit. Eszerint „ha valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a thrón, a birodalom egysége és épsége, a vallás, az erkölcsiség vagy általán az álladalmi társaság alapja elleni, vagy a közcsend és rend fönntartásával egybe nem férő irány követtetik, előrebocsátott kétszeri írásbeli sikertelen intés után az ily időszaki nyomtatványnak további kiadása, azon koronaország helytartója által, melyben az kiadatik, időlegesen három hónapra megszüntethetik. A hosszabb ideig tartó vagy egészen megszüntetés csak a minisztertanács által mondathatik ki”.

A sajtótörvény további részei foglalkoztak a kihágási esetek körülhatárolásával és a pénz-, illetve börtönbüntetések mértékével, majd pedig a VIII. cikkelyében azokat nevezte meg, akik „nyomtatványok által elkövetett büntetttben vagy vétségben” felelősek lehetnek. Kimondta, hogy a szerkesztő, a nyomdász és a terjesztő, ha nem is bizonyítható bűnösségük, Büntethetők

„a köteles figyelem és gondoskodás elmulasztása miatt.” Vagyis ezzel a megosztott felelősséggel tovább erősítette az amúgy is kifejtett öncenzúrázási készséget.

A sajtótörvény a centralista kormányzati törekvések terméke volt ugyan, de önmagában az egységes szabályozásnak megvolt a haszna. Például 1852-től az újságokra is kiterjesztették a négy kötelespéldány elküldésének kötelezettségét, ami biztosította a lapok fennmaradását néhány közgyűjteményben. A vétségek megnevezése és a betiltás módjainak rögzítése valójában könnyítette az ostromállapot „kivételi törvényei” által kormányozott Magyarország addigi anarchikus sajtóviszonyain. Megszülettek legalább az igazodási támpontok, és a törvény csorbította a helyi önkényurak addigi korlátlan hatalmát. A törvény illetően hatása hamarosan nyilvánvaló lett, amikor 1853-tól kezdve megerősödött a hazai magyar sajtó és megnőtt az új lapalapítások száma. A 22. paragrafust magyar lap ellen az 1850-es évtizedben egyetlen esetben alkalmazta a helytartóság: 1858. februárban, sorozatos megintéseket és figyelmeztetéseket követően a *Pesti Napló* ellen.

A kortársak körében még a sajtótörvénynél is nagyobb visszatetszést szült az 1857. október 23-i császári rendelet, amely a következő év elejétől bevezette a bélyegadót a kaucióköteles lapok számára. Minden egyes lappéldány után 1 krajcárt kellett leróni, ami hatalmas összeggel, a korábbi árak közel a felével drágította meg a napilapok előállítását, ezzel előfizetői árát. A magyar lapok nem alaptalanul féltek attól, hogy a közönség ezt a teherterhelést már nem tudja elviselni. A várt visszaesés azonban mégsem következett be; csupán a *Magyar Sajtó* kényszerült ritkítani megjelenését egy évig, a többi lap példányszáma növekedésnek indult, sőt 1860-tól már újabb nagyszámú lapot is elbírta a magyar olvasóközönség.

Központi sajtóirányítás - az 1852 októberében megalapított Pressleitungscommittée befolyása - a magyar lapok közül egyedül a félhivatalos Budapesti Hírlapot érintette, a többiek a rendőrség felügyelete alá tartoztak.

Magyarországon a polgári ügyek ugyan a Helytartósághoz tartoztak, ám 1854 májusáig, míg az ostromállapot fennállt, a Helytartóság a hadsereg alá volt rendelve, vagyis a sajtó- és egyesületi ügyeket intéző osztályának a haditörvényszékhez kellett továbbítania minden eljárási, megfigyelési vagy megelőzési ügyet. 1853-ban pedig öt helytartósági kerületre osztották fel az országot, s e kerületek székhelyein a rendőr-igazgatóságok foglalkoztak a sajtóellenőrzéssel. A magyar sajtó szempontjából természetesen a pest-budai kerület volt a legfontosabb. 1851 közepétől Josef Protmann, a pesti rendőrfőnök nagy buzgalommal testesítette meg a sajtóellenőrzést, s mivel a szerkesztők és kiadók vele kerültek szembe a leggyakrabban, őt gyűlölték a legjobban. 1852-től a császár nagybátyja, Albrecht főherceg lett a kormányzó az évtized végéig. A kormány utasításait tetszése szerint hajtotta végre, így Pesten szigorúbb volt a sajtóellenőrzés, mint a birodalmi székvárosban, Bécsben. A vezetők rosszindulatát és a befolyásért folytatott harcuk kártevéseit tetézték beosztottaik: nagyrészi idegen hivatalnokok, akik úgy ellenőrizték a magyar sajtót, hogy nem vagy alig beszéltek magyarul, rossz fordításban kapták kézhez a cikkeket, és csakis arra ügyeltek, hogy önmaguknak bajuk ne essék.

Az évtizedben összesen 16 visszautasított lap- és folyóirat alapítási kísérletről tudunk; mindegyikük 1857 előtt kelt, de kettőt közülük ezután mégis engedélyeztek. A visszautasított kérvények között volt arisztokrata és megyei biztos kérelme, tárgykörök szerint irodalmi lap, ismeretterjesztő, politikai és szaklap egyaránt, a pesti többség mellett egy vidéki, és a végzés érve között az első évek politikai és személyi megbízhatatlansági kifogásai mellett egyre inkább az került az előtérbe, hogy Pesten már túlságosan sok a sajtótermék. Sőt az is előfordult, hogy a szerkesztő képzettségi hiánya miatt nem látták biztosítva a hatóságok egy szaklap színvonalát.

A visszautasítottaknak közel háromszorosa volt az engedélyezett lapok száma, 1860. októberig 45. A legtöbb irodalmi, illetve az irodalmival összefonódó divat-, pedagógiai, élc- és néplap volt. A szabadságharc bukását követő évtized magyar nyelvű sajtójának története azt bizonyítja, hogy a reformkor és a forradalom által kifejlődött nemzeti kultúrával és nemzeti szellemmel a győztes katonai hatalomnak is számolnia kellett. Lehetett ugyan találni a magyarság körében is a birodalmi magyarellenes politikában szerepet vállalókat, de valóságos, teljesen megbízható és lojális kormánylapot nem sikerült létrehozni. A birodalom kétfejű sasát a fejlécén viselő *Budapesti Hírlap* (1853-60) „nem hivatalos rész”-ében az évtized közepén az egész forradalmi múltú nemzeti értelmiség megjelent.

Hiába adott a Helytartóság lapalapítási engedélyt hírhedt aulikusoknak és bármilyen ügynek megvásárolható zavaros alakoknak, vagy másfelől a nemzeti közbirtokossággal plebejus forradalmi nézetek miatt szembenálló honorácioroknak, értelmiségieknek, akiket manipulálni remélt, mindkét fajta szerkesztő a kormányzati alapelvek ellenében dolgozott. A honoráciorok a restaurációs, reakciós elveket támadták; a többség viszont, indulásától függetlenül, a föderalista-ókonzervatív nézeteknek nyitott tért, amit a központi hatalom a hagyományos magyar „szeparatizmus” új megnyilvánulásaként a legnagyobb politikai veszedelemnek tekintett. A plebejus, honorácior értelmiség még 1850 végéig hangadó szerepet játszott főként a *Pesti Napló*-ban (1850-1937), de a *Magyar Hírlap*-ban (1849-52) is; utána azonban befolyását elvesztette, szétszóródott. Az ókonzervatívokkal rokonszenvezők ezután megerősíthették befolyásukat, s az ő aktív részvételükkel alakult ki a nemzeti egység politikája, mely véglegesítette a birodalmi centralizmus és sajtópolitika kudarcát.

Nyomdák, lapok és olvasók

Budán három nyomda működött, de azok nem játszottak szerepet a sajtó terén. Pesten az egyik legnagyobb nyomda, a Trattner-Károlyi-féle erősen hanyatlott, többnyire régi kiadványait nyomtatta újra. *Heckenast Gusztáv* évekig hasonló helyzetben vergődött, a szabadságharc után minden lapja megszűnt. Azonban ügyes üzletember volt, kisebb nyomtatványok, kalendáriumok és a német lapok egy része kiadásával jövedelmező területet foglalt le magának. 1854-től nála jelent meg a *Vasárnapi Újság* s ettől kezdve felívelt kiadói és nyomdászti tevékenysége. Jócai kiadója volt, majd 1857-ben megszerezte a *Magyar Sajtót* (1855-65) is. Az évtized végén kezdtek kialakulni kiadói politikájának körvonalai: a tömegkiadványokkal és az alacsonyabb színvonalú népszerűsítő irodalommal, majd politikailag a határozati (később balközép) párt irányvonalát pártoló lapok megjelenítésével teremtette meg gazdasági és politikai bázisát. 1873-ban alakult át a Franklin Társulattá. *Heckenast* vetélytársa *Emich Gusztáv* volt, aki a *Pesti Napló*, 1852-től a *Magyar Hírlap*, illetve a belőle alakult *Budapesti Hírlap* kiadását tudta megszerezni. *Emich* is az 1850-es évtized közepétől erősödött meg, de ő egyre határozottabban a későbbi Deák-párthoz vonzódott. 1868-ban az ő nyomdájából és kiadójából alakult meg az Athenaeum Rt. Az 1850-60-as évek fordulójára tehát a kialakuló két legnagyobb politikai pártáramlat biztosított magának egy-egy nagy kiadót-nyomdát.

A katolikus hitbuzgalmi irodalom, a népszerűsítés és az egyházi lapok kiadása terén jelentős munkásságot fejtett ki a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, a Szent István Társulat elődje.

A magyar lapok száma az 1850-es évek közepére érte el az egy évtizeddel korábbit, attól kezdve pedig rohamosan szaporodott. A Habsburg-birodalomban Bécs után Pesten jelent meg a legtöbb, s Pest egyre nagyobb léptekkel közelítette meg a birodalmi székvárost. 1859-ben 9 magyar politikai lap mellett 25 nem politikai időszakos kiadvány jelent meg.

Az ország könyvkereskedői hálózata igen hézagos volt, még 1859-ben is csupán 49 helyen működött összesen 102 könyvkereskedő, egyötödük Pest-Budán. Az évtized közepétől fejlődött ki *Lampel Róbert* pesti kereskedése, s 1857-ben alapította meg *Ráth Mór* is üzletét, amely az évtized végétől a Deák-párt és a hozzá közelálló írók műveinek legjelentősebb terjesztője, tagjainak egyik találkozóhelye lett. A könyvkereskedők azonban csak 1852-ig vehettek részt a hírlapok terjesztésében, ettől kezdve ugyanis megszűnt a lapok számonkénti árusításának lehetősége. Az olvasóközönség negyedéves, féléves és egész éves előfizetésekkel juthatott hozzájuk. A postai szállítás a reformkoréhoz hasonlóan hátrányos helyzetben tartotta a vidéki előfizetőket. Az ország több területén csak a megyeszékhelyig vagy a városokig járt a posta, onnan a küldönc legfeljebb hetenként kétszer vitte tovább a küldeményeket. Márpedig ez éppen a napilapok esetében járt nagy hátránnyal. Érthető tehát, ha ezek olvasóik körét elsősorban Pest-Budán, illetve a nagyobb városokban keresték; a vidéki, a földbirtokos olvasóknak pedig elsősorban a hetilapok készültek. Mindennek társadalomtörténeti következményei lettek a politikai és a kulturális tájékozottság, ízlés és színvonal tekintetében.

Az ország állandó magyar olvasóközönségét az évtized elején 250 és 500 fő közé tehetjük: ők voltak azok, akik különleges politikai események vagy rendkívüli remények nélkül is az országos lapok előfizetői voltak. Számuk az 1850-es évek végére nagyjából megduplázódott. Az évtized elején, amikor az egyesületi, társulati és kaszinói élet kényszerűen szünetelt, szinte kizárólag egyéni lapelőfizetőkkel lehetett számolni; az évtized végére viszont már tekintélyes számú lapot rendeltek meg az említett intézmények, ahol egy-egy példány gyakran igen sok olvasót jelentett. De az előfizetői létszámok nagyon alacsonyak voltak, az előfizetői réteg nagyrészt a fővárosi magyar értelmiséget fedte. A földbirtokosság néhány ezer főnyi hírlap-olvasói közül már csak alkalmilag fizettek elő. A különböző magyar nyelvű napilapok példányszámának felszökése Kossuth Angliába érkezésekor, 1851 őszén következett be, a *Pesti Napló* pedig 1858 közepétől tudta tartóssá tenni a maga számára. E két időpont között *Török János* volt a legeredményesebb publicista és szerkesztő: a szerkesztésében vagy a rendszeresen cikkeivel megjelenő lapok érték el a legmagasabb példányszámokat, így 1853 és 1855 között a *Pesti Napló*, mely 1855 első negyedévében kiemelkedően magas számú előfizetőt szerzett meg (3100). 1858 után az összes működő napilap állandóan biztosítani tudta már a rentabilitásához szükségesnél magasabb előfizetői létszámot, sőt az 1860-ban alapított *Idők Tanúja* is közel 1200 előfizetővel indult.

Kevés hirdetés volt még a lapokban, ami nem annyira a korabeli sajtó jellegzetességeiből eredt, hanem az ipar, a vállalkozások, a hazai gazdasági élet fejletlenségének egyik mutatója volt. Azonban hivatalos hirdetések - menetrendek, hivatalos kiadványok, az állami nyomda kötetei stb. - és néhány Lajtántúli vállalkozás magánhirdetéseiből tekintélyes bevételre tudott szert tenni a *Budapesti Hírlap*, miközben a konzervatív katolikus *Idők Tanúja* még egyáltalán nem közölt hirdetéseket.

Az újságírói pálya

A szerkesztők és az újságírók fizetsége, a lapok gazdasági nehézségeitől függetlenül, növekedett az 1850-es évtized folyamán, sőt kiindulásul is elég jelentős volt. Összehasonlításképpen: az 1857. évi hivatalnoki átlagfizetésnek mintegy két-két és félszeresét kereste meg egy lapszerkesztő; a kormányzat által dotáltak ennek akár még a kétszeresét is kaphatták. Összegszerűen a szerkesztők évi 1500-2000 forintot kaptak a kiadótól; a cikkek után járó honorárium 5 forintot tett ki, az évtized közepétől a nevesebbek és az iránycikk írói 6 forintot kaptak. A külföldi levelezőket havi 40-60 forinttal honorálták, a belső munkatársakat 40-50 forinttal. A főmunkatársak és az évtized két legmegbecsültebb publicistája, *Falk Miksa*

és *Kecskeméthy Aurél* havi 100 forintot, 1858 után 125-150 forintot kapott, ami már csak kevés maradt el a szerkesztői fizetéstől.

Mindennek ellenére az írói levelezések gyakran panaszkodtak a kiadói honoráriumok miatt, amelyen azonban elsősorban a könyvekért kiutalt összegeket értették. A sajtó igen jól fizetett, s nem kis részben ennek lett következménye, hogy már kialakulásának korában olyan színvonalra emelkedhetett és olyan kiemelt szerepet játszott, ami hagyományként később is hozzájárult ahhoz, hogy Budapest az európai sajtóélet egyik számon tartott központja legyen. Jeles írók dolgoztak szívesen a lapok részére, ami színvonalat biztosított a magyar sajtó szövegeinek, s Nyugat-Európához viszonyítva erősen elmosta a határokat a sajtó és a szépirodalom, a könyvet író és az újságíró literátorok között - másrészt persze gyakran szét is forgácsolta az írók tevékenységét. Az új jelenségnek természetesen számos elítélője akadt. Például a lapokkal csak távoli, politikai kapcsolatban álló *báró Eötvös József* gyakran tett rosszálló megjegyzéseket *báró Kemény Zsigmondra*, aki szerinte csupán a pénzkereseti lehetőség miatt csapott fel újságírónak. Ez a szemrehányás azonban inkább Eötvös normáira jellemző, mintsem jogos lett volna Keménnyel szemben.

A polgárosodással nehezen egyeztethető össze az a korban egyébként is gyakran hangoztatott nézet, amely a megélhetésért, foglalkozásért üzött írói munkát - amilyen a hírlapírás is - önmagában lenézte, elítélendőnek tartotta. A nemzeti ébredés jellegzetesen múlt század eleji igényeire vezethető vissza az a követelmény, mely rögzült a magyar szellemi és politikai életben. Eszerint minden közéleti megnyilvánulásnak etnacionális töltetűnek kell lennie elsősorban, hiszen *hazaszeretetet* kell sugallnia s *hazaszeretetre* kell nevelnie, és az érzelmihiány akár a kiemelkedő szakmai felkészültséget, a legvilágosabban érvelő logikát is érvénytelenítheti. Így az írás, az újságírás mércéje a szándék, az érzelmi töltet: az „ihlet” lett, a felkészültség és a kidolgozott megvalósítás helyett. Az ihletett dilettáns jobban számíthatott megértésre és támogatásra, mint a „csak” írni, szerkeszteni tudó, világos agyú és szellemi függetlenségre törekvő értelmiségi.

Bécs versenye szintén hatott a magyar sajtóra. Az élénkebb sajtóélet, a néhány évtizeddel korábban kialakult önálló újságírói szakma példája, a magyarországihoz viszonyítva nagyvonalúbb sajtóirányítás vonzotta a magyar újságírókat és lapszerkesztőket. A magyar lapok számára vonzerőt jelentő, főfoglalkozású újságírókat csak akkor őrizhették meg munkatársuknak a magyar kiadók, ha a bécsi lapokkal azonos mértékben honorálták írásaikat, hiszen ők is, a nyomukban jelentkező ifjabb újságírók is egyformán publikáltak magyar és német lapokban. *Kecskeméthynek*, *Falknak*, *Ludassy (Gans) Mórnak* és még néhányuknak jó neve volt a német nyelvű sajtóban is, legfeljebb a népesebb bécsi szakmában nem volt olyan kiemelt helyük, mint a pestiben. A nyolcvanas évek közepéig a főfoglalkozású magyar újságírók jelentős része nyelvileg azonos eséllyel választhatott, hogy magyar vagy német publicista legyen-e, s hogy az előbbi mellett döntsenek, az nem kis részben a kiadók által teremtett körülményeken múlt.

A sajtóstílus

A magyar sajtó hangneme átalakult. A korábban uralkodó retorika fokozatosan a háttérbe szorult, bár átalakult formában még igen sokszor játszott nagy szerepet. A hagyományos pátoz képviselői kiszorultak a sajtóéletből. Csupán *Török János* vitte tovább azt a modort, melyet találóan úgy jellemeztek, hogy Török írás közben mindig a szószéken érezte magát. Bizonyára ennek a forradalom előtti évekre és Kossuthra is emlékeztető hangnak szerepe lehetett sikerében.

A magyar olvasók el voltak foglalva saját maguk és hazájuk sorsával. A külpolitikának akkor tulajdonítottak jelentőséget, ha annak eredményeként az ország helyzetének megváltozására nyílt kilátás. Az alkotmányjogi alapokon álló ellenzéki szemléletnek nélkülözhetetlen szüksége volt azonban a *Külföld* rovatokra, mint példatárakra és a belügyekről való rejtjeles beszédre. *Falk Miksa* lett híressé azzal az újságírói stílussal, amely szerint metaforákban, külföldi párhuzamok keretében lehetett vállalkozni a viszonylag szabad politikai véleménynyilvánításra. Kínát vagy a francia centralizációt ostromozták a cikkek, miközben egyre nyilvánvalóbb lett, miről is van szó „a sorok között”. A kényszer szülte ezt a fogást, mely azóta hasonló helyzetekben újra és újra feltámadt. Fontos szerepe volt, vigaszt is nyújtott, de megváltozott körülmények között hagyománnyá, modorrá válva ártott is, mert a megfoghatatlan sejtése a pontos ismeretek és a világos megfogalmazás kikerülésére is alkalmas.

A rendőrség elsősorban a vezércikkeket, iránycikkeket figyelte, az előzetes cenzúrát kérő szerkesztők is e cikkek átnézésére állapodtak meg a rendőrhivatalnokokkal - mégis éppen ezekben jelentek meg mélyreható és bátor eszme-futtatások. Úgy látszik, a közönséghez hasonlóan a hatóságok is csak a nyilvánvalóan és közvetlenül politikai kérdéseket figyelték, a gazdasági vagy társadalmi problémák feszegetésének nem vagy kisebb jelentőséget tulajdonítottak.

Az ötvenes években a különböző lapok rovatainak sorrendjében kezdtek eltérések mutatkozni, és jellemzővé váltak a rovatcikkek, ezáltal hangsúlyozva a szerkesztői koncepciót, a programot. A már a negyvenes években meggyökerezett rovatfajták, cikktípusok - vezércikk-iránycikk, tárcá, újdonság, gazdaság, belföldi levelezések - mellett először a külföldi levelek jelentek meg. A külföldi levelezőket, funkciójuk alapján, külföldi tudósítónak tekinthetjük; sőt valóságos első képviselőjük is fellépett már 1854-ben a balkáni háborús hadszíntérre utazó *Urházy György* személyében, őt a *Pesti Napló* küldte ki, s ezzel a magyar sajtótörténetben Török János szerkesztő teremtette meg a kiküldött tudósító és a haditudósító szerepkörét.

A polgári szellem és a polgári igények térhódításának szemmel látható jele volt a fokozatosan elterjedő börze rovat, mely a bécsi árfolyamokat közölte, az évtized végén már naponta.

A már bevett rovatok közül a tárcá változott meg leginkább. A szellemi és társadalmi-társasági élet mindegyik területére figyelő és azokat színesen, irodalmi igénnyel bemutató tárcalevél ekkor lett népszerű. *Pompéry Jánostól Bulyovszky Gyuláig* sokan írtak tárcaleveleket, de mestere, első magas szintre emelője *Kecskeméthy Aurél* volt. Szintén itt kaptak helyt a különféle referátumok, annotációk és főként a természettudományi témák. Nyelvészeti kérdésekről olykor évekig is folyhatott a vita, s ezek fontosságával csak a pedagógiával és oktatási elvekkel, rendszerekkel foglalkozó cikkek vették fel a versenyt. Bár még nem így nevezték őket, megindultak a tárcaregények is, például *Jókai* vagy *Kemény* regényeinek folytatásos közlései. Elterjedésükhöz jelentős mértékben járultak hozzá a rendőri ellenőrzés révén teremtett viszonyok, hiszen ha egy mű hírlapi sorozatközlésben egyszer már megjelenhetett, az bizonyos fokú garanciát jelentett arra, hogy könyv formában sem lesz vele gondja a rendőri hatóságnak.

A politikai sajtó terén fontos változás volt, hogy a napi megjelenés visszavonhatatlanná vált, az országos hatósugarú lapoknak már csak gazdasági megfontolásból sem lehetett visszatérni az 1848 előtt szokásos két-három naponkénti megjelenéshez. A forma, a tipográfia azonban nem változott a periodicitással együtt. A *Vasárnapi Újság* megindulása 1854-ben azt jelentette, hogy megszületett az első olyan magyar nyelvű lap, amelynek egyik vonzereje és funkcionális része volt a számos fametszetes kép. Az 1850-60-as évek fordulójától kezdve egy

újabb laptípusban, az élclapokban váltak úgyszintén tartalmi elemmé a rajzok. Az illusztrációs igény egy évtizeden belül megteremtette a sajtó újabb fontos munkatársát, a sajtógrafikust.

Az 1850-es évek tanulságos ellentmondása: a súlyos elnyomás, a nemzeti szempontokat egy soknemzetiségű birodalom érdekei alá rendelő korszak a modern magyar sajtó kialakítója lehetett.

A Bach-korszakot lezárta, de a centralizált abszolutizmust még csak megszakította az 1860-61-es enyhülési és kölcsönös kompromisszumkeresési szakasz. A magyar sajtónak nemcsak hangja szabadult fel rövid időre, hanem lapalapítási burjánzása is emlékeztetett a forradalmi időszakra. Különösen jellemző, hogy egyszerre hat élclap indult meg, mutatva a korlátok és politikai megfontolások nélküli, nyersen szókimondó politizálás iránti igényt. A sajtóellenőrzés visszaszigorodása 1863-ig tartott.

A kor főbb lapjai

A politikai napilapok, a *Pesti Napló*, a *Magyar Sajtó*, a *Magyar Hírlap* illetve amikor hivatalos lappá vált - *Budapesti Hírlap* címen -, az évtized elején - a *Figyelmező* (1849-50) és az 1860-ban megindult *Idők Tanúja* mellett a részben vagy teljesen politikai hetilapok - a *Vasárnapi Újság* melléklapjaként 1854 végétől meginduló *Politikai Újdonságok*, a Szabó Alajos által 1855-ben megindított *Magyar Néplap* s *Urházy György* és *Pompéry János Magyar Postája* (1857-58) - csupán összefoglalásokat adtak az eseményekről, önálló politikai profil kialakítása nélkül. Kolozsvártól eltekintve, vidéken általában még hetilapok jelentek meg, helyi érdekű közigazgatási, gazdasági és társasági témájú cikkekkel és hírekkel. Kolozsvárnak több lapja is volt, és túlélte a szabadságharc leverését a *Debrecen-Nagyvárad*i *Értesítő*; 1857-től kezdve pedig egymás után indított saját lapot Győr, Arad, Baja és Szeged.

E bő másfél évtizedes, kétarcú, de jelentős hatású időszak legfontosabb lapalapítása a *Pesti Napló* (1850-1939) volt. A lap kezdeti fiatal plebejus értelmiségi gárda kezéből már az első év során fokozatosan a konzervatív árnyalatú nemzeti ellenzékiiséget élesztő újságírók kezébe került. *Török János* két éves szerkesztése alatt az anyagi és szellemi gyarapodásra alapozó nemzeti egység hirdetése került középpontjába, majd 1855-től báró *Kemény Zsigmond* (megszakításokkal közel másfél évtizedig tartó) szerkesztősége idején a nemzeti politikai ellenállás, a Deák Ferenc-i „passzív rezisztencia” szócsöve lett: a kiegyezés előkészítése, a Deák-párt politikájának megformálása, közkinccsé tétele és elfogadtatása jelentős részben e lap hasábjain történt meg. Ez a nemzeti egységpolitika és erőfeszítés olyan munkatársi gárdát szervezett a *Pesti Napló* köré, amely átfogó jellegénél és tágasságánál fogva megismételhetetlen jelenség lett a magyar sajtó történetében. Munkatársainak hosszú listája valóban felölelte a kor teljes magyar szellemi életét. *Török* 3100 előfizetőt tudott a lapnak biztosítani, utána sokáig csupán kétezer felett volt a számuk, de az évtized fordulójától kezdve folyamatos növekedéssel az 1860-as évek közepére már 6000 előfizetővel számolhatott.

Az 1850-es évek közepén, valójában a *Pesti Napló*val szemben, *Kecskeméthy Aurél* hathatós támogatásával és befolyásával, *Török János* szerkesztésében Bécsben indult meg a *Magyar Sajtó* (1855-65), mely a lojális polgárosodás programját hirdette. 1600 előfizetővel indult, s ezt egészen kétezerig sikerült megemelnie, azután viszont visszavonhatatlanul veszített olvasói számából. Azt kívánta szolgálni, hogy a földbirtokosság polgárisuljon és alakuljon át középosztállyá, hogy a korszerű községrendszer kialakítása legyen garanciája a társadalom és közigazgatás demokratizálásának; a legfőbb társadalmi szervezőerőnek és a magyar társadalom modernizálójának pedig a művelődést tekintette. E szempontok az egyetemes polgárosodás értékeit helyezték az élre, és nem kis részben *Török* zavaros egyénisége miatt nem arattak

sikert. 1857-től Pestre került a lap, s az első volt az újságok közül, mely a baloldali közjogi ellenzék befolyása alá került. Ekkor előbb *Hajnik Károly* szerkesztette, *Jókai* volt a fõmunkatársa, majd 1862-ben *Jókai* lett szerkesztõje, a következõ évtõl pedig *Vajda János*, aki már pártáramlaton kívülálló, élesen ellenzéki irányba sarkította hangnemét.

A Bach-kormányzat különbözõ módokon kitartóan ragaszkodott egy magyar nyelvû félhivatalos lap létrehozásához és fenntartásához. Az óvatos konzervatív ellenzéki *Magyar Hírlapot* (1849-52) szerkesztõje, az 1848-ban Kolozsvárról menekülni kényszerült, rossz hírû *Szilágyi Ferenc* 1853. január 1-vel alakította át félhivatalossá, a lap fejlécén a birodalmi kétfejû sast viselte, első részében pedig a hivatalos híreket közölte. Egyéb tekintetben a többi politikai napilaphoz hasonlított. Az évtized közepén, amikor *Török János* szerkesztette a *Pesti Naplót*, a vele szembeni merev ellenállás azt eredményezte, hogy a szervezõdõ ellenzék vezéralakjai közül többen, mint *Gyulai Pál*, *Csengery Antal*, báró *Kemény Zsigmond*, inkább a kormánylapot választották publikálási helyül, mintsem az együttmûködést Törökkel. Ez a katolikus-protestáns szembenállásból is táplálkozó ellentét azt eredményezte, hogy rövid idõre a félhivatalos újság lett a legszínvonalasabb lapunk. De késõbb is voltak különleges vonzó jegyei, mint *Falk Miksa* külpolitikai és közgazdasági napi szemléi, *Kecskeméthy Aurél* bécsi levelei, melyekben gyakran azokat a német mûveket ismertette, melyeket mint cenzornak, neki magának kellett a Habsburg-birodalomban nemkívánatosnak minõsítene; a tárca rovatban pedig a világirodalom sok kiemelkedõ kortárs és közelmúlt alkotása jelent meg magyar fordításban. A Bach-rendszer bukásával azonban a *Budapesti Hírlap* napjai is meg voltak számlálva. A kiegyezés irányába tapogatózó, majd újabb központosítással kísérletezõ kormányok *Sürgöny* címmel hozták létre utódját, melynek fennállása (1860-67) második felében *Kecskeméthy Aurél* volt a szerkesztõje.

Az 1847-es jogi alapon és a katolikus egyház politikai szerepét vallva indította meg *Lonkay Antal* az *Idõk Tanúja* c. újságját 1860-ban. A szerkesztõ sem volt népszerű, programja pedig kiváltképp fenntartásokra készítette a Szent István Társulatot és az egyház hivatalos köreit, amiben nem kis szerepet játszott, hogy Lonkay az alsópapság nézeteinek és nem ritkán a klérussal szembenálló érdekeinek megszólaltatására vállalkozott. *Török János* szintén ókonzervatív lapját, a *Pesti Hírnököt* magába olvasztva, *Magyar Állam* címmel évtizedekre (1869-1908) a magyar sajtóélet egyik népszerűtlen, sokat támadott és gúnyolt résztvevõje maradt, mely sokféle szélsőséges mozgalomban szerepet vállalt, így a nyolcvanas évek politikai antiszemitizmusát is terjesztette, szerkesztõje pedig idõnként tisztának nem nevezhetõ eszközökkel biztosította a lap fennmaradását.

Az 1860-61-es politikai átalakulás idõszakában született meg a baloldali ellenzéki sajtó is. A „határozati” (késõbb balközép) párt újságjaként indult meg a *Magyarország* (1861), aztán szerepét rövid idõre a *Magyar Sajtó* vette át, hogy végül az 1863. január 1-jével meginduló *A Hon* negyedszázadra betöltse ezt az úrt. *Jókai Mór* volt alapító fõszerkesztõje és vezércikkírója, akihez a kiegyezést követõen a vitriolos tollú, a leleplezések és lejáratások eszközeiben nem válogató *Csernátorny Lajos* társult egy idõre. A lapnak jól szerkesztett közgazdasági rovata volt.

Fõként az évtized közepétõl színesedett a magyar nyelvû sajtóélet az ismeretterjesztõ lapokkal és különbözõ szakterületek közlönyeivel, értesítõivel. Közülük kiemelkedõ jelentõsége volt a nagyközönségnek, a családok minden tagjának szóló képes ismeretterjesztõ lap programjával 1854-ben meginduló *Vasárnapi Újságnak*. Megszületett az első valóságos divatlap, a *Pesti Hölgydivatlap* (1859-73) és *Bérczy Károly* 1857-tõl szerkesztette első sportlapunkat *Lapok a Lovászat és Vadászat Körébõl* (a következõ évtõl *Vadász és Versenylap* címmel); *Korizmicz László* szaklapja, a *Gazdasági Lapok* 1845 óta jelent meg; a *Törvénykezési Lapok* után 1859-ben megindult a *Falusi Gazda*, és az évtized végétõl a két nagy orvosi szaklap, az *Orvosi*

Hetilap (1858 óta) és a *Gyógyászat* (1860-1944) is. Nagyjából az angol és francia revük példáját követték az esszékre, szemlékre és kritikákra építő folyóirataink: az Akadémia *Toldy Ferenc* által szerkesztett *Új Magyar Muzeuma* (1850-61), a *Csengery Antal* szerkesztésében 1857-ben megindult, a hazai liberalizmus története szempontjából különlegesen fontos *Budapesti Szemle*, a rövid életű *Szépirodalmi Lapok* (1853) *Pákh Albert* és *Gyulai Pál* szerkesztésében, illetve az ezeknél erősebben szépirodalmi jellegű *Szépirodalmi Közlöny* (1857-59), amelyet *Szelestey László*, majd *Székely József* szerkesztett.

A magyar sajtó gyarapodott, és az összes sajtótípusban, szakterületen bebizonyította életképességét. A hazai német nyelvű sajtó helyzete más volt: a központi hatalom többé-kevésbé támogatta ezeket a lapokat, a hatóságok ezeket járatták, és a hivatalnokok, a városi német ajkú polgárság ezeket olvasta. Ám ez a sajtó a birodalom provinciális sajtója volt, jelentős újságírók vagy írók leginkább pályakezdőként fordultak elő munkatársai között. A két leghosszabb életű magyarországi hivatalos lap: a Pozsonyban megjelenő *Pressburger Zeitung* (1764-1929) és az 1849-ben megindult *Pester Zeitung*, amely 1853-tól kezdve a *Pest-Ofner Zeitung* címet viselte. Az egyik első német bűnügyi regény írója, *Heinrich von Levitschnigg* előbb *Pester Sonntagsblatt* címen hetilapot, majd 1855 nyarától *Pester Tagblatt* címmel napilapot szerkesztett. A legmozgékonyabb pesti német lapszerkesztő *Sigmund Saphir* volt, aki 1853 végéig a *Spiegel*t, azután a *Pester Post* című szépirodalmi hetilapot szerkesztette. Ez utóbbit 1855-ben *Sonntagszeitung* címmel, illusztrált, szórakoztató irodalmi, családi lappá alakította, a *Vasárnapi Újság* német nyelvű párjává. 1854. január 1. határnap: ekkor indult meg egy, a hagyományos hazai német nyelvű sajtótól alapvetően különböző lap. A *Pester Lloyd* színvonalas politikai napilap volt, az első, amelynek igazán jó közgazdasági rovata volt. 1867 után, *Falk Miksa* szerkesztésében, ez a lap közvetítette Európa számára a magyar kormányok által szándékolt liberális önarcképet, s világszerte számontartott magas közgazdasági színvonalával szolgálta a magyar gazdasági élet és a polgárság érdekeit.

A polgári nyilvánosság megszületése, 1865-1878

Az 1860-as évek közepére a magyar sajtó fontos politikai tényező lett, méghozzá a demokráciák működési alapelveinek szellemében mint a politikai nyilvánosság biztosítója. Bár ez csak egy politikai eliten és társadalmilag kiváltságos osztályon belül működött, tehát leszűkített értelemben vagy még csak kezdetleges formában, de az alapelvek szerint már társadalmi korlátok nélkül. Mert nyilvánosság volt a feudalizmus idején is, csakhogy kimondva is a privilégiumok egyikeként, és éppen ezt védte például a nemesség, amikor szembefordult az országgyűlési tárgyalások sajtópublikálásának tervével.

A kiegyezés megvitatása a hírlapokban

Az osztrák-magyar kiegyezés gondolatának elfogadtatása a magyar közvéleménnyel, a kompromisszum kidolgozása jelentős részben a sajtóban történt meg. *Deák Ferenc* kivételes jelentőségű teljesítménye, hogy a függetlenségi hagyományokkal kitüntetetten ápoló, a politikát leginkább mint ellenállást és lázadást felfogó nemzetet meg tudta győzni az egyezkedés szükségességéről, s annyira elfogadtatni vele, hogy az deformálódásai ellenére is politikai rendszerként működhetett több mint fél évszázadon át. Ez az, ami egy meggyökeresedett és a közvélemény által mérvadónak elfogadott sajtó nélkül nem sikerülhetett volna.

Deák a *Pesti Napló* 1865. húsvéti számában jelentette meg azt az (aláírás nélküli) cikket, amellyel a kiegyezés szükségességének és lehetőségének érveit együvé csoportosítva, megindította a Habsburg-udvar és a magyar vezető rétegek közeledését, tárgyalásainak sorozatát. A konzervatív arisztokraták, akik *Magyar világ* címmel saját politikai orgánummal is rendelkeztek, annyira még fenntartották befolyásukat, hogy az országgyűlés összehívásában nekik jutott a döntő szerep. *Báró Eötvös József* és *Trefort Ágoston* tartottak attól, hogy Deák „passzív” politikája következtében ők fogják magukhoz ragadni a kezdeményezést, ezért az aktív kiegyezési politika szócsöveként megalapították a *Politikai Hetilap*-ot (1865-66), amelynek szerkesztését *Keleti Károly*-ra bízták. Eleinte a vezércikkek többségét maga Eötvös írta, s egyébként a kor legjelesebb publicistái írtak a lapban. A túlságosan magas színvonalú hetilap nem tudott számottevő politikai támogatást Eötvös mögé állítani, s végül is az előfizetők mérsékelt száma (1200) miatt gazdaságtalan lévén, megszűnt. De végül alulmaradt a Deákkal folytatott vitában *Jókai* lapja, *A Hon* is, mely kitartóan küzdött a kiegyezés ellen (mindaddig, míg néhány évvel utóbb maga lett a kormánypárt lapja). Jóllehet Jókai ekkor már nemcsak írói hírnévvel, hanem az *Üstökös* (1858) c. élclapja és 1863-as, sajtóvétség miatti fogházbüntetése révén nagy politikai népszerűséggel is rendelkezett, *A Hon* négyezres példányszáma mégis egyharmaddal maradt a *Pesti Napló* mögött.

A kiegyezés melletti és elleni sajtóharc a szimbólumok használatával zajlott. A *Negyvenkilenczet*, azaz a Habsburg-birodalommal teljesen szakító nemzeti függetlenséget továbbra is politikai célnak tekintő ellenzék melynek ilyen című, rövid életű lapja is volt - vezéréként *Kossuth Lajos*-ra tekintett, aki Deákhoz címzett nyílt levéllel és a sajtóban publikált, röpiratokban is terjesztett, gyújtó hangú írásokkal igyekezett még az utolsó hetekben is megakadályozni a kiegyezési mű véglegessé válását, a királykoronázást. Kossuth ötvenezer példányban terjesztett leveleire elsőként *Pulsky Ferenc* válaszolt az 1848 c. újságban, vagyis a hírlap címe ez esetben is történeti hivatkozási alapot és kontinuitást jelzett. A hosszan

elemző érvelés pedig ekkor is a *Pesti Napló*ban jelent meg, báró Kemény Zsigmond tollából. Kemény azonban ezt követően egyre jobban visszavonult, betegségével küzdve. Ez volt az az időszak, amikor azt mondogatták, hogy a lapot nem szerkesztik, hanem szerkesztődik. Ám Deák szava a lap irányulásában mérvadó maradt: nem engedte, hogy pártja kormányra kerülve, az újság is kormánypárti lap legyen. Ragaszkodott a liberális függetlenséghez, és a szellemi sokszínűséghez, mely csak rokonszenvet engedett, de nem függést. Részben ennek az adott esetben kritikus magatartásnak is volt következménye, hogy a *Pesti Napló* hosszú időre a legtekintélyesebb, legszavahihetőbb magyar lap volt a bel- és a külföld számára egyaránt.

Sajtótörvény(ek) és sajtópolitika

A kiegyezéssel ismét szabad lett a magyar sajtó - és megszűnt a Habsburg-birodalmon belüli egységes sajtóügy. Az osztrák birodalom-részen továbbra is érvényben maradt az 1862. évi sajtópátens, amely a lapkiadást hatósági engedélyhez kötötte, és annak megszerzéséhez előfeltételként írta elő a 24 éves életkort, a megfelelő iskolázottságot, műveltségi szintet, a feddhetetlen erkölcsöt; a kauciót a politikai lapokon kívül a vallási és társadalmi kérdésekkel foglalkozó lapoktól is megkövetelte; s végül a közigazgatási fegyelmezésen kívül lehetővé tette az időleges betiltást is. A Szent István-korona országainak területén heterogén sajtórendtartás érvényesült. Magyarországon 1867. március 17-én életbe lépett ismét az 1848:XVIII. tc. a szabad sajtóról. Erdélyben hatályos maradt az 1852-es sajtótörvény 1871-ig, amikor a magyar törvény módosított változatát terjesztették ki rá is. Horvátországban és Fiumében az 1852-es törvény maradt érvényben, míg a katonai határőrvidéken az 1862. évi osztrák sajtópátens. Ennek a bonyolult rendszernek értelme az volt, hogy a magyar sajtó számára szabadságot biztosítson, de a nemzetiségekkel való bánásmódban megőrizze az abszolutizmus előnyeit.

A negyvennyolcban sietve és részben elnagyoltan megalkotott törvény hibáinak kijavítását a végrehajtási rendelet kísérelte meg. A módosítások közé tartozott az is, hogy a sajtóvétségekben illetékes esküdtzékeket immár nem törvényhatóságok szerint, hanem a királyi, illetve a kerületi táblákon kellett felállítani. Ettől kezdve tehát Pest, Kőszeg, Nagyszombat, Debrecen és Eperjes volt az esküdtzékek székhelye, Erdélyben pedig 1871-től kezdve Marosvásárhely. Ami magyar szempontból és a belső, tisztán magyar lakta területeket tekintve ésszerű összevonás volt, az a soknemzetiségű ország kisebbségeiben rögtön ellenállást váltott ki, miután ezzel a szervezési módosítással magyar többségű területekre kerültek a nemzetiségi lapok sajtópereinek ügyei is. Ehhez járult még az is, hogy az esküdtek személyét az adott törvényszék elnökének vezetésével működő bizottságok jelölték ki, vagyis nemzetiségi területeken ezáltal biztosítani lehetett az esküdtzékekben a magyar többséget. Ettől kezdve tehát a magyar sajtóéletre vonatkozó megállapítások nem érvényesek egyúttal a teljes magyarországi sajtóra is. Mindenesetre az azért vitathatatlan, hogy 1867 és 1875 között élte a magyar és az egész magyarországi sajtó legszabadabb korszakát. Ennek több oka volt. A Sajtótörvény 14. paragrafusa a nyilvánosságnak, ezáltal mind az ellenzéki, mind a nemzetiségi kritikáknak komoly védelmet nyújtott azzal, hogy kizárta a büntethetőséget a törvényhatóságok és törvényszékek „nyilvános üléseinek hív szellemben történő közlése” esetén. Az egész törvény szelleme nem tette lehetővé a tisztán politikai ellenzékiesség miatti vádindítást.

Az immár magyar kormány természetesen úgy reagált, mint bármely más kormány szokott (s amiről addig Magyarországon azt mondták, hogy a nemzetietlen Habsburg-elnomás jellemzője): kezdettől fogva kísérleteket tett a sajtószabadság szűkítésére. Úgy látszik, mintha a kormányzat nem vonta volna le az alkotmányos berendezkedés következményeit, és egyes kormánytagok azt várták el a sajtótól - Tisza Kálmán miniszterelnökségéig hiába -, hogy

ugyanolyan jól nevelten kormánybarát lesz, mint amilyené az abszolutizmus alatt a cenzúra kényszere tette. Az első sajtóperek nyomán Horváth Boldizsár igazságügyminiszter például az újságíró-képviselők esetében fel akarta oldani a képviselői immunitást; a miniszterelnök pedig a törvény mellé rendeletet kívánt csatolni, hogy ekképp „tisztázza” a törvény homályos pontjait, ami ellen viszont az igazságügyminiszter tiltakozott, törvényességi okok miatt.

A liberális törvényesség működött, gátjait egyelőre nem hágták át, és az esküdszékek is polgári öntudattal ügyeltek függetlenségükre. Így végül is a kormányzat a kiegyezést követő első időszakban többnyire nem tudta érvényesíteni akarátát sem politikai, sem nemzetiségi ügyekben. Kilenc év alatt 13 magyar ellenzéki lap ügyében került sor vádemelésre, de ebből 5 eset felmentéssel végződött; ugyanekkor a nemzetiségi lapok elleni 15 vádindítványból 7 fejeződött be felmentéssel. S még maguk a vádemelési számok is roppant alacsonyok voltak, akár a későbbiekkel hasonlítjuk össze, akár az Osztrák-Magyar Monarchia másik felével. Egy év alatt csupán Csehországban 18-an voltak fogságban sajtóvétség miatt, miközben ugyanekkor egész Magyarországon 3 fogházbüntetést szabtak ki.

A kormánynak inkább pozitív sajtóirányítási eszközök álltak rendelkezésére, amilyen a lapok szubvenciója (ezt főként nemzetiségi lapoknál alkalmazta), az ingyen példányok küldése, ami korábban ellenzéki módszer volt, most viszont a hatóságok adták meg a címeket (ezek azonban kevésbé befolyásos lapok voltak, amelyek nem tartoztak a korszakot fémjelző sajtótermékek közé: például *Esti Lap*, *Népbarát*, *Hírmondó*), illetve 1869-től tipikussá vált a kauciókötelezettség állami átvállalása (szintén főleg a nemzetiségi és a vidéki lapok esetében).

A sajtó kiegyezés utáni helyzetét jelentősen befolyásolta a hírlapi bélyeg eltörlése 1870. január 1-től (1869: CXIII.tc.). Ez ugyan az európai gyakorlatnak megfelelő adótípus, valójában egyfajta vállalkozói adó volt, ám mivel a Bach-korszak vezette be, politikai elnyomó eszköznek tekintették.

A sajtószabadság érvényesülésének mértékét befolyásolta a hírlapok terjesztésének szabályozása. A Bach-korszak idején csak előfizetés útján lehetett forgalomba hozni a lapokat. 1867 júniusában megszületett már a rendelet, amely a helyi rendőrség hatáskörébe adta, hogy előzetes bemutatást követően engedélyezze a sajtótermékek utcai árusítását. Ezt az árusítási formát nevezték annak idején kolportáznak. Könyvárusok minden megkötés nélkül, szabadon árulhatták a lapokat.

A sajtóélet liberális törvényi szabályozásán kívül is, megkülönböztetett mértékű szabadságjogok illették meg a sajtóélet résztvevőit. 1871. július 1-jén adta ki az igazságügyi miniszter rendeletét, mely „a sajtóvétség miatt elítélt egyének fogság-büntetésének végrehajtása iránt” intézkedett. Eszerint a sajtóvétségben elítélt fogoly minden személyes tárgyát magánál tarthatta; külön, bútorozott, egészséges helyiségben kellett elhelyezni; a fogoly választhatott, hogy eszi-e a fogházi kosztot, vagy maga gondoskodik ételmezéséről; dohányozhatott, olvasmányait maga válogathatta és hozathatta meg; napi 6 órát tetszés szerint tartózkodhatott az udvarban, vagy a kertben; szabadon fogadhatott látogatókat délelőtt két, délután öt óra hosszat; szabadon, ellenőrzés nélkül levelezhetett. A rendelet utolsó paragrafusa még azt is előírta, hogy „...az igazgató és őrszemélyzet a fogoly irányában magukat ildomosan tartoznak viselni...” Ennek hatására persze akadt olyan újságíró - a *Ludas Matyi* c. élcslapot és a *Nép Szava* c. szélsőbal hetilapot szerkesztő *Mészáros Károly* -, aki fogházbüntetésének egyik „kimenője” idején törzsvendéglőjében berúgott, felségsértő szitkokat kiabált, és ezért ítélték el ismételtén.

A sajtószabadság hatását kiegészítette az iparszabadságé, aminek eredményeként az 1880-as évek elejére a pesti nyomdák száma már jócskán felülmúlta a háromszázat. Előbb a Belvárosban, majd a Lipótváros magvában, a Nádor, a Bálvány (ma Október 6.) utcákban és

környékükön helyezkedtek el a legnagyobb nyomdák, végül az 1880-90-es években alakult ki a budapesti sajtócentrum a Nagykörút és a Rákóczi út kereszteződésének környékén, főként az Athenaeum Rt. (az egykori Emich nyomda és kiadó) vonzáskörzetében. Igen jelentős lapkiadó nyomdák voltak még: a Franklin Társulat (a Heckenast nyomda utódja), a Légrády Testvérek, a Pallas Rt., a Pester Lloyd Társulat, a Pesti Könyvnyomda Rt., a századvégtől még a Globus és a Stephaneum. Síknyomtató gépeket az 1850-es évek végétől gyártottak Magyarországon; rotációs gépen 1873-tól a *Pester Lloyd*ot nyomták először (magyar gyártmányú típusai a nyolcvanas évek végétől jelentek meg). Éppen 1900-ig tartott a kézi szedés kizárólagos uralma, de annak az évnél a végére már húsz szedőgép dolgozott az országban. A betűkészletek sokáig német területekről érkeztek; az Első Magyar Betűöntő Rt. 1890-ben alakult meg.

Képeslapjaink fametszetes illusztrációit jelentős részben a külföldi sajtóból ollózták össze a szerkesztők 1884-ig, amikor Magyarország is csatlakozott a nemzetközi szerzői jogi egyezményhez. Ekkor ugyan több nagy képeslap (mint a *Magyarország* és a *Nagy Világ*) kényszerűen megszűnt; viszont ezután az illusztrált lapok technikájában is gyors fejlődés következett be. Az évtizedeken át az összes magyar lap számára dolgozó fametszők, *Pollák Zsigmond*, *Huszka Lajos*, *Rusz Károly*, *Morelli Gusztáv* közül ez utóbbi megindította a képzést is, és a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóját követve egyre általánosabban elterjedt a fényképek klisézése is (korábban ezekről is fametszet készült). Az igényesebb litográfiát, a színes könyvmotívot csak a lapok mellékleteihez (divatképek, műmellékletek) használták. Egy utóbb nemzetközileg is ismertté váló grafikus-karikaturista és nyomdai feltaláló, a cseh *Karel Klič (Klietsch)* 1868-tól több mint két éven át Pesten a *Borsszem Jankó* c. élclap rajzolója volt: valószínűleg itt alkalmazta először cinkográfiai eljárását - hosszú ideig színes borítógrafikákkal jelenhetett meg a lap -, de ebből végül is csak később, Angliában lett szabadalom. A kor mindenhez értő sajtógrafikusa *Jankó János* volt, aki állítólag hetvenezer rajzot készített mint „rajzoló journalist”; *Ábrányi Lajos* pedig 1883-ban az első volt, aki mint kiküldött grafikus, helyszíni képriportokban tudósított a tiszaezlári per eseményeiről a *Vasárnapi Újság*ban.

A hír előtérbe kerülése

A sajtótörténet egyik fontos jelensége az a vizuálisan is nyomon követhető folyamat, amint a hosszú eszmefuttatások, a közvetlen (politikai) befolyásolási és nevelési cél mellé benyomulnak a rövid hírek, ezekkel együtt az áttételesebb, alig-alig észrevehető, a kimondásból a válogatásba visszahúzódnó rafináltabb formák. A hír mind a demokratizálódó politikai élet, mind a fellendülő ipar és kereskedelem, az üzlet nélkülözhetetlen kísérője.

A magyar sajtóban a késői reformkor újdondásai által írt újdonságok, a vidéki, később külföldi levelezők által írt levelezési rovatok, a nagy külföldi lapokból összevágott anyagok és a sajtószemlék után a kiegyezést követően alakult ki a szervezett, intézményesített hírszolgáltatukra építő hírközlés. A külföldi híryanagy többségét a bécsi *K. K. Correspondenz Bureau*-tól megrendelhető nyomtatott táviratok biztosították. A belföldi hírekre több vállalkozás után *Futtaky Gyula* 1875-ben alapított *Budapester Correspondenz*-e szakosította magát. Ezt követően indult meg a magyar nyelvű *Budapesti Tudósító*. A személyi híreket és a rendeleteket a hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny* alapján lehetett közölni. 1869-ben két országgyűlési gyorsíró alapította meg az *Országgyűlési Értesítőt*, szintén nyomtatott terjesztéssel. A törvényszéki híreket a *Magyar Híradó*, a rendőrségi újdonságokat a *Gyors Futár* szolgáltatta. A megyei, vidéki tudósítások kimaradtak az intézményesülés folyamatából: vidékről továbbra is az önkéntes levelezők küldözgették írásait. A miniszterelnökségi sajtóosztály a kormány

szempontjainak képviselését, lépéseinek előkészítését és védelmét szolgálta. A kiegyezést követő első évtizedben kitűnő liberális újságíró gárdája volt. A rendszeres hírszolgálatot az 1881-ben megalapított Magyar Távirati Iroda hozta létre, mely magántársaságból csak 1918-ban lett állami intézmény.

A főfoglalkozású újságírói pálya is a kiegyezés után kristályosodott ki. Budapest egyesítése idején a fővárosi magyar nyelvű sajtó 65 munkatársat foglalkoztatott - egy évtizeddel később hozzávetőlegesen a tízszeresét. A politikai lapok szerkesztői túlnyomórészt az országgyűlési képviselők közül kerültek ki, de ez ekkorra már azt jelentette, hogy politikusi rangjukat, hírnevüket újságíróként és szerkesztőként szerezték meg. A pártok vezető politikusai is több-kevesebb rendszerességgel kifejtették nézeteiket a sajtó hasábjain. Vagyis a sajtó politikai jelentősége, a politika és a sajtó viszonya már a modern európai társadalmak mintájára alakult. Az irodalmi és a divatlapoknál, illetve a nők vagy a gyermekek-ifjúság számára készült lapoknál még erős volt a szépírók, költők részvétele, a közművelődési, képes családi lapokat és az élelclapokat viszont már nagyrészt főhivatású újságírók szerkesztették és írták.

A kor főbb lapjai

A kiegyezést követő másfél évtized sajtóéletét a politikai szempont elsősége, a pártpolitikának rendezőelvként való megjelenése jellemezte. A kiegyezés utáni mintegy öt évben a kormánypárthoz közelálló sajtó volt a legszínvonalasabb, napilap (*Pesti Napló*, *A Reform*) esetében épp úgy, mint élelclap (*Borsszem Jankó*) esetében; sőt ez az értéktétel áll művelődés-eszmetörténeti jelentőségüket illetően is. Ezeket a lapokat - a gyűjtőmedence funkcióját betöltő *Pesti Naplón* kívül - polgári szellemű és műveltségű, a kiegyezést természetes tényként felfogó, zömmel harmincas éveikben járó, erősen politikus érdeklődésű, elkötelezetten liberális pesti értelmiségiek szerkesztették és írták. Körük találkozóhelyükről, a Kávéforráshoz címzett kávéházról kapta nevét. Útjaik fokozatosan váltak el a kormányétól és az uralkodó pártétól, amikor kidomborodott azoknak a feudális elemeket tovább éltető, dzsentri jellege - elsősorban 1875, Tisza Kálmán hatalomra jutása után.

A *Pesti Napló* a kiegyezés után nagy változásokon ment át anélkül, hogy központi szerepéből veszített volna, sőt politikán kívüli minőségek terén is kiemelkedett kortársai közül. Az 1869-es választások után, a *Századunk* beolvasásával annak szerkesztője, *Urváry Lajos* vette át szerkesztését. A lap, Deák intencióinak megfelelően, elvált a közvetlen pártpolitikától, viszont rokonszenvezően lett független, megnövelve ezzel befolyását. Munkatársai között tudhatta a politikai és írástudó elit nagyobbik részét. Még 1868 októberében megindult kis formátumú esti kiadása, elsősorban friss táviratokra, tőzsdei hírekre és hazai lapszemlére alapozva tartalmát. Azzal, hogy báró Kemény Zsigmond Rákosi Jenőt szemelte ki szerkesztőjéül, a Kávéforrás-kör újságírói vették kézbe a lapot, azok, akik nem sokkal később önállóan jelentkeznek majd, mint *A Reform* szerkesztősége. A *Pesti Napló* reggeli kiadásának tudósítói hálózata működött legjobban a magyar sajtóban. 1875-ben a Deák-párt és a balközép fúziójakor a lap mintegy helyet cserélt *A Honnal*: ebből lett a kormánylap, a *Pesti Napló* pedig ellenzékkire váltott át. Egy újabb beolvasást, a *Reform*ét követve az elégedetlen polgárok hangadójává alakult. A felelős szerkesztő maradt, a főmunkatárs báró Kaas Ivor lett, állandó munkatársai pedig *Acsády Ignác*, *Fenyvessy Adolf*, *Sasváry Ármin*, *Günther Antal* és *Ábrányi Emil* voltak. Hangsúlyozottan polgári érdekeket képviseltek, s tudatában voltak annak, hogy ellenzékkiségük kisebbségi kívülálló pozíciót foglal el. Ebből eredt a *Naplónak* az az elismert szolid megbízhatósága, mely hírnevében, előfizetőinek inkább állandóságában és nem magas számában nyilatkozott meg.

Az emigrációból visszatért *Klapka György*, a szabadságharc honvédtábornoka és az Egyenlőségi Kör indította meg a *Századunk* c. napilapot (1868-69). Szerkesztője hivatásos újságíró, *Urváry Lajos* volt, munkatársai között *Toldy István*, *Pethő Gyula* és *Dux Adolf* szerepelt. A lap fenntartói a Pesti Könyvnyomda Rt. és tulajdonosa, *Wodiáner Fülöp*, illetve vagyonos pesti polgárokból álló consortium voltak. Két éves fennállás után a *Pesti Napló*ba olvadt be.

Szintén Deák-párti módos pesti polgárok és a legfontosabb irodalmi könyvkereskedő és kiadó, *Ráth Mór* adta össze a *Reform* c. napilap (1870-75) induló tőkét. Szerkesztőjeül a fiatal *Rákosi Jenő*t nyerték meg, aki a Kávéforrás-kör szellemi tőkéjére alapozhatta lapját. A célkitűzés az volt, hogy a lap „a gyakorlati haladás egyik tényezője” legyen. A tekintélyelv érvényesülésének kizárása érdekében teljes névtelenség uralkodott hasábjain - ennek ellenére is ismerjük a munkatársi névsor nagy részét, benne *Toldy István*, *Berczik Árpád*, *Beksics Gusztáv*, *Dux Lajos* (aki később *Dóczy* néven futott be jelentős írói és közéleti pályát), *Földy Géza*, báró *Kaas Ivor*, *Körösy József*, *Lánczy Gyula*, *Márkus István* és *József* (ez utóbbi utóbb Budapest főpolgármestere lett), *Kecskeméthy Aurél*, *Ágai Adolf*, *Kozma Sándor* főügyész, *Salamon Ferenc*, *Szilágyi Dezső* későbbi igazságügyminiszter, *Grünwald Béla* és *Szentkirályi Mór*ic neveivel. Egyedi stílust honosított meg *Rákosi* azzal, hogy került minden idegen szót, a hangsúlyozottan magyaros megfogalmazás mellett új szavak gyártásával is élt, sőt az idegen neveket is magyar átírásban közölte. Sokkal fontosabb újítása volt azonban, hogy az általános délutáni lapzártá helyett bevezette az éjféli lapzártát; ezáltal kora reggel friss táviratokkal jelenhetett meg a lap. *Rákosi* lapja a liberalizmus nemzeti jellegét, sőt a magyarosítást mindinkább előtérbe helyezte, olyanformán, hogy végül a nemzetiségeket éppúgy a magyarság fenyegetőinek tekintette, mint a baloldalt. Egyébként pedig a hazai politikai élet erővonalait keresztezve, olykor követhetetlen politikai állásfoglalásokkal a pártirányzatokat maga ellen hangolta. 1875-ben, a Deák-párt és a Tisza vezette balközép párt fúziója után az immár ellenzékivé vált *Pesti Napló*ba olvadt bele. *Rákosi* egy időre felhagyott a sajtóval és a Népszínház megszervezésével foglalta el magát, lapjának munkatársai pedig a *Toldy István* szerkesztette *Nemzeti Hírlap* (1875-79) köré gyűltek.

A kormánypárt fontosabb politikai hetilapjai voltak: *Magyar Néplap* (1874-től szerk. *Mikszáth Kálmán*), *Hirmondó* (tulajdonos-szerk. *Komócsy József*) és *Heti Posta* (alapító szerk. *Szokoló Viktor*).

A balközép párt legnagyobb - nem csak négyezret felülmúló előfizetői számát, hanem hatalmas, „lepedő” méretét is tekintve legnagyobb - lapját, a *Hont Jókai Mór* szerkesztette. Hosszabb-rövidebb ideig vezető munkatársa volt *Csernátó Lajos*, *Ludvig János*, *Horn Ede*, *P. Szathmáry Károly*, gróf *Keglevich Béla*, *Frecksay János*, *Hegedűs Sándor*, *Mudrony Soma*, *György Aladár* és *Mocsáry Lajos*. A lap „a magyar Times” rangot kívánta magának, ehelyett azonban inkább csak a nézetek tarkasága jellemezte. Népszerűségét a Jókait nem kedvelő *Gyulai Pál* azzal magyarázta, hogy „különböző ízléseket, sőt néha irányokat igyekezőn kielégíteni, innen is, onnan is nyert egy kis népszerűséget”. *Mikszáth Kálmán* pedig arra emlékezett vissza, hogy a kiegyezés után kiéleződött hangú sajtóéletben a szelíd Jókai egyre kevésbé érezte otthon magát: a hangadó szerepet *Csernátó* vette át, akinek „tintatartójában epe feketéllett, nem tinta. Tolla hegye gyilok volt.” Egy idő után Jókai már nem is olvasta saját lapját, hogy ne rontsa el kedvét, s egy nyakába szakadt párbaj után ezzel állított be munkatársaihoz: „Annyi közöm van nekem tihozzátok, mint a fűszeres bolt címetábláján a vadembernek...” 1875-ben, amikor a Deák-párt és a balközép párt egyesült Szabadelvű Párt néven, az Athenaeum Rt.-nek, mint laptulajdonosnak két kormánypárti lapja is lett: a *Pesti Napló* és a *Hon*. Ezt sokallotta, és úgy döntött, az adott történeti pillanatban az ellenzéki múltja miatt népszerűbb a *Hon* legyen a kormánypárti lap. De üzletnek ez sem vált be: a

lappéldányszámok rohamos növekedésének korában *A Hon* példányszáma folyamatosan csökkent, s biztos parlamenti többsége birtokában a kormánypárt sem helyezett nagy súlyt a nyilvánosságra, se a sajtó politikai propagandalehetőségeire.

1869. március 1-jén *Csernátony Lajos* kivált *A Honból* és *Ellenőr* címmel indított új, kis formátumú - ún. berlini méretű - lapot, Tisza Kálmán politikai céljainak hűséges orgánusát. Főmunkatársa *Huszár Imre*, segédszerkesztője *Hindy Árpád* lett, főbb munkatársai *Szontágh Pál*, *Kazár Emil*, *Csávolszky Lajos*, *Borostyáni Nándor* és *Mezey Ernő*. Csernátony lapja új iskolát teremtett a magyar sajtó történetében: célja többé nem a nyilvánosság szolgálata, az olvasók ismereteinek gyarapítása és tájékoztatásuk, hanem a tudatos manipulálás, s ennek érdekében minden eszköz gátlástalan használata, a rágalalmazástól a fenyegetésig. Mikszáth találó megfogalmazásában: „mérgezett fegyverek kezdtek meghonosodni a sajtóban.” A fiatal ellenzéki újságírók szinte mindegyike megfordult szerkesztőségében - olyanok is, mint a nyolcvanas évek antiszemita zavargásainak egyik éllovasa, *Verhovay Gyula* - s a magyar ellenzéki újságírás több generációra kiható, veszélyes hagyománya született meg itt.

A balközép két jelentősebb néplapja a *Jókai* által szerkesztett *Igazmondó* és a *Demokrata Dobos* volt.

A kiegyezés teljes elutasítói - a későbbi 48-as és Függetlenségi Párt elődei - alkották a szélsőbaloldalt. Magvát azok heten képezték, akik Ferenc József megkoronázásának napján elvonultak a Cinkotai Nagyicchéhez címzett csárdába, mert még egy városban sem voltak hajlandók tartózkodni a trónbitorló Habsburggal. *Böszörményi László* országgyűlési képviselő 1867 áprilisában kezdte szerkeszteni a *Magyar Újságot*, Kossuth Lajos eszméit, és főleg nevét tűzve zászlójára. *Madarász József* mellett állandó munkatársa volt *Vajda János* is. A lap a közvéleményt kiegyezésellenes szellemben kívánta megszervezni. „Az ellenzéki közönségnek, mint az iszákosnak, mindig több-több szesz kell, hogy idegeit felhangolja - írta Mikszáth - A *Magyar Újság* óta egy kis vitriol is kell a cikkbe, nemcsak attikai só...” Böszörményi mérges lapja az csak stáció volt az erősebb stílus felé. Kossuth nyílt leveleit közzétéve, 50 ezret meghaladó példányszámmal mérhette sikerét. Ám ekkorra már túl volt a lap a honvédek megszervezésének kísérletén, a demokrata körök országos hálózatának szervezésén, és a haza nem térő emigráció fő alakjaitól rendszeresen közölt vezércikkeket. A kormányzat alkotmányellenes izgatás vádjával sajtópert indított ellene. Már beteg volt Böszörményi, amikor fogházbüntetését megkezdte - de nem volt hajlandó kegyelmet kérni. A börtönben halt meg - ami lapjának is, a szélsőbalnak is növelte népszerűségét. Előbb *Simonyi Ernő* és *Szilágyi Virgil*, majd Kossuth egyik legbensőbb munkatársa, iratainak sajtó alá rendezője, *Helfy Ignác*, végül *Irányi Dániel* vette át a szerkesztést, *Csanády Sándor* hevesi földbirtokos pedig a tulajdonjogot. Mindössze néhány állandó munkatársa volt (*Kubinyi Lajos*, *Tóvölgyi Titusz*, *Hollós László*). 1875 márciusában - miután már az is kiderült, hogy Kossuth Lajos lemondta a lap előfizetését - beleolvadt az *Egyetértésbe*.

A beolvadást azonban egy éves csata előzte meg, amelynek során torzított információkat adtak közzé a lapok a szélsőbal árnyalatok, a 48-as, illetve a Függetlenségi Párt és orgánumainak egyesüléséről. *Csávolszky Lajos* vette kézbe az *Egyetértés* szerkesztését és a lapok egyesülése után a Függetlenségi Párt szervezését is. Ez a lap honosította meg az egyes hírlapi cikkek címadását, hiszen addig néhány önálló címmel ellátott vezércikk vagy cikksorozat mellett csupán a rovatoknak volt címük.

A korszak számos negyvennyolcas szellemű néplapja közül a fontosabbak: *A Nép Zászlója* (lapvezére *Madarász József*, szerk. *Áldor Imre*), *A Nép Szava* (szerk. *Mészáros Károly*), *Gyorsposta* (szerk. *Áldor Imre*).

1874-ben a kor egyik kiemelkedő publicistájának, *Halász Imrének* a szerkesztésében indult meg a Deák-párt konzervatív áramlatának lapja, a *Közérdek*. A következő évben, amikor a pártbomlások és átalakulások során létrejött a Konzervatív Párt, *Kelet Népe*re változtatott címmel folytatta működését. A liberális doktrínák helyett a gyakorlatias, „alulról felfelé” építkező politizálást tűzte zászlajára. 1878 végén a párt beolvadt a Mérsékelt Ellenzékbe, 1879-től az újság is *Magyarország* néven jelent meg. A szerkesztést a Mérsékelt Ellenzék vezérkarából álló lapbizottmány irányította, amelynek tagjai voltak: *gróf Apponyi Albert*, *Chorin Ferenc*, *Lukács Béla*, *Simonyi Lajos* és *Szilágyi Dezső*. A felelős szerkesztő *iff. Ábrányi Kornél*, a főmunkatárs *Asbóth János*. A lap az államrend érdekében támadta keményen a Tisza-kormányt, s nemcsak bátor, hanem elsősorban alapos tényfeltáró és elemző újságírói munkán nyugvó leleplezései után joggal hivatkozhatott arra, hogy „A Tisza-kormány minden politikai erkölcsöt eltipró, nemzetmegáldozó és országrontó korszakában tudtuk éreztetni a sajtó és a közvélemény hatalmát, s nem engedjük meggyökereztetni azt a sötét hitet, hogy Magyarországon a politikai erkölcstelenség büntetlenül garázdálkodhatik.”

A *Magyarország* magasan képzett, koruk vezető újságírói közé tartozó gárdája a politikai hírlapstílust is megreformálta. Legfontosabb újításuk volt a vezércikk modernizálása. A magyar lapok vezércikkei - nem kis részben Kossuth 1840-es évek eleji vezércikkeinek három évtizedre kisugárzó hatására - többé-kevésbé a politikai szónoklatokra emlékeztettek. Asbóth és Ábrányi a jelentéktelenségből kibontott súlyos témák, vagy a nagy elméleti kérdések tárgyalását is egy franciásabb, csevegő jellegűbb, az élőbeszédhez közel álló hangnemben újították meg, s ebben éppolyan újszerű volt a tárgykör sokszínűsége, mint a stílus. A lap még fennmaradása érdekében sem választotta azt a korban egyedül járható magyar ellenzéki utat, mely az államrend ellen harcolt elsősorban - így színvonalas és egyébként a magyar közéletből hiányzó, európai értelemben vett konzervatív alapállása ellenére is társadalmi és politikai bázis nélkül maradt, s 1881 végén megszűnt.

Ugyanebben a korszakban születtek meg a magyar sajtó politikai napilapokon kívüli típusai is. Az élclapok közül az 1868-ban megindult *Borsszem Jankó* a modern magyar politikai vicclap kialakítója és a városi vicctípus meghonosítója volt. *Ágai Adolf* szerkesztette közel négy évtizeden át, első, alapító munkatársi gárdája pedig a Kávéforrás-kör tagjait ölelte fel, vagyis megegyezett a *Reform* munkatársaival. Karikatúráit előbb *Karl Klič*, *Jankó János* majd *Homicskó Atanáz*, *Faragó József*, *Jantyk Mátyás* és egyre inkább a kor összes grafikus, számos népszerű festője készítette. A lap jellegzetességei közé tartoztak azok a hétről hétre visszatérő figurák, amelyek emblémaszerű kép kíséretében, a figurának megfelelő szövegekkel reagáltak koruk eseményeire. Ezekből a figurákból szórakoztató szociográfia rajzolódott ki, elsősorban a városi társadalmi rétegekről, illetve a dzsentrik különböző alakjairól. Némelyikük máig is ismert névről, mint Mokány Berci, Spitzig Iczig, Mihaszna András (rendőr) vagy Czenczi néni. A máig élő magyar vicckészlet tekintélyes része szintén e lapból terjedt szét. Példányszáma a századfordulóig kettő és négyezer között mozgott, de mint kávéházi olvasmány vagy mint a kaszinók, olvasókörok állandóan járatott lapja, sokkal nagyobb körhöz jutott el.

A magyar protestáns művelődési hagyományokhoz kapcsolódó, a népnemzeti eszméket terjesztő, az ország társadalmára, családjaira egységgént tekintő *Vasárnapi Újság* mellett megszületett egy határozottan polgári érdekű képes családi lap is, a *Magyarország és a Nagy Világ* (1865-84). Szerkesztője néhány évtől eltekintve *Ágai Adolf* volt. A lap érdeklődési köre mindenre kiterjedt; a címében felállított kettősséget nem ellentétként fogta fel, sőt optimista, európaizálódó nemzeti öntudat jellemezte.

Az „enciklopédikus” ismeretanyagra építő, a család minden tagjához szóló hetilapokon kívül a folyóiratok, a magazinok lapcsoportjában ekkor alakult ki a mind kisebb területekre szakosodó

lapok egyre nagyobb tömege. Életkorok, nemek és szakmák szerint indulnak különféle orgánumok, és régen fennálló lapfajták kapnak új funkciót. Például megszűnik a divatlapok irodalmi jellege, s valódi női lapokká válnak. Egy lipcsei nagy példányszámú, Európa-szerte elterjedt lap magyar változataként indult meg 1866-ban a *Magyar Bazar*, kezdettől fogva a Monaszterly és Kuzmik divatcég színes divatmellékleteivel. A háztartási tanácsadókat és egy kevés szórakoztató irodalmi olvasmányt is tartalmazó lap a hetvenes évektől kezdve, *Wohl Janka* és *Stefánia* szerkesztésében egyre tudatosabban vállalt szerepet a nők munkára nevelésében, a nőképzésben és a jótékonyági szempontok társadalmi szerepének élesztésében. E lappal versengett a *Budapesti Bazar*, mely a másfél évtizede működő *Pesti Hölgy-Divatlap* átalakulásával, 1873-tól mint az Alter és Kiss divatcég műmellékleteit közlő női lap működött. *Király János* szerkesztette és *Komócsy József* volt főmunkatársa.

Az első igazán nagysikerű, korszerű pedagógiai szemléleten alapuló gyermeklapot is *Ágai Adolf* alapította meg 1871-ben. A *Kis Lap* - melynek egy ideig németországi kiadása is volt - illusztrációinak egy része angol lapokból származott, szövegét részben németből fordították, mert mért kevés eredeti magyar gyermekirodalom született. Ez az 5-12 éveseknek szóló lap sokféle meséből, elbeszélésből, versből, talányból, gyermekdalból épült fel; illusztrációi inkább a kisebbekhez, szöveges részei inkább a nagyobbakhoz szóltak.

Az 1850-es évek végétől sorra alakultak az egyes szakmák közlönyei, tudományos folyóiratai. Közülük az egyik kiemelkedően fontos, kétezres példányszámával igen elterjednek tekinthető, általános gazdaságpolitikai folyóirat volt az Országos Magyar Iparegyesület Közlönye, az *Anyagi Érdekeink* (1868), mely 1879-től *Magyar Ipar* címen jelent meg.

Az 1870-es években a megyeszékhelyek mintegy harmadában jelent meg helyi újság: a magyar nyelvű politikai sajtó elsősorban Kelet- és Dél-Magyarországon és Erdélyben erősödött meg, a német sajtó főként az erdélyi szász területeken, illetve nyugat-magyarországi városokban volt jelentős. A magyar lapok és említett vonzáskörzetük azáltal külön jelentőségre tettek szert, hogy az ország e részei hagyományosan ellenzéki hangoltságúak voltak, s maguk az ellenzéki pártok is úgy tekintettek e lapokra, mint a még ki nem alakított helyi pártszervezetek pótlékaira. Ez persze másfelől azzal járt, hogy Pesten születtek meg vezércikkeik. A pártok által támogatott vidéki sajtó példányszáma megközelítette az ezret, a kormány vagy a vármegyei közigazgatás által szubvencionáltaké 5-600 körül mozgott általában. A kiegyezés utáni korszak legfontosabb vidéki lapjai voltak: *Nagyvárad* (szerk. *Báttaszéki Lajos*, majd *Rácz Mihály*), *Debrecen* (szerk. *Oláh Károly*, majd *Borostyáni Nándor*, végül *P. Szathmáry Károly*), *Alföld* (Arad, szerk. *Márton Ferenc*, majd *Tishti Lajos*) és *Magyar Polgár* (Kolozsvár, szerk. *K. Papp Miklós*).

Az üzleti sajtó térhódítása, 1878-1918

A múlt század nyolcvanas éveit követő három és fél évtizedben kiszámítható keretek között működött a nyilvánosság, nagy iramú gazdasági fejlődés erősítette a technika és a városok szerepét, és tankötelezettségen alapuló, tervszerűen működő közoktatási rendszer növelte az olvasni tudó lakosság számát. Ezek a feltételek együttesen megalapozták a sajtó gyors fejlődését, s lehetővé tették, hogy a lapkiadás üzletté váljék. A magyarországi sajtó robbanásszerű gyarapodását néhány szám is érzékeltetheti: 1870-ben a postán szállított hírlapok száma 15,5 millió volt, 1905-ben több mint 154 millió. Ez azt jelentette, hogy míg 1870-ben az ország egy lakosára nem egészen egy hírlappéldány jutott, 1905-re viszont mindenkire több mint hét. Egy másik számítás szerint 1909-ben Magyarországon már minden írni-olvasni tudó emberre évi 50 lappéldány jutott.

Amit Ignotus a huszadik század elején észlelt, hogy a magyar sajtó fejlődési iránya: „...eltávolodás az irodalomtól s mintegy harmadik roppant közlekedési eszközzé válása, a vasút s a posta mellett...” - az valójában már az 1880-as évek táján bekövetkezett. A sajtó többé nem irodalmi műfaj; kiadók, laptulajdonosok és néha szerkesztők nevéhez kapcsolódik. Elképzelhetetlenek többé időtlenül író újságírók és nincsenek irodalmilag maradandót alkotó publicisták; akik ilyenek, azok elsősorban szépírók, költők, *Jókaitól és Mikszáthtól Adyn át Krúdyig vagy Kosztolányiig, Szabó Dezsőig és Németh Lászlóig*, életművük az irodalomtörténet és nem a sajtótörténet része. A sajtópublikációk másik, tartalmuk miatt maradandó része a politikai történetírás forrása, s a politikus (vagy egyházpolitikus) alkalmi sajtóközlései közé tartozik. *Tisza István* vagy *Jászi Oszkár* ilyen jellegű írásai nyilván éppúgy nem elsősorban a sajtótörténet keretébe tartoznak, mint *Prohászka Ottokáréi* sem.

A politikai párt sajtó közel fél évszázados uralmának az üzleti érdeken alapuló független sajtó megerősödése vetett véget. A változás nagy jelentőségű volt. A politikai párt szempontok uralma és a politikai szempontoktól való függés egzisztenciálisan is kiszolgáltatott helyzetben tartotta a hírlapokat, hiszen működtetésüket, irányukat, munkatársaik összetételét és foglalkoztatását külső, hatalmi szempont határozta meg, és beavatkozásaitól semmi sem mentesítette a lapokat. A politikai szándék változása minőségtől és népszerűségtől függetlenül labdázott a sajtóval, mint az például a *Magyarország* vagy *A Hon* esetében történt.

Amikor megjelenik az üzleti szempont érvényesülésének lehetősége, az adott ország, nyelvterület sajtótörténetének egyik határkövéhez érkezünk: a politikai szempont esetlegessége és önkényessége helyébe mozdítóerőként a kalkulálhatóság, az áttekinthetőség kerül, melynek elvileg érdeke az emberek minél nagyobb körének igényeire figyelni, s ezért a pártelfogultságoktól óvakodni.

Az üzleties sajtó megjelenésének idején a váltás jelentőségét nem a későbbi kinövések, hanem az előzményekhez viszonyított pozitívumok szerint kell megítélni. A nyers pártérdekek gátlástalan szolgálata, az olvasóközönség manipulálása - amelynek egyik szélsőséges példáját, *Csernátorny Lajos* működését és az *Ellenőrt* már említettük - olyan fokot ért el a Tisza-korszakban, hogy az üzleti szellem ténylegesen a közéleti erkölcs, a nyilvánosság megmentőjeként jelent meg. Ha nem hódíthatott volna teret az e szempontokon alapuló, független pártállású tömegsajtó, akkor a közélet a fokozatos kitágulás helyett teljes mértékben klikkek belügyévé záródott volna össze.

A sajtó üzleti jellegének és az ebből következő hatásoknak vitatása mindennapos lett a 20. századra. 1912-ben például a *Nyugat* is vitát indított ezekről a kérdésekről. Aki nem a szépirodalmi szempontok és a sajtó összekeveredése, sem a pártpolitikai függés vissza-szerzésének vágya felől, hanem az öntörvényű sajtó és modern kori kötelességei felől közelített, azért ítélte el a magyar sajtóélet üzletiességét, mert az „okos, tisztességes üzlet”, „tisztességes szolgáltatás becsületes ellenértéke” helyett különféle ürüggyel, jogcímeken és összeköttetések révén „ingyenes szolgálat”-ot nyújt és vár el. S ekkorra már teljes mértékben kifejlődött az üzleti sajtó vadhajtása, a szenzációsajtó. „Lépésről-lépésre eltávolodott a magyar sajtó hírlapjainak nagy része a vélemény-sajtónak eredeti típusától és rátért a hírszolgáltató sajtó típusára - tekintett vissza *Vészi József*. Ezzel pedig meg volt adva egy nagyon veszedelmes kísértés: a boulevard-sajtó nem éppen örvendetes és nem épp kíváncsi típusának meghonosodására. Divatba jöttek amerikai és párizsi módra az ökölnyi címfeliratok, divatba jött a közölnivalóknak abból a szempontból való kiválogatása, hogy a csupán hasznos, de szenzációs benyomással nem kecsegtető tudnivalók helyett inkább a szenzációssá feldolgozott anyag számára jutott a lap rendelkezésre álló teréből.”

A hirdetések szerepének megváltozása

Gladstone, a viktoriánus Anglia négyszeres miniszterelnöke mondta, hogy „hirdetés nélkül más, mint a pénzverde, nem tud pénzt csinálni.” A modern sajtóban is a hirdetés az elsőrendű feltétele annak, hogy egy lap nyereséges üzleti vállalkozásként működhessen, mert pusztán az eladott példányszámok, az olvasói támogatás nem elegendő hozzá. Különösen a gazdag távirati hírszolgálat és az újszerű riportok igénye növelte meg a modern, versenyképes lapszerkesztés költségeit. Kevés túlzással, de nem minden igazságmag nélkül állapította meg *Singer Zsigmond*, az első világháború előtt a *Pester Lloyd* főszerkesztője, főrendházi tag, hogy „...a hirdetési rovat sokkal nagyobb mérvben bocsátja a sajtónak rendelkezésére a függetlenség eszközeit, mint az a csekély összeg, amelyet a közönség az előfizetés útján szolgált, tehát egyenesen a legbiztosabb kútforrása a sajtó morális konszolidációjának...”

Az 1850-es évektől rendszeresen jelentek meg hirdetések a magyar sajtóban, ám többségüket a lap kiadójának, nyomdájának egyéb termékei, és különböző hivatalokkal többé-kevésbé összefüggésben álló hirdetmények tették ki. Számuk növekedése és átalakulásuk árukínáló hirdetésekkel erőteljesebben az 1870-es években indult meg, de még a századfordulón is arról panaszkodtak a lapkiadók, hogy iparunk és kereskedelmünk kevésbé fejlett a hirdetési kultúra kifejlődéséhez. A hirdetések gyakran összekeveredtek a propagandával és olyasféle sztereotípiák ismételtetésében merültek ki, mint „pártoljuk a hazai ipart”, a kínált áru „magyar gyártmány” és hasonlók. Még 1900-ban is arra a megállapításra jutott az *Újságkiadók Lapja*, hogy a magyar lapok hirdetéseinek többsége külföldi cégé, gyakran németből fordítva, s így annak utalásai, viccei érthetetlenek, az eredetiek pedig csupa gyógyszerészeti és orvos-specialista hirdetések. A hirdetések terén „nálunk a bajuszpedró vagy hajkenőcs vezet - írta a lap - mert ami ipar és kereskedelem van, szinte félrehúzódik a publicitás elől, és ha az újság mégis oda férkőzik valahogy és figyelmeztet: uram, ezt jó volna meghirdetni, kétféle sztereotíp választ kap az ajánlatra: Az egyik: ‘Anonsz? Kérem, a mi vevőink úgyis fölkeresnek bennünket. Köszönöm, nem kell.’ A másik: ‘A mi cégünk tisztességes cég, nem szorul az anonszra.’ Szűk látókörré és szatócsfölfogásra vall az ilyen megítélése a hirdetésnek.”

A magyar sajtóhirdetési terület elmaradottsága persze viszonylagos volt, elsősorban a folyamatosan figyelt német sajtóval való összevetés eredményezte ezt a képet. Berlinben például a *Rudolf Mosse* hirdetési birodalom - melynek Pesten is volt irodája - 1867-es megalakulása után hat évvel már egyúttal napilap tulajdonosként szerepelt, a századfordulóra

egy hatalmas modern székházban egyesítette saját kiadóhivatalát, több nagy lapja szerkesztőségét, nyomdáját, kiszállítási cégét, Európát behálózó külföldi irodáinak képviselőit, katalóguskiadóit és a nagy német birodalmi címkönyv szerkesztőségét, és ott foglalkoztatta kilencszáz alkalmazottját. Ehhez képest joggal lehetett fejletlennek érezni a magyar hirdetésügyet és hirdetési üzletet - másfelől viszont a századfordulótól kezdve már rohamosan növekedett a magyar sajtóhirdetések mennyisége. Az 1907. karácsonyi lapszámoknál például az *Újság* 160 újságoldalból 65 lapnyi volt a hirdetés, vagy a *Pester Lloyd* 108 oldalából 64, sőt még a katolikus Néppárt lapja, az *Alkotmány* 34 oldalából is 10 oldalnyi volt a hirdetés.

A sajtóhirdetések gyors terjedésének volt törvényi feltétele is. Még az 1850. szeptember 6-i császári rendelet írta elő a hírlapi hirdetési bélyegadót (ez különbözött a rövidebb ideig fennálló hírlapi bélyegtől), mely a századvégre már alig volt fenntartható, hiszen egységes illetéket írt elő az álláskeresőnek és a hirdető bankoknak vagy nagyiparnak. Viszont tekintélyes tételt képviselt az állami költségvetés bevételei között. Végül is az 1900. évi X. tc. szüntette meg a hirdetési bélyegét.

A hirdetések egyik fajtája az átalány volt; ezzel a MÁV-tól a bankházakig számos olyan intézmény élt, amelyiknek rendszeresen kellett értesítenie a közönséget (a menetrendektől a közgyűlési jelentésekig vagy éves mérlegig, sorsolási jegyzékekig stb.). A hirdetőknak megérte átalányszerződést kötni, miután így közel felével olcsóbban jelentethették meg közleményeiket, mintha egyedileg fizették volna a díjakat. A sajtó számára pedig ezek előre biztosított tekintélyes összegek voltak, amelyek megszerzéséért nyilván kemény csatározások folytak. Parlamenti vitákban is elhangzott, hogy a kormány például a MÁV hirdetési pauszáléinak csoportosításával gyakorol nyomást a lapokra - ám ezeknek a mindig hatásos „leleplezéseknek” az eddig ismert adatok szerint nem volt alapja. Állami hatóságok nem fizethettek hirdetésekért (például árverési hirdetésekért), ezeknek olvasókat vonzó hatása volt az üzlet a lapok számára. Nagyobb vidéki városokban viszont az 1910-es évektől falragaszok helyett átalánydíjas hirdetéseiket jelentették meg a helyi lapban. Így ennél a kiszolgáltatottabb helyzetben levő sajtónál előfordult, hogy ha a lap a polgármesternek nem tetsző cikket közölt, az megvonta tőle a városi hirdetéseket.

A hirdetések másik fajtája az egyedi sajtóhirdetéseké. A nagy lapok saját ügynököket alkalmaztak hirdetésgyűjtésre, a többieket a hirdetési irodák látták el. Az irodák találekony fogásokkal biztosították a maguk hasznát és visszaéltek azzal, hogy a lapok nem tudtak megegyezni egységes tarifában. Pesti hirdetési irodák már az 1870-es évek elejétől működtek (*Leopold Lang, A. V. Goldberger*); a század elején *Blockner J.* cégét tartották külföldön az egyetlen megbízható pesti irodának. A legjelentősebb vállalkozást *Leopold Gyula* alapította meg 1896-ban. A vidéki sajtó alacsony színvonalából és állandó cikchiányából kiindulva, *Általános Tudósító* címmel nyomatos lapot alapított, amelyben ismert pesti újságírók írtak. Ezeket a cikkeket a vidéki lapok külön közlési díj nélkül átvehették annak fejében, ha leközik hirdetéseit, amelyekért egyébként még mérsékelt hirdetési díjat is kaptak. A vállalkozás olyan sikert aratott, hogy egy évvel később már külföldi hirdetéseket is tudott közvetíteni a vidéki sajtónak, holott kezdetben a hirdetők részéről kellett legyőznie a legnagyobb ellenállást, mivel feleslegesnek vélték a hirdetést a vidéki lapokban. Minden városban csak egy lap járathatta az *Általános Tudósítót*, ezért 1902-ben Leopold létrehozta a *Munkatárs* c. lapot a többiek számára. Tíz éves fennállása idejére már mintegy 160 vidéki lap járatta a nyomatosát, megalapította a Vidéki Lapok Központi Hirdetési Osztályát. Aztán 1906 elején újdonságként létrehozta a Villamosvasúti Reklám Társaságot, *Hétfői Hirmondó* címmel független politikai hetilapot indított, és megvásárolta a *Nemzeti Sport* tulajdonjogát. Kisebb változatban a R. Mosse-cég nyomába eredt.

Volt persze még egy különleges, rejtett formája a hirdetéseknek: a politikai kortesbeszédnek közlése, amelyek esetében „közérdek” jelígéje alatt folyt az ingyenes politikai reklámozás - ami például az amerikai sajtóban már ekkor is csak fizetett hirdetésként volt elképzelhető.

A lapterjesztés megújulása: a kolportázs

A sajtócsinálás főbb tevékenységei közül utolsóként ekkor különült el a terjesztési terület. Amíg előfizetés útján a posta szállította a lapokat, ennek a tevékenységnek kevés köze volt a sajtóélethez, de a példányszámnövelés szempontja előtérbe állította a terjesztés megszervezésének szükségességét - s az újfajta terjesztés visszahatott a lapok jellegére.

Az előfizetés útján történő hírlapterjesztés addig játszhatott főszerepet, amíg tiltó rendeletek korlátozták az újságok árusítását. Az 1867. június 26-i 1731/R. sz. belügyminiszteri rendelet a törvényhatóságok jogává tette, hogy - a lap bemutatása után - területileg engedélyezzék a lapok szabad árusítását. A terjesztési terület felszabadítása kettős eredménnyel járt. Először is postán kívüli hírlapszállítás vált szükségessé. 1885-ben létrejött a Csomagszállítási Rt., mely huszonötéves fennállása idejére kizárólagos joggal szállította vidékre és árulta pályaudvarokon a legjelentősebb napi- és hetilapokat. Befolyásának megtörésére a századeleji koalíciós kormányzat idejétől történtek kísérletek, főleg miután néhány ellenzéki lap megszélídítésében nem segédkezett például azzal, hogy betiltja pályaudvari árusításukat. 1911-ben, Tisza István Nemzeti Munkapártjának hatalomra jutása után megalapították az Általános Beszerzési Rt.-t, hogy ez kormányzati szempontoknak megfelelően vegye kézbe a hírlapterjesztést.

A lapterjesztés megszervezését több kiadó saját maga vette kézbe. 1910 táján „kiosztó”-nak nevezett (az expedáló magyar fordítása) tisztviselőket kezdtek alkalmazni, illetve saját lapkihordókat szerződtettek. A Légrády Testvéreknél 120 lapkihordó működött, bármilyen biztosítás nélkül - a *Népszava*-val viszont az okozott összetűzést, hogy visszaélt helyzetével. Az újságárusok és lapkihordók szociáldemokrata színezetű szakszervezetet hoztak létre, a *Népszava* kiadója viszont arra hivatkozva, hogy elvtársak, igen alacsonyra nyomta le a béreiket.

A lapterjesztés szabadságának biztosítása másrészt azzal az eredménnyel járt, hogy kialakult a kolportázs, a lapok utcai árusítása, és vele együtt egy új foglalkozás, a rikkancsoké. Az 1890-es években az Andrassy út és a körutak jellegzetes figurái lettek a rikkancsok. A millennium évében *Zilahi Simon*, a *Budapesti Hírlap* kiadóhivatali főnöke megalapította az *Esti Újságot*, az első olyan magyar hírlapot, amely az utcai árusításra épült, s ezzel megteremtette a magyar bulvársajtót. A kolportázs tehát ekkor már laptípust meghatározó fontosságú volt, s ez tette indokolttá, hogy ismét rendeletileg szabályozzák. 1897. április 13-án jelent meg az újabb belügyminisztériumi rendelet „a hírlapok utcai árusításának szabályozása tárgyában”, mely kimondta, hogy a címen és az áron kívül nem szabad a tartalomtól semmit sem kikiabálni, s iskolás gyerekeket és betegeket nem bízhat meg ezzel a munkával a kiadó. Természetesen ennek ellenére rendkívüli erős verseny kezdődött, a szabályok állandó áthágásával. A rikkancsok „merőben valótlán, szenzációt hajhászó hírek kikiabálásával iparkodnak a közönség félrevezetésével vételkedvet ébreszteni” - tiltakoztak a lapkiadók. Sokan a rikkancsengedélyt arra használták, hogy a lapárusítást összekössék a koldulással. A bulvárlapok stílusát is az szabta meg, hogy naponta el kellett adni őket nagy példányszámban; nem is lehetett előfizetni rájuk. Közülük 1907-ben az *Esti Újság*, *Friss Újság*, *Kis Újság* és *A Nap* már napi százezer és kétszázötvenezer példány között jelent meg, tehát eladásuk érdekében egész „hadseregeket” mozgattak meg a kiadók. Újabb és újabb szabályozások, s ezek állandó megszegése versengett egymással a század első évtizedében. Nagyjából négyezer rikkancs működhetett a fővárosban, köztük szinte katonai hierarchia uralkodott, szigorúan beosztott körzetekkel. A főrikkancsok

kifejezetten gazdag emberek voltak, ők foglalkoztatták a rikkancsokat - volt, aki ötvenet -, napibérért, amely viszont a filléreket alig haladta meg. 1912-ben 136.000 sz. alatt jelent meg az a belügyminiszteri rendelet, mely 18 éves életkorhoz kötötte a rendőri rikkancsengedély kiadását, s ez is csupán három hónapra volt érvényes; a pestiek még karszalagot is kaptak. Egy megelőző, 1907-es rendelet azon szempontja is megjelent itt, hogy nemcsak az árusnak, az árusítandó lapnak is külön utcai elárusítási engedélyt kellett megszereznie, s a lap engedélye védte a címet, a laptervet, és kizáró szempontként nevezte meg a közrend, a közerkölcsiség, a közszemérem és hitfelekezetek elleni izgatást. Kötelező erővel írta elő a lapok árának jól látható elhelyezését a címlapon. Az új rendelet alapján az első két hónapban mindössze a korábbi létszám egynegyedére adtak ki engedélyt.

Újságírók - sajtóerkölcs - sajtókarrier

A pénzügyi élet, a bankrendszer kifejlődésével, az ipar fellendülésével a lapok közigazgatási rovatvezetői fokozatosan a legfontosabb sajtószerelőkké léptek elő. A közgazdasági újságírók tartották a kapcsolatot a bankokkal, a vállalatokkal, vagyis lapjuk számára fontos hirdetési partnereket szereztek, a partnerek számára pedig ők voltak azok, akik adott esetben gondoskodni tudtak arról, hogy kellő hangsúllyal kapjanak nyilvánosságot a fontos információk. Már a kilencvenes évek elején úgy kötötték a bankok a szerződést a tulajdonukban álló lap felelős szerkesztőjével, hogy miközben a szerkesztő volt felelős a lap „szellemi részéért” és ő szerződtette az újságíró munkatársakat, a szerződés külön kikötötte, hogy a közgazdasági rovat vezetőjét mindig közvetlenül a tulajdonos alkalmazza, s a szerkesztő bármely, közgazdaságot érintő kérdésben köteles a tulajdonossal egyeztetve eljárni. Bevolt szokás szerint a „közgazdasági szerkesztők” rendszeres szolgálataikért rendszeres juttatásokban részesültek a bankoktól és vállalatoktól - sajtóetikába ütköző magatartásnak csupán az minősült, ha valaki saját zsebre dolgozott, s nem továbbította szerkesztőségének a megállapodás szerinti százalékot. Természetes tehát, hogy a nagy újságírói pályafelívelések egy része a közgazdasági újságírók, rovatvezetők körét érintette. Az 1880-as években az *Ellenőr*, majd a *Nemzet* közgazdasági rovatvezetőjeként indult pályáján *Heltai Ferenc*, később országgyűlési képviselő, főrendiházi tag és Budapest főpolgármestere; vagy a legnagyobb magyar sajtómágnás, *Miklós Andor* is a *Pesti Napló* közgazdasági szerkesztőjeként kezdte.

A bankok szabályos nyilvántartás keretében adták juttatásaikat az egyes lapoknak és újságíróknak. Közgyűlésnél, tőkeemelésnél - ezek írásos anyagainak közzétételéért - kaptak „remunerációt” a közgazdasági rovatvezetők, a fontosabb munkatársak, és a kisebb közgazdasági lapok szerkesztői, illetve átalányt kaptak maguk a lapok. Ezen kívül volt még „egyéb juttatás” is. Például a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1916-ban 195 napi és hetilapnak juttatott kisebb-nagyobb összegeket; közöttük voltak revük, sőt vicclapok is, és egy-egy bécsi vagy zágrábi lap is, vagyis több esetben kétségtelen, hogy ezek támogatási összegek voltak, közvetlen ellenszolgáltatás nélkül. A legmagasabb átalányt a *Pester Lloyd* kapta, tőkeemelési járandóságból *Az Est* kapott a legtöbbet, ami viszont már nem volt véletlenszerű. Mindenesetre az újságíróknak adott évi néhány száz koronás összegek lényegesen alacsonyabbak voltak a lapoknak juttatott több ezer koronánál - s ki tudja, az is nem térült-e meg a banknak azáltal, hogy számos újságírónak volt nála váltója, nem ritkán lejártak is.

1910 után megszorodtak az újságírói erkölcs elleni támadások és a keménykezű rendcsinálást követelő hangok. Korábban általában ellenzéki újságok vagy képviselők támadták erkölcsi okok miatt a kormánypárti sajtót, most viszont Tisza István félreérthetetlenül ellenszenvtől vezérelve kívánt hatalmi eszközökkel érvényt szerezni elképzeléseinek.

Törvényes keretek között, jogilag azonban nem lehetett beavatkozni ott, ahol ő kívánta. 1914-ben, egyik megjegyzése nyomán - hogy ti. milyen nagy összegeket vettek fel egyes újságírók a Forgalmi Rt.-től - a Budapesti Újságírók Egyesülete vizsgálóbizottságot rendelt ki az ügy felderítésére. Kiderült, hogy az összeg nagyobbik részét lapok kiadóhivatalai kapták hirdetésekért, a többit pedig számos újságíró együttesen, két év alatt „valósággal végzett újságírói munkáért”, megírt cikkekért. Az újságírói testület ezen alkalommal szögezte le az újságírói etika korabeli alapelvét. „...A bizottságnak meg kellett állapítani, hogy újságírók kisebb összegekért megfelelő ellenszolgáltatásokat teljesítettek s minden újságírónak joga van az írópennájával pénzt keresni. Pénzt azonban az újságíró, mint újságíró, csak írásos munkájáért fogadhat el és semmiféle bármilyen jogcímen való pauszlirozást a bizottság megengedhetőnek nem tart.” Ez az elv a közgazdasági újságírók korábban elfogadott átalányos honoráriumával szemben kételyeket ébreszthetett.

Az újságírói korrupción kívül sokszor támadták a sajtót a „revolveres” újságírók miatt. Mint minden fejlett sajtóélettel rendelkező országban, Magyarországon is voltak, akik zsarolással, kényszerítéssel kívántak szenzációhoz és pénzhez jutni - de ezek tulajdonképpen nem a sajtóélet, hanem a bűnügyi krónikák és az alvilág tartozékai voltak. Nem az újságírók és a sajtóéletbe tartozó, törvényesen működő lapok éltek ilyen eszközökkel, hanem különböző bűnözők és kalandorok léptek fel alkalmilag újságíróként, szerkesztőként - igen nagy kárt okozva, állandó hivatkozási alapot biztosítva a sajtó elleni támadásoknak.

Az hogy ki, minek tekinthető az újságíró, pontos, jogi megfogalmazásra támaszkodva, szintén csak 1910 körül vált egyértelművé. Már egy-két évtizede sajtóbirodalmak épültek, magas állami kitüntetések jutottak újságíróknak, sőt némelyikük a főrendiházban foglalt helyet - de hivatalosan még a kereskedősegekkel volt azonos az újságírók jogállása és az 1884: XVII. tc., az ipartörvény előírásai vonatkoztak rájuk. Egy újságíró és egy kiadó között 1912 elején zajló per fellebbezése során mondta ki végre a Királyi Ítéltábla, hogy bármennyire is a kiadó, mint bejegyzett cég alkalmazottja az újságíró, „a napilap szerkesztése és az ahhoz szükséges újságcikkek megalkotása... az írói működés fogalma alá tartozik, az erre szerződötetett (alkalmazott) szerkesztők és munkatársak tehát sem kereskedelmi, sem ipari alkalmazottak...” Az újságírói szakma értelmiségi foglalkozásként való elismerésének folyamata ezzel az állásfoglalással fejeződött be.

A társadalmi elismerést természetesen már korábban kívánta a szakma. Ennek egyik útja volt egy-egy hírlap fontossága, elterjedtsége révén a politikai befolyás, vagy a sikeres vállalkozás kiépülésével az üzleti súly megjelenése. Ilyen volt *Rákosi Jenő* a *Budapesti Hírlap* vagy *Bartha Miklós* a *Magyarország* révén, másrészt pedig *Bródy Zsigmond* (Hungária Hírlapnyomda és *Neues Pester Journal*), *Légrády Károly* (nyomdatulajdonos és a *Pesti Hírlap* tulajdonos-főszerkesztője), *Tolnai Simon* (*Tolnai Világlapja*), vagy *Miklós Andor* (Az Estlapok és az Athenaeum tulajdonosa). A sajtó üzleti lehetőségeit, jelentőségét és ezzel összefüggő gyors kifejlődését jól mutatja, hogy míg 1873-ban csupán két budapesti virilis, azaz legmagasabb összeggel adózó volt valamiképp a sajtóhoz számítható (egyikük *Lonkay Antal* volt, a katolikus *Magyar Állam* tulajdonosa és szerkesztője), 1888-ra már 11 legmagasabb adózó került ki közülük, sőt *Bródy Zsigmond* még a virilisek között is az egyik leggazdagabb lett. Ez a részesedési mérték aztán megmaradt az első világháború végéig, ám a gazdagodás jeleként mind többen kerültek a virilisek élbolyába.

Az elismerés másik formája volt az állami kitüntetések különböző fokozatainak elnyerése. A századfordulótól kezdve már igen nagy számban kaptak magas kitüntetéseket a sajtó munkatársai: Ferenc József-rendet, Vaskorona-rendet, Koronás arany érdemkeresztet és titkos tanácsosi címet. A legmagasabb címekkel és rangokkal kitüntetettek a magyar sajtóélet elitjét képezték. Báróságot kapott *Dóczy Lajos* (külsügyi sajtófőnök, költő és színműíró, műfordító),

lovag lett *Falk Miksa* (a *Pester Lloyd* főszerkesztője), nemességet kapott *Zilahi Simon* (a Budapesti Hírlap kiadóhivatali igazgatója, a Magyar Újságkiadók Országos Szövetségének elnöke), *Stauber József* (az Aradi Közlöny főszerkesztője) és *Hirsch Lipót* (a Franklin Társulat igazgatója); főrendiházi tag lett *Rákosi Jenő* (a *Budapesti Hírlap* tulajdonosa és főszerkesztője), *Wolfner József* (a Singer és Wolfner kiadó tulajdonosa, az *Új Idők* kiadója), *Singer Zsigmond* (a *Pester Lloyd* főszerkesztője) és *Gajári Ödön* (az *Újság* tulajdonos-főszerkesztője); udvari tanácsosi címet kapott *Zilahi Simon*, *Márkus Miksa* (a *Magyar Hírlap* főszerkesztője), *Ágai Adolf* (a *Borsszem Jankó* főszerkesztője és tárcaíró), *Wodiáner Hugó* (nyomdatulajdonos és a *Budapest*, a *Kis Újság*, a *Mátyás Diák* tulajdonos-kiadója), *Váradi Antal* (az *Ország-Világ* szerkesztője, drámaíró), *Barát Ármin* (a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője, a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének megalapítója), *Surányi József* (a *Pesti Napló* tulajdonos-főszerkesztője), *Bródy Lajos* (a *Neues Pester Journal* tulajdonos-főszerkesztője), *Radó Sámuel* (a Magyar Távirati iroda igazgatója) és *Földes Árpád* (ügyvéd, a napisajtó munkatársa).

A sajtótársadalom vezéralakjai, s akik nagy karriert futottak be, e négy évtized alatt is különböző társadalmi modelleket testesítettek meg, eltérő típusokat képviseltek. *Rákosi Jenő* Kremsner néven született. Huszonnégy éves korától sikeres drámaíró volt, s a kiegyezés tájékán már a fiatal liberális író-újságíró értelmiség egyik vezéralakja. Előbb a *Pesti Napló* esti kiadása szerkesztőjének választották ki, majd ő indíthatta meg a *Reformot*. Aztán megalapította és sikerre vitte a Népszínházat, de néhány év után visszatért a sajtóhoz. 1881-ben megalapította a *Budapesti Hírlapot*, amelynek mottója: „magyarosan, magyarul, magyarán”. A magyarosításnak, a magyar sovinizmusnak, és ha volt magyar imperialista álm, annak képviselését vállalta, mindenféle pártszínezettől gondosan tartózkodó formában. Egészen egyszerű stílusban, nagy lendülettel és fáradhatatlan energiával írt. Konzervatív típusú, megfontolt, kevéssé kockáztató és rendkívül takarékos, de sikeres üzletember volt. 1888-ban már Budapest legnagyobb adófizetői közé tartozott, 1893-ra pedig felépítette a főváros első valódi újságpalotáját a Röck Szilárd utca Nemzeti Színházhoz közeli telkén. A millennium évében magyar nemességgel, hat évvel később főrendi házi tagsággal tüntette ki Ferenc József. Az Otthon - Írók és Hírlapírók Körének elnöke, nemzetközi kongresszusokon a magyar sajtóélet hivatalos képviselője volt. Teljesen értetlenül állt *Ady* és a századelő modern irodalma előtt, s *Lengyel Géza* találó megfogalmazása szerint lapjában *Ady* egyik versét: „...úgy kezdi analizálni, mintha kiküldött munkatársa jelentését ellenőrizné, mielőtt nyomdába adja.” *Ady* nem maradt adós, s legalábbis iskolai szinten az általa kialakított *Rákosi-kép* rögzült. Pedig ez a minden józan mértéken „túlmagyarosodott” sváb-magyar a vörös Tanácsköztársaság, majd a fehér retorzió idején kemény tartásával váltott ki heves támadásokat és késői megbecsülést: a különítményesek, a fajvédelem és mindennemű diszkrimináció ellen olyan nyíltsággal lépett fel, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete bíróság elé vitte őt. Élete végén még egyszer egy kalandos elképzeléssel hívta fel magára a figyelmet: ő ajánlotta fel a magyar koronát Lord Rothermere-nek.

Az erdélyi *Bartha Miklós* tradicionális pártpolitikus, szónok és újságíró volt egyszemélyben, aki a sajtót szónoki emelvénynek, szerepének pedig a politikai pártpropagandát tekintette. A Függetlenségi Párt egyik nagybefolyású, gyűjtőhangú, személyekre kielezett, kíméletlen támadásokat vezető és alkalomadtán antiszemita vezércikkírója volt. 1880-ban Kolozsvárott indította meg az *Ellenzék* c. napilapot, melynek később főszerkesztője lett; a század utolsó évtizedétől a *Magyar Hírlap*, utóbb a *Magyarország* állandó vezércikkírója volt. Az újságírók közül elsőként kapott szobrot: a Városligetben, a Stefánia úton állították fel 1914-ben Istók János másfél életnagyságú, bombasztikus emlékművét.

Vészi József Aradról került a budapesti, majd a lipcsei egyetemre, s hallgató korától fogva magyarul és németül egyforma magas szinten művelte az újságírást. Két évig működött főszerkesztőként a *Pesti Naplónál*, amikor 1896-ban Braun Sándor szerkesztővel és a teljes 18 tagú szerkesztőséggel kivált a lapból, és megalapította a *Budapesti Naplót*. Ez a radikális szellemű, dinamikusan szerkesztett újság, amelynek vonzerői közé tartoztak Vészi vezércikkei, a fiatal írók felfedezésével és támogatásával fontos művelődéstörténeti szerepet töltött be. Vészi fedezte fel Ady Endrét, és ő fedezte egy éves párizsi tartózkodását is. Vészi 1899-től országgyűlési képviselő volt, majd 1905-ben, a Fejérváry-féle darabontkormány idején kinevezték a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökének. Emiatt akkora támadásoknak volt kitéve, hogy a következő évben hatalomra került koalíciós kormány idején Berlinbe távozott; ott a *Jung-Ungarn* c. folyóiratot szerkesztette. 1911-ben visszatérve, megalapította a *Budapester Presse*-t; két évvel később a *Pester Lloyd* szerkesztője, utóbb főszerkesztője lett. Műfordítóként és költőként is működött, s az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat társelnöke volt. 1928-ban, 50 éves újságírói jubileuma alkalmával a magyar kultúrának tett szolgálataiért felsőházi taggá nevezték ki.

A magyar sajtótörténet igazi klasszikus karriertörténete, amely ugyan jellemző például Amerikában, viszont ritkaságszámba megy Európának ezen a részén, Miklós Andoré. Egy nyolc tagú, szegény zsidó család első fiaként született a pesti Teréz körúton. Apja árverési ügynök volt, fiát taníttatni nem tudta, így az már 15 éves korában dolgozni kezdett mint nyomdai kifutó. 1903-tól a *Pesti Naplónál* dolgozott: előbb mint hirdetési ügynök, aztán mint közgazdasági munkatárs, végül mint a rovat szerkesztője. Alatta lett híres a *Pesti Napló* közgazdasági rovata, s úgy tartották számon, mint aki megreformálta a *Pester Lloyd* által képviselt, unalmas, komolykodó közgazdasági cikktípust; érdekessé tette, bevezette a közgazdasági riportot, s központba állította a híreket és a szenzációt. Surányi József, a *Pesti Napló* tulajdonosa 1910-ben elbocsátotta őt azzal a váddal, hogy a cégektől kapott pénzből a 15%-os részesedésnél többet tartott meg magának és „revolverezéssel” kényszerítette ki a neki juttatott összegnek egy részét. Erre Miklós Andor rágalmozási pert indított, amelyben az egész sajtó az ő pártjára állt, sőt a tanúskodó bankárok és nagyiparosok is. Ekkor már laptulajdonos volt: 1910-ben alapította meg a nevét fogalommal tevő *Az Estet*, amelynek programja tulajdonképpen egyetlen szó volt: „hírszolgálat”, méghozzá a legmegbízhatóbb formában. Az első világháború alatt az (ő lapját idézte leggyakrabban a külföldi sajtó, s Miklós Andor tudatosan igyekezett kihasználni az alkalmasint már félmillió példányszámmal elérő lapjának súlyát az ország megítélése érdekében. 1919. májusban betiltotta a lapot a Tanácsköztársaság, Miklós Bécsbe menekült - 1920-tól viszont szélsőjobbról érte őt egyik támadás a másik után, otromba stílusban. Az elvek nélküli alkalmazkodás, a köpönyegforgatás jelképévé festették át portréját, holott valószínűleg Móricz Zsigmond értette és fogalmazta meg a lényegét: Miklós „soha nem hazudott. Soha nem hallottam tőle, hogy mást kell írni, mint ami az igazság. Csak az adagolásra vigyázott. Szerkesztő volt: a legnagyobb szerkesztő zseni, akit valaha is ismernem adatott.”

Miklós Andor még a világháború idején megszerezte az Athenaeum kiadót és nyomdát, az egész hatalmas sajtótömböt a Nagykörút sarkán a Rákóczi úttól a New York palotáig, és vele együtt több részvénytársaságot. Eredetileg az Athenaeum, diktáló helyzetben érezve magát, a háborús viszonyokra hivatkozva akarta megfojtani *Az Estet* - ám egy sikeres per fordítottjára változtatta az akciót. Aztán néhány éven belül Miklós Andor megszerezte még a *Magyarországot*, majd a *Pesti Naplót*, s ezzel lapkonszernjében reggeli, délutáni és esti napilapokat működtethetett. Az 1920-as években végül is a legfontosabb sajtónagyhatalom lett: függetlenként azt a politikát támogatta - Bethlen István miniszterelnökségét -, amellyel a Trianon és a forradalmak után sarokba szorított Magyarországot ismét elfogadott tényezővé

tette Európában. A harmincas évek elején Az Est Lapkiadó Rt. igazi nagyüzem volt: hatezeröttszáz alkalmazottal, akik közül 6100 volt a terjesztő.

Óriási üzleti nyereségének számottevő részét a világháború alatt jótékonyági célokra, utána pedig a magyar irodalom támogatására fordította. Főként irodalmi vezetőjének, *Mikes Lajos*nak a segítségével járult hozzá jelentősen, hogy a háború utáni gazdasági összeomlás idején is életben maradjon a magyar irodalom - sőt maguk az írók. *Kodolányi János* így emlékezett Miklós Andorra: „Még nem ismert és én még nem ismertem őt, amikor váratlanul pénzt küldött nekem. Pályám elején, förtelmes nyomorban és megaláztatásban éltem. Szívem tele volt nagyot akarással, de sötét, külvárosi hónapos szobámat pókhálóval szötte be az elhagyatottság és a kétségbeesés. (...) Akkor valaki megmutatta Miklós Andornak első írásomat és ő azonnal mellém állt. Akkor éreztem, egy generáció nevében éreztem, hogy valahol, ismeretlenül, egy meleg szempár figyel, egy tiszta szív gondol rám.” Hatalmán kívül ez a szerepvállalása is indokolta, hogy temetésén többen voltak, mint egy uralkodóén, mert a vezető politikusok mellett szinte a teljes magyar irodalmi és művészeti élet megjelent.

A nekrológok magasztalásai és az azóta sűrűn elhangzott - általában politikai indíttatású - ítélezések a két végetet képviselik Miklós Andor megítélésében, holott pályája egy valóságos nagypolgári karrier volt: homályos vagy titokban tartott pontokkal egyfelől, ám rátermettséggel, eréllyel, határozott koncepcióval, nagyvonalúsággal és a teljesítmény, a minőség és a jótékonyági kötelezettségek iránti érzékkel másfelől. Életműve a világszínvonalú magyar bulvársajtó megteremtése és működtetése volt.

Az érdekvédelem és a sajtó-közélet megszerveződése

Ahogy növekedett a lapok és a sajtó munkatársainak száma, amint különböző igények körvonalazódtak a sajtóval szemben, különféle hatóságok a maguk területén szabályozni törekedtek a sajtóval tartott kapcsolatokat, ahogyan megnövekedtek az újságírók és általában a sajtó elleni támadások egyfelől, a pálya értelmiségi és üzleti elismertsége másfelől, úgy alakultak ki a sajtóélet egyes csoportjainak érdekvédelmi szervezetei, a szakmai kapcsolatokat ápoló társadalmi formái és önképző szervezetei.

1880-ban a *Függetlenség* c. ellenzéki lap szélsőségeiről hírhedt szerkesztőjét, *Verhovay Gyulát* párbajban összekaszabolták. E nagy port felvert esemény szolgált indítékul arra, hogy megszülessen a Hírlapírók Egyesülete. Elnökségét *Jókai Mór* vállalta el. Ennek utódja lett a legfontosabb újságíró-szervezet, az 1896-ban megalakult Budapesti Újságírók Egyesülete. Első elnöke ugyancsak Jókai volt, őt *Herczeg Ferenc*, majd *Márkus Miksa* követte. 1881-ben jött létre a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete *Falk Miksa*, majd pedig *Heltai Ferenc* elnöklétével. Egy évtizeddel később született meg az Otthon - Írók és Hírlapírók Köre -, melynek *Rákosi Jenő* volt az elnöke. A millennium évében megalakult a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége is *Kulinyi Zsigmond* elnöklétével; utóbb egy ideig *Tömörkény István* is az elnöke volt. A századforduló előtt három évvel alakult meg a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete (főtitkára *Sziklay János*), a következő évben pedig a Magyar Újságkiadók Országos Szövetsége (elnöke *Zilahi Simon*, majd *Légrády Ottó*), s később az Újságkiadó Tisztviselők Egyesülete, szintén Zilahi elnöklétével. Ezekhez jöttek még a századforduló után az első világháborúig megalakult újabb egyesületek: Katolikus Sajtóegyesület (1907, elnöke *Prohászka Ottokár*), Külföldi Lapok Magyarországi Tudósítóinak Szövetsége (1908, elnöke *Lenkey Gusztáv*), Magyar Sport-Hírlapírók Szindikátusa (1909), Felvidéki Írók és Újságírók Szövetsége (1912, elnöke *Clair Vilmos*), Újságkiadók Otthona (1910, elnöke *Illés József*), Budapesti Újságelárusítók Önképző és Önszegélyező Egyesülete, Hirdető-Irodatulajdonosok Országos Egyesülete (1905), és a Hirdetési Ügynökök Országos Egyesülete.

A szervezetek áttekintéséből jól kirajzolódnak a sajtóélet elkülönült érdekcsoportjai és szakmai, az újságírók, a lapkiadók, az újságárusok és a hirdetési irodák. Külön érdekes, hogy az újságírói pályán belül melyik csoportok tartották ekkor szükségesnek elkülönülő érdeklődési körük vagy érdekeik intézményesített képviselését: a katolikus hírlapírók, a külföldi tudósítók és a sportújságírók.

Az 1914. évi sajtótörvény

A kiegyezés óta sűrűn felmerült a sajtótörvény hiányosságainak kérdése, s mindig akadt olyan tekintélyes politikai vagy politikai erő, amely túl szabadnak érezte a sajtót. Tisza István több fontos alkalommal - mint például 1913 nyarán, kormánya hivatalba lépésekor - általánosságban a sajtó megrendszabályozásának szükségességéről beszélt. Nem várt soká, még az év őszén kiadatta vitára a törvényt az érdekelt szervezeteknek és a parlamenti bizottságoknak. Hatalmas tiltakozási hullámot vert, hogy előzetes szakmai véleménykérés nélkül készült el a javaslat, s csak igen szűkre szabott vitát engedélyeztek: volt tiltakozó nagygyűlés a Vigadóban, tiltakozott a volt igazságügyminiszter, az ügyvédi kamara, és az összes szakmai szervezet. A leghívebb Tisza-pártiak is - beleértve *Rákosi Jenőt* - ellenvéleményüket hangoztatták, - ám mindez mit sem ért: az 1848-as törvények „születésnapján”, 1914. április 11-én életbe léptették az új törvényt (XIV. tc.), melyre a kortársak azt mondták, hogy nem „törvény a sajtóról”, hanem „törvény a sajtó államosításáról”. Az új sajtótörvény helyreigazítási kényszert írt elő olyan esetre is, amikor a valóságnak megfelelt a sajtóközlemény, ha bizonyos formai megkötéseknek nem tett eleget (s például csak egészen rövid időt engedélyezett az újságírónak a bizonyítékok betérítésére), és törvénybe iktatta a kártérítési kötelezettséget. A törvény miatt át kellett szervezni a rendőrségi sajtótájékoztatás rendszerét: megszűnt a rendőrségi sajtóiroda s helyette nyomtatott tájékoztató készült. Vidéken volt hely, ahol megpróbálkoztak a rendőrségi és ügyészségi hírszolgáltatás teljes beszüntetésével - ám hamarosan olyan tarthatatlan lett a helyzet, hogy vissza kellett állítani a régi rendszert.

Néhány héttel életbeléptetése után már Párizsban is ankét foglalkozott a magyar sajtótörvénnyel, neves francia politikusok, írók és újságírók részvételével, ahol többen megfogalmazták: az új törvény a magyar sajtót az orosznál rosszabb helyzetbe taszította. Tisza indokolható keménykezűsége, ám az újkori demokráciák nyilvánossága és a sajtó szerepe iránti érzéketlensége még a világháború kirobbanása előtt néhány héttel is újabb érvet szolgáltatott a már szervezeten folyó magyarellenes propagandának.

Nem sokat kellett várni arra, hogy ez a törvény is túlzottan lazának bizonyuljon: a miniszterelnök kiadta az 1914. évi 12.001/I. sz. rendeletét a háborús cenzúra bevezetéséről. Ennek törvényes lehetőségét már megteremtette az 1912:LXIII. tc. „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”. Aztán augusztus 6-án elutaztak Bécsbe a magyar lapok haditudósítói: Landauer Béla (*Alkotmány*), Herceg Géza (*A Nap*), Kéri Pál és Molnár Ferenc (*Az Est*), Szomory Emil (*Az Újság*), Füzesséry Fabinyi István (*Budapest*), Bethlen Pál (*Esti Újság*), Gonda Henrik (*Magyar Hírlap*), Schröder Béla (*Magyarország*), Magyar Lajos (*Neues Pester Journal* és a *Világ*), Bíró Lajos (*Pester Lloyd*), Simon Vilmos (*Pesti Hírlap*) és Lázár Miklós (*Pesti Napló*). A *Budapesti Hírlap* tudósítója nem volt köztük, Rákosi Jenő külön kapcsolatot épített ki a Hadfelügyeleti Bizottsággal, melynek bizalmas táviratait is megkapta.

A korszak főbb lapjai

A *Légrády* testvérek közül *Károly* indította meg 1878. december 25-én az első magyar tömeglapot. A lapalapításhoz a tőke egy részét maga Tisza Kálmán miniszterelnök tette le. A *Pesti Hírlap* célja a programadó vezércikk szerint: „...a magyar közönségnek egy jól és fürgén szerkesztett, minden hírt gyorsan közlő, olcsó napilapot nyújtani. Óbégatás helyett tettekre van szükség” - jelezték már az első mondatok is az üzleties szemléletváltozással együtt a stílusváltást is. Kisebb, berlini formátumot (47 × 32 cm) használt, és felvágva került az olvasókhoz - ami szintén újdonság volt, akárcsak az első magyar nyelvű apróhirdetés. A néhány hónap alatt megszerzett 8000 előfizető után 1890-ben 26.900 példányban jelent meg. 1910-re elérte a 60.000 példányszámot, az első világháború idején pedig egy-egy nap a félmillió megjelenést, ami *Az Est* után a legnagyobb siker volt. Első szerkesztője *Csukási József* volt, őt követte *Kenedi Géza*, majd a századfordulótól *Lenkey Gusztáv*. Lapjain a legkiválóbb írók és újságírók jelentek meg, pártállásuktól vagy vonzalmaiktól függetlenül.

Az 1881-ben *Rákosi Jenő* alapította *Budapesti Hírlap* a nemzeti ábrándokat, hiúságot és a sovinizmust tette árujává. „Nem kell ide más, mint 30 millió magyar és miénk volna Európa keletje!” - írta. A millenniumi Magyarországon ezzel a legmagasabb példányszámot, a 30.000-t tudta elérni. Legnevesebb publicistája *Beksics Gusztáv* volt.

Kormánypárti oldalon két nagyon népszerű lap, *A Hon* és az *Ellenőr* bukott bele néhány év alatt Tisza Kálmán uralmának népszerűtlenségébe. A kettő összeolvadásából született meg a *Nemzet* (1882-99), szintén *Jókai* nevével, mint főszerkesztőével; a tényleges szerkesztő *Láng Lajos* volt. Legmagasabb példányszáma is csupán a 6200-t érte el. Későbbi szerkesztői: *Hegedűs Sándor* és *Gajári Ödön*.

A kormányzó Szabadelvű Párt sajtófőnöke, *Gajári Ödön* indította meg Tisza István politikájának szócsövét, *Az Újság*-ot 1903-ban. Elsőrendű munkatársakat gyűjtött maga köré, olyanokat, akikről mai ismereteink szerint nehezen tudjuk elképzelni, hogy egyazon lap gárdájához tartozzanak: például *Mikszáth Kálmán*, *Herczeg Ferenc*, *Móricz Zsigmond*, *Kenedi Géza*, *Kóbor Tamás* és *Kozma Andor*.

A katolikus politikai lapok közül a legnagyobb a *Magyar Állam* volt. 1888-ig tulajdonosa és szerkesztője a pápai lovagi címet kapott, tömegmozgalmakat szervező, leginkább az alsópapság szemléletét közvetítő *Lonkay Antal* volt, utána *Szemnecz Emil*. Az újság 1908-ig működött. Inkább a főpapság támogatására számított báró *Jósika Kálmán* politikai hetilapja, a *Magyar Korona* (1877-85), melynek mottója volt: „Hűség Istenhez, hazához és királyhoz”. Az egyházpolitikai reformok ellenzői, a hosszan hullámozó politikai harc idején alapították meg a Néppártot, amelynek lapját, az *Alkotmányt* 1896-ban hozta létre *Molnár János* apát, képviselő. A *Bonicz Ferenc* által szerkesztett lap kettős célként tűzte ki: küzdelem a liberális eszmék ellen és az új egyházpolitikai törvények megváltoztatásáért. 1902-ben a Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége a bulvárlapok technikáját kísérelte meg felhasználni a katolikus népnevelés céljára, és *Gyürky Ödön* szerkesztésében megindította az *Új Lap* c. krajcáros napilapját. 1944-ig fennállt, bár példányszáma mindvégig mélyen a valódi bulvársajtóé alatt maradt.

A 48-as függetlenségi ellenzék lapjai közül a jellemző *Skorpió* néven publikáló *Csávolszky Lajos* lapja volt az *Egyetértés*, mely az 1880-as évtized egyik legjobban jövedelmező újságja volt. Egy ideig *Eötvös Károly* szerkesztette és *Kossuth Ferenc* volt főmunkatársa. *Csávolszky* azonban belebukott vállalkozása túlzott kiterjesztésébe.

Wodiáner Fülöp indította 1877-ben a *Budapest* c. illusztrált lapot, mely a vezércikk helyén képpel jelent meg. Ez a lap szerzett először, alkalmi engedélyt az utcai árusításra. Első szerkesztője *Huszár Imre* volt, őt követték *Brankovics György*, *Gracza György* - 1884-től, amikor a párt félhivatalos lapja lett, húsz éven át - utána pedig *Szatmári Mór*.

Szintén Wodiánerék újtó tapogatózásának eredménye volt az 1888-ban megindított *Kis Újság*, az első oldalát betöltő illusztrációval, s azzal a céllal, hogy politikai irányú bulvárlapot készítsenek. Amíg megőrizte politikai irányát, szenzációs híreinek, írásainak ízléstelensége mérsékelt sikert aratott, s a párt számára sem volt gyümölcsöző. A jelen századra egyértelműen bulvárlapként már igen sikeresen működött. Szerkesztői *Papp László*, *Gara József*, *Kovács Dénes*, majd *Szederkényi Anna* voltak.

Holló Lajos, *Inczedy László* és *Lovász Márton* alapította 1893-ban a *Magyarországot*, az első este megjelenő napilapot. Befolyását vezérpublicistájának, *Bartha Miklósnak* köszönhette. 1910 után *Károlyi Mihály* politikai baloldaliságának képviselője lett.

A Szociáldemokrata Párt lapja, a *Népszava* sokáig hetente csupán háromszor jelent meg, 1905-ben alakult napilappá. Végig erőskezű szerkesztői irányítás alatt állt, a szerkesztő pedig a pártvezetőség szigorú irányítása alatt; a hirdetések messze maradtak a többi újságban játszott szerepüktől. Szerkesztője *Garami Ernő* volt, helyettese *Weltner Jakab*, s a lap vezető publicistája 1907-től kezdve *Kunfi Zsigmond*.

A *Pesti Napló* független lapként, nemzeti liberális színezettel működött a nyolcvanas években, *ifj. Ábrányi Kornél* szerkesztésében. 1894-től két évig *Vészi József* szerkesztette, aki aztán teljes szerkesztőségével kilépett s megalapította a *Budapesti Napló*-t. A *Pesti Napló* 1901-től, *Surányi József* szerkesztésében a politikától visszahúzódott, hét évvel később pedig, amikor *Hatvany Lajos* vásárolta meg, irodalmias irányú baloldali lappá alakult, melyet a háború végén *Miklós Andor* szerzett meg.

A *Pesti Napló*ból kivált *Budapesti Napló* (1896-1918) kitűnően szerkesztett, színes és érdekes, a liberális értelmiségnél és a budapesti magas középosztálynál befolyásos lap volt. *Vészi* vezércikkei, *Kosztolányi* szavaival „a forma remekművei”, mellett a fiatal magyar irodalom támogatásával emelkedett ki. *Ady*, *Molnár Ferenc*, *Papp Dániel*, *Thury Zoltán*, *Kosztolányi*, *Bíró Lajos*, *Szép Ernő*, *Csáth Géza* és *Lengyel Géza* írásai fémjelezték.

A szabadkőművesség lapjaként indult meg 1910-ben a *Világ*, *Nyitrai József* szerkesztésében. A polgári radikalizmus elitlapja volt, magasan képzett, kitűnő munkatársi gárdával. 1913-tól *Purjesz Lajos*, a háború után *Feleky Géza* volt szerkesztője. Nagy szerepet játszott a Polgári Radikális Párt programjának kialakításában, s 1914-től annak hivatalos lapja lett. *Purjesz* és *Feleky* mellett *Jászi Oszkár* és *Ady Endre* voltak legjelentékenyebb publicistái.

A millennium éve kisebb határvonal volt a magyar sajtó történetében is. A lapkiadói vállalkozó szellem ekkor kísérelte meg először „néplap” néven becsempészni a bulvársajtót a magyar újságpiacra. A néplap korábban a *Vasárnapi Újság*ot és a nyomában jelentkező, illusztrált családi lapokat, illetve a népnak szóló politikai hetilapokat jelölte. Most viszont *Habár Mihály* megindította a pártpolitikai szempontok nélkül érdekességeket és olvasmányokat naponta feltaláló lapját, a *Friss Újság*ot, mellyel egy évtized alatt messze meghaladta a százezer példányszámot. *Rákosi Jenő* kiadója pedig újtára indította az *Esti Újság*ot, az első igazi bulvárlapot, mely olcsón, egy krajcárért, csakis utcai árusításra számítva, kizárólag hírközlésre alapult. Szerkesztője *Barna Izidor* volt, akit *Sajó Aladár* követett, 1914-től pedig *Bethlen Oszkár*.

Ezzel megindult a magyar bulvársajtó kifejlődése, és újabb fejleménye, a szenzációsajtó is fellépett 1904-ben *A Nap* címmel, *Braun Sándor* szerkesztésében. Amerikai mintákat honosított meg ez a hírlaptípus: a pletykákra, az újságírói magánnyomozásokon alapuló leleplezésekre, a magánélet titkainak kitergetésére és bűnügyekre fordította a fő figyelmét. A sajtótípus legjobb és legsikeresebb változataként született meg 1910-ben *Az Est*, *Miklós Andor* lapja.

Az Est a szenzációt a szokatlan, az újszerű értelmében kereste, s már ilyen volt az addig nem látott mértékű reklámhadjárat, amely indítását megelőzte. Egy kortársi visszaemlékezés így szólt róla: „...a vastag hirdetési oszlopok, a telkek kerítései, a reklámtáblás vakfalak, a villamoskocsik, a tízezrével osztogatott röplőlapok, a Barnum-mintára fölvonult bútoroskocsik és fiakersorok s a kávéházi újságok szélére nyomott bélyegzők ordították, üvöltötték és suttozták, hogy 1910. április 15-én új hírlap jelenik meg és ára négy fillér lesz.” Tartalma több volt, mint amennyit ettől a műfajtól elvárhattak az olvasók. *Móricz Zsigmond* ezért mondhatta, hogy „a kalendáriumról *Az Est* olvasóivá emelkedett a magyar falu. És ez azt jelenti, hogy egyszerre csak a hivatalosan művelt népamítás helyett első kézből vett információkkal, az európai sajtóban is a legelső vonalú hírszolgáltatással, eszmei és politikai irányítással kötött benső kapcsolatot a tanyák népe... Népegyetem volt *Az Est*.” Remek tudósítói hálózatot épített ki és kitűnő riporterhadat foglalkoztatott (*Kéri Pál*, *Adorján Andor*, *Tarján Vilmos*, *Fényes László*, és „irodalmi riportokat” írt *Heltai Jenő*, *Molnár Ferenc* és *Pásztor Árpád*).

Miklós Andor lapjának sikere Tisza Istvánnak is azt az ötletet adta, hogy politikai céljaira mozgósítsa ennek a sajtótípusnak a lehetőségeit. Így hozták létre 1915-ben a *8 Órai Újság*-ot *Nadányi Emil*, majd *Nagy Samu* szerkesztésében, délutáni megjelenéssel. Sikere azonban nem ért *Az Est* nyomába.

A politikai sajtón túl a jelentős heti- és havilapok, a folyóiratok és magazinok közül is meg kell említeni néhányat. A vicclapok közül a *Pikáns Lapok* az irodalmi naturalizmus programjával indult 1883-ban; két év múlva azonban egy sajtóper átalakulásra kényszerítette; ettől kezdve *Magyar Figaró* címen az első salonélclap volt, melyhez a századfordulón *Heltai Jenő* lapja, a *Fidibusz* csatlakozott.

A családi lapok közül az *Ország-Világ* 1879-ben indult meg, kitűnő minőségű illusztrációkkal, jó ismeretterjesztő cikkekkel, fiatal polgári szerkesztőséggel. Folyamatos válságok és átalakulások után hangsúlyozottan magyaros, erősen irodalmias lappá vált; egy ideig még *Beöthy Zolt* is szerkesztette. A Singer és Wolfner kiadó 1895-ben hozta létre az úri középosztálynak szánt szépirodalmi revűjét, az *Új Időket*. Szerkesztője *Herczeg Ferenc* lett. Ugyanebben a konzervatív nemzeti szellemben adott ki más sikeres lapokat is, különböző korosztályok számára. 1890-ben *Pósa Lajos* és *Benedek Elek* szerkesztésében indították meg az *En Újságom* c. gyereklapot, öt évvel később pedig *Tutsek Anna* szerkesztésében a *Magyar Lányok* c. képes ifjúsági hetilapot. A rendkívül olcsó képes hetilap, a *Tolnai Világlapja* (1901-44) igen nagy üzleti sikert hozott kiadó-főszerkesztőjének, *Tolnai Simon*nak, aki 1913-ban az ország legmodernebb, nagyszabású újságpapját építette fel a Dohány utcában (a mai Egyetemi Nyomda épülettömbjét).

Új szellemű és jellegű folyóirattal jelentkezett a Pallas Rt. 1884-ben, a *Magyar Salonnal*. A cím utal a mintaképre: a bécsi *Der Salon* az udvari arisztokrácia folyóirata volt-ennek magyar és nagypolgári, igényes és sznob változatát akarta megteremteni a két szerkesztő, *Hevesi József* és *Fekete József*. Már itt megjelent az az akadémizmus és konzervativizmus szembe forduló irodalmi ízlésváltás, amelynek *Kiss József* lapja, *A Hét* (1890-1924) volt kifejtett megtestesítője. Hagyományát vitte tovább és formálta át egész irodalmi életünkre

kihatva a *Nyugat* (1908-41), amelynek szerepe olyan jelentőségű, hogy az irodalom történetírás innen számítja a modern magyar irodalmat. Főszerkesztője *Ignotus* volt, szerkesztői *Osvát Ernő*, majd *Móricz Zsigmond*, *Babits Mihály* és *Gellért Oszkár*.

Radikális szociológusok és filozófusok magas szellemi színvonalú fóruma volt a *Jászi Oszkár* szerkesztette *Husadik Század* (1900-19); szerzői között nem egy, később európai hírűvé vált szerző található, mint *Mannheim Károly* és *Lukács György*. Konzervatív ellenfeleként 1911-ben alapította *Tisza István - Herczeg Ferenc* szerkesztésében - a *Magyar Figyelő*-t.

A főbb lapok példányszámai (ezer pld.)

	1890	1906	1910
A Nap		60-80	80-90
A Nemzet	6,2		
Alkotmány		8	9
Az Újság		28	58
Budapest	25	45	45
Budapesti Hírlap	28,8	54	65
Budapesti Napló		22	15
Egyetértés	16		38
Esti Újság		70-80	80-100
Friss Újság		170-180	170-180
Keresztény Magyarország	3		
Kis Újság	15	170-180	150-180
Magyar Állam	6,8	15	
Magyarország		35	46
Neues Pester Journal	28,5	34	34
Népszava	20-22	35	
Pester Lloyd	15	18	15
P L. Abendblatt		21	18
Pesti Hírlap	26,9	54	60
Pesti Napló	8,4	32	45
Új lap		15-20	30-35

1910-1918 között: Az Est 200-476

A sajtó mint az egyik médium, 1918-1945

Az első világháború végével drámaian új feltételek közé került a magyar sajtó. Az addig adott körülményeket egyre új módszerekkel, felfogással tudta mind jobban kihasználni - most éppen a feltételek változtak meg hirtelen. Egyharmaddal csökkent a magyar anyanyelvű lakosság - vagyis a potenciális olvasói kör, ami visszavetette a példányszám-növekedést -, idegen államok fennhatósága és vámhatárai mögé kerültek a fejlett sajtóélettel rendelkező városok, mint Kolozsvár, Arad, Temesvár, Nagyvárad és Szabadka, amelyek a korábbi évtizedekben gyakran töltötték be az országos lapok újságíróinak utánpótlási, iskolázási helyének szerepét. És teljesen felborult a hatalmi, kormányzati szerkezet: újabb és újabb, egymással ellentétes ideológiájú forradalmi hullámok követték egymást. Mindegyik igényt tartott a sajtó feltétel nélküli szolgálataira, és mindegyik számon kérte az újságírókon, hogy miért engedett az előző kormányzat nyomásának. Úgy látszik, végleg elmúlt az az időszak, amikor a magyar sajtó is egyetemes normák szerint kezdett el működni. Ismét közvetlen politikai szerepet kellett játszania.

A sajtó szerkezete, működési mechanizmusai és a technika oldaláról közelítve, az előző korszakkal lezárult a sajtó kifejlődése - erre a korszakra az új médiumok megjelenésével médiatörténetté változott. A hírközlést gyorsító módszerek, a távirat és a telefon 19. századi találmányok voltak; az újságnymáshoz szükséges nyomdatechnikai találmányok, beleértve a fényképet éppúgy, mint annak publikációs lehetőségeit és a különböző képnymási eljárásokat, szintén megszülettek a múlt században. Az összes fontos laptípus, újságírói szakma (szerkesztő, segédszerkesztő, vezércikkező publicista, tárcaíró, riporter, kiküldött tudósító, hírszerkesztő, sajtógrafikus, képszerkesztő) és a sajtót működtető szemléletmód mind kialakult a század elejére (utolsóként a szenzációsajtó). Az első világháború után azok a szempontok és eljárásmodok variálódtak, amelyek már korábban megjelentek, legfeljebb kisebb technikai újításokkal. (Újdonság volt ugyan, hogy amit a múlt század végétől a sajtó szemére vetettek „revolveres” újságírás néven, az most, a szenzációsajtó továbbfejlődéseként az ún. riportlapok típusával valóban megjelent, mint zugsajtó.) Az igazi, a forradalmasító újdonságok a hagyományos sajtón kívül jöttek létre.

Már a millenniumi ünnepek közönsége megcsodálhatta az új találmány, a *mozgófilm* dokumentáló és információközlő lehetőségét, ám az első világháború tette végleg bevett médiummá a filmet. A Magyar Film Iroda 1924-ben alakult meg, s attól kezdve a Magyar Híradó készítése volt fő feladata.

Puskás Tivadar telefonhírmondója révén ugyan már 1893-tól megismerhette a budapesti polgárság a *rádió* őseit, de az igazán gyors fejlődés G. Marconi találmánya (1901) után következett be. Először a posta és a hajózás területén, majd az első világháború idején a katonai hírközlésekben fejlesztették ki. Az európai rádiótársaságok alapításával egyidőben, 1924-től indultak meg a rendszeres magyar rádióadások. Híradásának gyorsasága és ebből eredő nélkülözhetetlensége az 1929-31-es gazdasági válság idején kiderült már a magyar hallgatók számára is - általános szükségletté a második világháború idején vált, nem kis részben a nyugati híradások vételi lehetősége révén.

Az első *televíziós* adásokra is már 1925-ben sor került, szinte egyidőben Angliában, Amerikában és Németországban, és tíz évvel később Berlinben megindultak a rendszeres közvetítések is. Budapesten 1954-től kezdett működni ez a médium.

Ám a film, a rádió és a televízió - a hírközlés terén az első világháborút követő kor újdonságai - kívül esnek a sajtótörténet területén. A szűken vett sajtóéletet ezután tehát már nem az újabb megoldások, lehetőségek keresése, a megújulások egymásutánja szerint lehet áttekinteni, hanem pusztán a politikai orientáció és a sajtóműfajok szerint.

A sajtóélet szabályozása

A bukott háború után Károlyi Mihály köztársasági kormánya kénytelen volt ugyan fenntartani a háború elején bevezetett papírkorlátozó intézkedéseket, de 1918. december 7-én rendeletet adott ki a sajtószabadság visszaállításáról (1918. évi 2. néptörvény). Ezzel eltörölte a háborús cenzúrát, a kauciót, és bevezette a szabad utcai árusítást. Ez azonban egyelőre még inkább az elvek kimondásának számított, mintsem gyakorlati jelentőségű lépésnek, miután a papírhány új lapok alapítását nem tette lehetővé. 1919 elején ugyan papír-felhasználási engedélyt kapott néhány „forradalmi szellemű” bulvárlap, ezek azonban rövid életűek voltak.

A Tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott Alkotmánya 8. paragrafusában fogalmazta meg hivatalos álláspontját a sajtószabadsággal és a sajtó feladatával kapcsolatban. Eszerint: „A Tanácsköztársaságban a dolgozók véleményüket írásban és szóban szabadon nyilváníthatják, de megszűnt a tökének az a hatalma, amellyel a sajtót a kapitalista gondolkodásmód terjesztésének és a proletáröntudat elhomályosításának eszközévé alacsonyította. Megszűnt a sajtónak a tökéttől való függése is. Minden nyomtatvány kiadásának joga a munkásságé, és a Tanácsköztársaság gondoskodik arról, hogy a szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen.” A sajtószabadságnak ez az értelmezése kemény diktatúrát, sajtóellenőrzést és a sajtóélet államosítását jelentette, amit egyébként már kezdettől fogva gyakorolt a tanácshatalom. Hetenként tucatjával szüntették meg a lapokat, volt, amikor egyszerre több mint kétszázat, mindaddig, míg 1919 júniusra csupán öt budapesti és 25 vidéki napilap maradt meg, mindegyik valamelyik hatalmi szervezet orgánusaként. Az irodalmi, ifjúsági és női lapok aránylag jobban fennmaradtak, sőt szerkesztő maradt *Schöpflin Aladár* és az lett *Babits Mihály* -, de amint az egy véresen komoly küldetéstudattal működő forradalomtól elvárható, az összes vicclapot betiltotta (tisztán polgári sajtóműfajnak tartotta - és a diktátorok a legjobban a kinevettetéstől félnek).

A sajtóügyekkel a Sajtódirektórium foglalkozott, amelynek elnökévé a régi szociáldemokrata újságíró, *Göndör Ferencet* nevezték ki. Miután minden funkciót központilag kívántak megszervezni és szabályozni, állandó bizottságalakítással és rendeletalkotással voltak elfogadva. Eközben már március végén megbízást kapott *Gábor Andor* és *Kósa Miklós* a cenzúra kidolgozására. Április 30-án a Sajtódirektórium szerepét az újonnan létrehozott Szellemi Termékek Országos Tanácsa vette át. Ennek elnöke *Szabados Sándor* volt, a közoktatásügyi népbiztos, s tagjai között volt *Kármán Tódor*, a tudományos osztály, *Hauser Arnold*, a művészeti direktórium és *Fülep Lajos*, az irodalmi osztály képviselőjében.

A Tanácsköztársaság leverése után alig több, mint egy héttel a Friedrich-kormány még kizárólagosabb rendeletet adott ki, mellyel a kormány hivatalos lapján, a *Budapesti Közlönyön* kívül minden időszak kiadványt betiltott. Ezt követően sűrűn jelentek meg továbbra is részkérdéseket érintő intézkedések, majd november 13-án ismét hatályba helyezték az 1912: LXIII. tc. („A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”) alapján kibocsájtott rendeleteket. Többek között ismét bevezették a Magyarországon a Bach-korszakban alkalmazott utólagos ellenőrzést (a sajtórendészeti kötelezpéldány benyújtása után 3 órát kellett várni a terjesztés megkezdésével). Több mint két éven át számos újabb miniszterelnöki rendelet szabályozta a sajtóügyeket, köztük a miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság felállítását (1920), míg végül 1921. decemberben Bethlen István feloldotta a „kivételes

sajtórendészeti ellenőrzést”. Különleges szerepet játszott a Magyar Távirati Iroda. Még a Károlyi-kormány államosította, aztán a külügyminisztérium indította meg ismét. Irányításáért hamarosan megindult a miniszterelnökség és a külügyminisztérium vetélkedése, amit végül az aradi és szegedi kormányok sajtófőnöke, *Eckhardt Tibor* döntött el a miniszterelnökség javára. Az MTI vezetőjének *Kozma Miklós* századost, a szegedi fővezérség propaganda, hírszerző és elhárító osztályának vezetőjét nevezték ki. Kozma kis megszakítással 1941-ig elnök maradt. Először Eckhardttal közösen elrendelték, hogy Horthy vidéki útjain az MTI megbízható újságírójának kell jelen lennie, s így csak ezen a központi úton juthatnak el az információk a bel- és külföldi sajtóhoz. A minisztériumok is utasítást kaptak, hogy közleményeiket az MTI-nek juttassák el. 1921 elején a kormány magánkézbe adta az MTI-t a Kozma által alapított Magyar Nemzeti Gazdasági Banknak, majd szerződést kötött vele, és így az MTI a kormány félhivatalos hírügynöksége, sőt médium-nagyhatalma lett a többi vállalkozása révén (*Magyar Hirdető, Magyar Országos Tudósító, Telefonhírmondó Rt.* vagyis a rádió, a *Rádióélet* c. lap, a Szatmár és Bereg lapvállalat). A külföld számára magáncéggként léphetett fel, belföldön hangoztatja függetlenségét, amiről azonban Kozma naplójegyzeteiben beismerte, hogy „...lényegében ugyan akkor sem volt igaz, de mindenki úgy tett, mintha hinné, hogy igaz s mert a látszatot mindenki védte...” Az utódállamok magyarságának szóló hírközlés és az emigrációs sajtónak is szóló kormánypropaganda megszervezése terén komoly sikereket ért el.

A húszas években, a Bethlen-kormány idején a sajtóirányítás visszatért a dualizmus korának liberális hagyományához. Bár előfordult néhány betiltás (*Az Újság, Világ*), de inkább az állami szubvenció biztosítása - főként a vidéki sajtó számára - játszott benne nagyobb szerepet. Bár szélsőjobbról háromszor is megpróbálták a sajtószabadságot megszorító új sajtótörvényt betervezni, mindmégannyiszor megvédte Bethlen törvényét a Budapesti Napilapok Szindikátusa.

A sajtótámogatás rendszerét folytatta Gömbös Gyula, de az *Antal István* vezette miniszterelnökségi sajtóosztály keretében összpontosultak a pénzalapok; még a szaklapok esetében is a kormányzati törekvések pártolása lett a támogatás kritériuma.

A sajtókamara felállítása

A Darányi-kormány által meghozott első zsidótörvény - 1938:15. tc. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” jelentős részében a sajtóélet szabályozásával foglalkozott. 2. paragrafusa elrendelte a sajtókamara felállítását, és előírta, hogy a lapok kiadója, szerkesztője és állandó munkatársa csak kamarai tag lehet. A törvény 4. paragrafusa szerint „a sajtókamara, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamara tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számára hús százalékat ne haladja meg”. A sajtókamara felállítására a rendeletet már Imrédy Béla adta ki 1938. augusztus 28-án, s vele párhuzamosan megjelent a végrehajtási utasítás is. Az „örségváltás”, ahogyan fajvédő körökben nevezték a hivatalosan a sajtóstruktúra átalakításának nevezett akciót, Imrédy törekvései szerint alakult: a kamara a miniszterelnökségi sajtóiroda hatáskörébe került. Ennek vezetője a félhivatalos *Függetlenség* főszerkesztője, az 1946-ban háborús bűnösként kivégzett *Kolosváry-Borcsa Mihály* lett. Ő már a második zsidótörvény (1939:4. tc.) alapján alakította az újságírókamara tagságát, vagyis a zsidó tagok létszáma már csak a 6%-ot érhetette el.

1939. április 30-án közölte a *Budapesti Közlöny* a sajtókamarába felvett tagok névsorát. Az 1522 tag száma mintegy háromszázötvennel volt kevesebb a visszautasítottakénál. Az autonómnak feltüntetett kamara - titkos szavazással - választotta meg elnökét: Kolosváry-Borcst. A sajtókamara megalakulásával párhuzamosan a Belügyminisztérium felülvizsgálta a

lapengedélyeket, aminek következtében részben megszűntek, részben a kormány tulajdonába mentek olyan lapok, mint az Est-konszern lapjai (*Az Est, Magyarország, Pesti Napló*), és a zsidó származású, főként a baloldali újságírók túlnyomó többségét nem vették fel a sajtókamarába, ami a sajtóéletből való teljes kizárásukat jelentette.

1939. szeptember 1. ismét korlátozás bevezetését hozta: Teleki Pál miniszterelnök bejelentette a kivételes állapotot, ami többek között a sajtócenzúra ismételt bevezetését és a lapok terjedelmének csökkentését jelentette. Egyúttal külön sajtóellenőrző hivatalt állított fel a külföldi sajtótermékek vizsgálatára. A cenzúrát lazította Teleki 1939. december 10-i rendeletével (10800/1939 ME), mellyel a szerkesztő és a kiadó hatáskörébe utalta annak eldöntését: bemutatja-e lapjának cikkeit a cenzúrahatóságnak vagy sem. Az intézkedés mind a nyilasok, mind a hitleri Németország támadásait kiváltotta, holott a magyar kormány kínosan ügyelt arra, hogy a baloldali sajtónak se engedjen nagyobb mozgásteret. Az 5555/1940. sz. kormányrendelet 1940. augusztus 28-án végül az összes sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát, s a cenzúrabizottságba az ügyészség képviselőin kívül a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénzügyi, a külügyi tárcák és a vezérkar képviselőit ültette. A vidéki sajtó cenzúrahatóságát a helyi ügyészségek a rendőrséggel együtt alkották. 1941-től 1944-ig, a német megszállásig *Ullein-Reviczky Antal* volt a miniszterelnöki és egyszemélyben a külügyminisztériumi sajtófőnök, és ő vezette a Sajtóellenőrző Bizottságot. A kényes politikai helyzetben ez a hatalomkoncentráció tette lehetővé, hogy óvatos adagolással úgy próbáljon eleget tenni a német elvárásoknak, hogy közben az angolszász hatalmaknak is mindig jelezze a kényszert és a hozzájuk való közeledési szándékot. Az utasítások kiadására jogosult szervek előírásait tartalmazó Parancskönyv naponta végigjárta a cenzúrabizottság tagjait. Egyes témákat a sajtófőnök kizárólagos hatáskörébe utalt, mint például az egyik 1942. eleji bejegyzés szerint: „a cenzúra csak olyan külpolitikai cikket enged át, amelyet Ullein-Reviczky követ úr sugalmazott.” Jelentősebb politikai megnyilatkozások sajtóközléseit személyesen ellenőrizte és a sajtóviták résztvevőinek szerepét is nem egyszer ő osztotta ki. Ez váltotta ki azt, hogy a magyar kormányzat elleni szinte folyamatos német és nyilas támadások egyik fő témáját képezte a magyar sajtó hangja, a túlzottan engedékeny sajtóirányítás, és követelték a cenzúra szigorítását.

A német megszállás egy csapásra felszámolta a sajtóirányítás kettősségét - sőt a magyar sajtó jelentős részét is.

A két világháború közötti lapok

A Tanácsköztársaság hivatalos lapja a *Vörös Újság* volt, *Jancsó Károly*, majd *Rudas László* szerkesztette. A Tanácsköztársaságot leverő román csapatok megszállása idején egyedül a félhivatalos *Reggeli Újság* jelenhetett meg Budapesten. A régi napilapok közül később folytatta működését a *Budapesti Hírlap*, *Az Est*, *Friss Újság*, *Kis Újság*, *Magyarország*, *Magyar Újság*, *Neues Politisches Volksblatt*, *Neues Pester Journal*, *Népszava*, *8 Órai Újság*, *Pester Lloyd*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Új Lap*, *Az Újság*, *Világ* és a hetilapok közül a *Hétfői Napló*, *Szabad Szó* és a *Volkstimme*. 1925-ben 934 lap jelent meg az országban, ebből 618 volt a fővárosi, 316 a vidéki; 1942-ben összesen 1379 lap működött már, 779 fővárosi és 600 vidéki, ami a vidéki sajtó számarányának erős előretörését mutatja. 1933-ig nem volt hivatalos lapja a kormánypártnak; a keresztény nemzeti eszmerendszert és kormányzati célokat több különböző áramlat sajtója szolgálta. A katolikus radikális álláspontot elsőként *Bangha Béla* jezsuita hitszónok és politikus szólaltatta meg, aki a „destruktív zsidó sajtó” háttérbe szorítására számos lapot alapított 1919 szeptemberétől; az *Új Nemzedék* (1919-44, korábban hetilap), az *Alkotmány* örökébe lépő *Nemzeti Újság* (1919-44) és az *Új Lap* című napilapokat,

a *Gondolat* c. irodalmi és politikai folyóiratot és a *Képes Krónika* c. képeslapot. Ekkor kezdett el működni az általa alapított Központi Sajtóvállalat is. Ez a harmincas években rendszeres támogatásra szorult - évi mértéke meghaladta a kétszázezer pengőt -, bár például a 77.000 példányban megjelenő *Új Nemzedék* a korszak kiemelkedően nagy lapjai közé tartozott.

A katolikus sajtó a harmincas években egyre több területen szembekerült a hivatalos politikával: előbb a német orientáció kérdésében, majd a fajkérdésben, amelynek elsőségét nem ismerte el. A zsidótörvények meghozatalától kezdve nyíltan is eltért a kormányfelfogástól - bár a belpolitika más alapelveiben fennmaradt helyeslése. A püspöki kar a szélsőségektől való távolmaradást várta el a katolikus sajtótól - de ebbe beleértette az egyes egyházi személyek nyílt bírálatától való tartózkodást is. Ez az intés többször vonatkozott a Központi Sajtóvállalat vezérigazgatójára, gróf Széchenyi Györgyre a folyóiratára, a *Korunk Szavára*. Az 1931-ben alapított lap a legitimizmus, a demokratikus törekvések, a keresztény liberalizmus és a töretlen náciellenesség eszméit egyesítette.

Az ellenforradalmi kormányokat támogató célkitűzéssel indult *A Szózat* (1919-26 és 1940-44, közben 1926-31-ben *Magyar Újság* címmel). *Ulain Ferenc*, az Etelközi Szövetség egyik vezetője indította s volt első főszerkesztője, tőle *Bajcsy-Zsilinszky Endre* vette át. A lap 1923-tól a kormánytámogatásból a jobboldali ellenzék támogatására váltott át.

A húszas évek fajvédő (*Nemzeti Élet*, *Vitézek Lapja*, *Nemzeti Figyelő*) és agrárius lapjai közül a *Meskó Zoltán* szerkesztésében megjelent *Pesti Újság* c. hetilap (1929-42) volt nevesebb, de nagyobb hatást ekkor semelyiküknek sem sikerült elérni. A fajvédő, illetve a katolikus sajtó már a húszas évek elején szembe került egymással, miután a fajvédők az ügy elárulásával vádolták a katolikus sajtót -, s részben a Központi Sajtóvállalat lapjai, részben a *Magyarság* ekkor sikerrel ellensúlyozta a fajvédő sajtó hatását.

A *Magyarságot* (1920-44), a gróf *Andrássy Gyula* finanszírozta legitimista napilapot *Milotay István* és *Pethő Sándor* alapította, a jobboldali nemzeti egység megteremtésére. Olykor református színezetű fajvédő, máskor hangsúlyozottan katolikus nemzeti érdekeket kívánt szolgálni (például amikor támadta a református egyház liberálisnak nevezett képviselőit), és túlzottan liberális ellenfélként támadta gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisztert is. Hitler hatalomra jutása idézte elő ennek a lapnak a válságát is. Pethő nyíltan megfogalmazta féltéseit a náci német terjeszkedési törekvések miatt - *Milotay* viszont 1934 tavaszán több munkatársával kilépett és *Gömbös Gyula* felszólítására megalapította az egyértelműen nácibarát, *Új Magyarságot* mint kormánylapot, mely a keresztény úri középosztály kifejlődésének és hatalmának programját kirekesztőlegesen tűzte zászlajára. (1938-tól inrédysta radikális irányt követett.) A *Magyarság* a kiválást követően náci és szovjetellenes irányt követett, a legitimizmus és a liberalizmus összeegyeztetésén fáradozott. 1938 elején azonban a laptulajdonos váratlanul a nemzetiszocialista mozgalom napilapjává nyilvánította a *Magyarságot*, és kinevezte a nyilaskeresztes párt egyik vezérét, *Hubay Kálmánt* főszerkesztővé. Erre *Pethő Sándor* és több, a hungarista-nyilas mozgalommal szembenálló újságíró kilépett a szerkesztőségből.

Gömbös Gyula hatalomra kerülése a kormányzaton belül is megnövelte a fajvédők hangerejét és befolyását. *Bethlen* idején a *Budapesti Hírlap* és a *8 Órai Újság* voltak a kormányhoz közel álló lapok, 1933-ban viszont az új sajtófőnök, *Antal István* létrehozta az állandó szubvencióval ellátott, félhivatalos *Függetlenséget* (1933-44) a vidéki középrétegek megnyerésére. *Hubay Kálmán* lett a szerkesztője, nagyrészt vidékről felhozott fiatal újságírók a szerkesztőség tagjai. A lap szociális demagógiája visszhangra lelt a megcélzott közönségnél: egy év leforgása alatt 70.000-es példányszámot ért el. A lap nagy szerepet játszott a fajvédő szókinsznek a köznyelvben való elterjesztésében. A *Függetlenség* bulvárlap-párja az *Esti Újság* (1936-44) volt, ugyancsak *Hubay* szerkesztésében.

Ausztria német bekebelezése után Horthy és kormánya egybehangzóan megkísérelte elérni, hogy személycserék révén gyengüljön a kormánysajtó németbarátsága és szélsőjobboldali orientációja. Mindkét lapnál lecserélték Hubay Kálmánt, ám míg az *Esti Újságnál* Törs Tibor és Makkai János bekapcsolódása a szerkesztésbe a kívánt irányba módosította a lap hangját, a *Függetlenség* új szerkesztője Kolosváry-Borcsa Mihály lett.

A harmincas évek közepén számos nyilas szellemiségű lap indult. Elsőként *Meskó Zoltán* lapja, a *Nemzet Szava* (1932) lett a nemzetiszocialista eszme szószólója, aztán a különböző nyilas frakciók indították meg lapjaikat (*Kitartás, Magyar Szocializmus, Nyilaskereszt, Összetartás, Szittyakürt, Virradat, Egyedül Vagyunk* stb.) A legjelentősebb nyilas lap a *Pesti Újság* volt (1939-42). Számos ifjúsági hetilap, folyóirat kívánt szerepet vállalni az ifjúság nemzeti nevelésében: katolikus oldalról (*Zászlónk, Emericana, Ébresztő, Az Erő*), protestáns oldalról (*Református Diákmozgalom*), illetve állami támogatással (*Levente, Ludovikás Levente*). *Szabó Dezső* ugyan a fajvédő ideológia egyik legnagyobb hatású vezéralakja volt, de 1923 körül már külön útra lépett: *Élet és Irodalom* című folyóirata a kormányt és a fajvédőket egyaránt támadta. Az 1922-ben *Tormay Cecil* szerkesztésében megindult *Napkelet* „a keresztény és nemzeti alapon álló írónemzedék folyóirata és a Nyugat ellensúlyozására indult” - hirdette. Bár tekintélyes írók és akadémikusok álltak mellé, nem tudott jelentősebb példányszámot elérni. Annál jelentékenyebb hatása lett a *Bethlen István* támogatásával, *Szekfű Gyula* szerkesztésében megindított *Magyar Szemle* c. folyóiratnak (1927-44). Később *Eckhardt Sándor* szerkesztette. A külföld széleskörű tájékoztatására szolgált a *Hungarian Quarterly* és a *Nouvelle Revue de Hongrie*. 1944 márciusa után mindkettőt betiltották.

A liberális lapok esetében a bankok és a nagyipar játszotta azt a támogatói szerepet, amelyet a többiek pártoktól vagy kormányszubvenció formájában kaptak meg. A GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) és a TÉBE (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) vezették a sajtó-alaplistát; amelyik lap ezekre felkerült, nagyhirdetések, fizetett közlemények és a közgazdasági rovatra adott pauszálé révén részesülhetek a támogatásból. A harmincas években változott a GYOSZ-TÉBE támogatási politika; míg korábban az első helyen *Az Est*-konzern lapjai álltak, most a németellenes sajtó került az élre: a *Magyar Nemzet*, a *8 Órai Újság* és *Az Újság*, sőt a katolikus érdekeltségű Központi Sajtóvállalat lapjai is kaptak támogatást.

A liberális politikai sajtó és a bulvárlapok közül *Az Est*-lapok irodalmi vezetője, *Mikes Lajos* kiemelkedő szerepet játszott különösen a *Pesti Napló* kulturális rovatának színvonalában. A *Világ* következetesen radikális polgári lap maradt, ennek megfelelően éles kritikai hanggal. Végül 1926-ban a frankhamisítási ügy politikai összefüggéseiről írt cikkei miatt a kormányzat betiltotta, annak ellenére, hogy a „nemzetgyalázás” vádját a bíróság megalapozatlannak találta és felmentette a szerkesztőt. Ekkor *Feleky Géza* szerkesztő és szerkesztőségének munkatársai megvásárolták a *Magyar Hírlapot*, de üzleti sikert nem tudtak elérni vele. A harmincas években a liberális lapok nagy része a hazai és világesemények, illetve a rájuk neheztelő ideológiai nyomás következtében szükségszerűen radikalizálódott. *Bálint György* 1929-től a *Pesti Napló*-ban publikált írásaival kicsi, de állhatatos közönséget nevelt. Az 1930-as évek második felében, főként a sajtókamara megalakulása utáni időszakban végül a kormány gyakorlatilag felszámolta a liberális sajtót - ami Tisza István sajtópolitikája után immár másodszor ültette el a világ demokráciáinak sajtójában és ezáltal közvéleményében a magyar politikai türelmetlenségnek és centralizáló hajlamának kedvezőtlen képét.

Pethő Sándor 1938. augusztus 25-én indította meg új lapját, a *Magyar Nemzetet* azzal a gárdával, amely vele együtt távozott a *Magyarságtól*. A lap jelige és hirdetési sloganja volt: „A Magyar Nemzet küzd, hogy Magyarország magyar ország maradjon.” Napi húszezres példányszámmal indult, 1942-re ötvenezer példányban jelent meg, már üzleti vállalkozásként is nyereséges lett, ám népszerűsége révén képes volt még tovább növelni példányszámát:

1943-ban már napi 60.000 példányban készült el. Egyéni arculatú és nagyon hatékony rovata volt az egy évig a vasárnapi számokban megjelenő „Szellemi honvédelem”, amit *Szabó Zoltán* szerkesztett. Pethő Sándornak 1940-ben távoznia kellett, ekkor három évre *Hegedűs Gyula* vette át a szerkesztői posztot. Amikor ő is megvált a laptól, akkor növekedett meg *Szekfű Gyula* befolyása. Következetes és bátor helytállás jellemezte a *Magyar Nemzetet*, ezért többször felfüggesztették, és a németek bevonulása után betiltották megjelenését.

A húszas évek végén időszaki fórumokkal jelentkezett a népi írók tábora. Szellemi bázisuk illetve példaképük *Bajcsy-Zsilinszky Endre* és *Szabó Dezső* személye, munkássága volt. Bajcsy-Zsilinszky indította meg az *Előőrs* c. hetilapot (1928-32), majd folytatásaként a *Szabadságot* (1932-44), melyben már a falukutató irodalom teljes gárdája megjelent, többek között *Féja Géza*, *Illyés Gyula*, *Kodolányi János*, *Kovács Imre*. A népi írók hozták létre a *Válasz* c. folyóiratot (1934-38), immár *Németh László* közreműködésével is, s 1939-ben megszerezték a *Szabad Szó* c. hetilapot, amelyet ettől kezdve *Szabó Pál* szerkesztett. Ebben publikáltak a haloldali eszmék felé forduló népi írók, míg a szélsőjobb felé tájékozódók fóruma az *Új Magyarország* irodalmi rovata lett. Különösen a népi írók vonzáskörében jelentkezett az a korábban ismeretlen folyóiratforma, amelyet egyszemélyben a szerkesztő írt és adott ki. Ilyen volt Szabó Dezső több folyóirata, *Németh László Tanúja* (1932-36), *Erdélyi József*, illetve *Nagy Lajos* folyóirata.

Az irodalmi lapok közül a *Nyugat* továbbra is a legmagasabb színvonalú és irodalmi szempontból a legmagasabb mércét állító folyóirat maradt. A húszas években szerkesztője *Osvát Ernő* volt, halála után *Babits Mihály* és *Móricz Zsigmond* vette át, azzal a célkitűzéssel, hogy egyesítsék a „kettészakadt irodalmat”. *Ignotus* 1929-ben *A Toll* címmel indított hetilapot, amelyet hamarosan, egy fél évre *Zsolt Béla* szerkesztett. Ezt a radikális reformer szellemű lapot igényes tartalom, igen széles munkatársi skála és rendkívül alacsony példányszám jellemezte. Egyre kiszámíthatatlanabb időközökben 1938-ig jelent meg. A *Literatura* (1926-39) liberális felfogású irodalomkritikai és ismertető folyóirat volt. Színvonalas haloldali szellemiségű folyóiratok voltak a *Független Szemle* (szerk. *Czakó Ambró*), *Századunk* (szerk. *Vámbéry Rusztem*), *Szép Szó* (szerk. *József Attila*, *Ignotus Pál*, *Fejtő Ferenc*). Két igen sikeres, a nagyközönségnek szóló lap volt a *Tolnai Világlapja* és a *Színházi Élet* (szerk. *Incze Sándor*).

A szociáldemokrata sajtó legfontosabb darabja továbbra is a *Népszava* volt. A korszakban végig fennmaradt, bár volt két olyan év, amikor 347 sajtópert indítottak ellene. Hosszabb időn át *Mónus Illés*, 1939-től *Szakasits Árpád* szerkesztette.

Az első világháborút követően jelentős, tagolt magyar sajtóélet alakult ki az utódállamokban. Csehszlovákiában ellenzéki magyar pártok lapja volt a *Prágai Magyar Hírlap*. Érsekújvárott indult meg, majd Komáromban, végül Pozsonyban jelent meg a kormánypárti *A Reggel* (1922-33), folytatása a színvonalas *Magyar Világ*. Szociáldemokrata, majd kommunista napilap volt a *Kassai Munkás* (1907-37). Katolikus ifjúsági folyóirat *A Mi Lapunk*. Jelentékeny szociáldemokrata és kommunista-szimpatizáns irodalmi folyóirat volt az *Új Szó* (1929, 1932-33). A *Magyar Írás* (1932-37) minden jelentős írónak és irányzatnak helyet biztosított; volt magyarországi és romániai szerkesztője is.

Jugoszláviában igen nagyszámú magyar lap és folyóirat jelent meg. A fontosabbak: a Szabadkán megjelenő *Bácsmegyei Napló*, az újvidéki *Reggeli Újság*, mely 1932-től adta ki több mint egy évtizeden át a *Kalangya* c. irodalmi folyóiratot, mely korszakjelölő fontosságú a jugoszláviai magyar irodalomban. Fontos, kultúrák közötti közvetítő szerepet vállalt a *Híd* (1934-41).

Romániában, Erdélyben szintén sok, többnyire rövidéletű magyar lap működött. Sokféle szálat fogott össze a *Brassói Lapok*. A kolozsvári *Keleti Újság* mellékleteként indult meg a *Napkelet* (1920-22), és ott jelent meg a *Bartha Miklós* által alapított *Ellenzék* (1919-40). Az *Erdélyi Szemle* utódjaként indította meg *Reményik Zsigmond* a *Pásztortűzet* (1921-44), a leghosszabb életű erdélyi folyóiratot. Különleges volt *Szántó György* rövid életű képes revüje, a *Periszkóp* (Arad), mely a nyugat-európai avantgard bemutatását tűzte maga elé. *Benedek Elek Cimborá* c. gyermeklapja 1922-től népszerű, nagy példányszámú lappá vált.

1926-ban báró *Kemény János* marosvécsi kastélyába összehívott 26 magyar író, hogy mindennemű ellentéteiket félretéve, összefogjanak a magyar kultúra érdekében. Ebből a jelentős kezdeményezésből nőtt ki többek között az *Erdélyi Helikon* c. folyóirat is (1928-45). Főszerkesztője *Bánffy Miklós* volt, szerkesztői *Kós Károly*, *Áprily Lajos*, *Kuncz Aladár*, *Lakatos Imre*, végül *Kovács László*. Erdélyi népi írók indították az *Erdélyi Fiatalok* c. folyóiratot. Széles áttekintésű, kiemelkedően színvonalas szocialista tájékozódású folyóirat volt a *Korunk*, amelyet 1926-tól három évig *Dienes László*, majd *Gaál Gábor* szerkesztett. Volt Magyarországon, Jugoszláviában és Csehszlovákiában szerkesztősége; 1000-1200 példányban tudott megjelenni.

A legfiatalabb írók *Termés* címmel adták ki folyóiratukat Kolozsvárott (1942-44).

A kommunista emigráció először *Bécsi Magyar Újság* címmel adott ki napilapot (1920-24), és Moszkvában *Szó* címmel adtak ki lapot a hadifogságba került magyarok agitálására. 1944. szeptembertől *Magyar Újság* címmel a szovjet hadsereg is adott ki lapot, melynek utódja az *Új Szó* lett.

1944. március 19-én Németország megszállta Magyarországot. Három nappal később a liberális, független és báloldali sajtót betiltották. Két ideérkezett német külügyi tisztségviselő és pártfunkcionárius feladata volt a náci német minta átvételének keresztülvitele. Az 1944. április 6-i kormányrendelet a miniszterelnököt felhatalmazta, hogy államérdekből bármikor felfüggeszsen vagy megszüntethessen bármilyen időszak kiadványt. A tájékoztatásügyi államtitkár *Kolosváry-Borcsa Mihály* lett, Szálasi hatalomátvétele után pedig *Fiala Ferenc* nyilas képviselő, az *Összetartás* főszerkesztője. Hamarosan már csak két nyilas lap jelent meg eredeti formájában - de a budapesti ostromig csak hetek voltak hátra.

Kitekintés az 1945 utáni sajtóra

Budapest hosszú ostroma idején a rölapokon kívül más sajtótermék nem jelent meg. A keleti országrészekén ekkor már kezdett megindulni az élet, s kezdtek megjelenni az első lapok: Debrecenben 1944. november 15-én megindult a *Néplap*, Szegeden négy nappal később a *Délmagyarország*, koalíciós szerkesztésben. A fővárosban a pesti oldalon a német megszállás alóli felszabadításának másnapján, 1945. január 19-én megindult a *Szabadság* c. napilap, szintén koalíciós szerkesztéssel - szerkesztői *Darvas József*, *Kállai Gyula* és *Zilahi Lajos* voltak -, ténylegesen azonban a kommunisták irányították. A lap kommunista újságírói szembesültek először a felszabadulásnak ellentmondó korlátokkal, amikor a megszálló orosz katonaság atrocitásai ellen kívántak volna szólni, ám Gerő Ernő a legkisebb kritika ötletén is felháborodott. Az első napokban világossá vált, hogy a sajtószabadság, legalábbis a Vörös Hadsereget illetően, nem működik.

Pedig a sajtószabadságot hamarosan sarkalatos törvény is kimondta. Az 1946:I. tc. „Magyarország államformájáról” az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai közé sorolta a „gondolat és vélemény szabad nyilvánítását”-t. A három évvel később elkészült Alkotmány (1949:XX. tc.) is megerősítette az alapelvet, bár már a munkáshatalomnak megfelelő megszorítással. 55. paragrafusában ez áll:

„(1) A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot.

(2) Az állam e jogok érvényesítésére a dolgozók rendelkezésére bocsátja a szükséges anyagi eszközöket.”

Azáltal, hogy a pártállam tartotta fenn magának, hogy megmondja: mi a dolgozók érdeke, s ráadásul az anyagi eszközöket is ő biztosította, vagyis az ő kezében voltak: a sajtószabadság kimondása egyúttal a teljes hatalmi összpontosítást fedezte.

1945-ben azonban egyelőre még a koalíciós körülmények között a sajtóélet a régóta nélkülözött sajtószabadságra készülve indult el - ámbár magánszemély nem, csak párt vagy különféle szervezetek kaptak lapalapítási engedélyt. Egy negyedév alatt feléledtek vagy megalakultak a koalíciós pártok lapjai: február 18-án újraindult a *Népszava* (Szociáldemokrata Párt), két nappal később a *Szabad Szó* (Nemzeti Parasztpárt), újabb három nap múlva pedig a *Kis Újság* (Független Kiszgazda Párt). Az év során a többi érdekcsoport, szellemi áramlat is jelentkezett: újraindult a polgári demokrata *Világ*, a *Független Magyarország* és a *Reggel* c. hetilap, *Kossuth Népe* címmel a Honvédelmi Minisztérium félhivatalos lapja, és 1945. július 7-től Debrecenből Budapestre költözött az *Új Szó*, „a Vörös Hadsereg lapja Magyarország lakossága számára”. Új hírlapként, új évfolyamszámozással indították újra a *Magyar Nemzet*et, s új napilapként indult a *Világosság* és a *Haladás*. Megjelent a Polgári Demokrata Párt hetilapja, a *Fáklya* is (1946-47), aztán újraindult a *Friss Újság* (1947-51).

A politikai sajtó újrászületését gyorsan követte hatalmi elnémitása és átrendezése. Az államosítást követően, 1948 és 1952 között többségük megszűnt, a *Népszava* a szakszervezetek napilapja (1948), a *Magyar Nemzet* pedig a Hazafias Népfront lapja lett (1954. nov.). Kevés új lapalapítás történt, azok a központi agitáció egyes társadalmi csoportokra szétbontott oldalait képviselték. Az *Esti Budapest* az MDP Budapesti Pártbizottságának lapja volt, a *Tartós Békéért*, *Népi Demokráciáért!* a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának hetilapja, mellettük megjelent a *Szabad Föld*, a *Néphadsereg* és a *Szabad Ifjúság* is.

Hamar életre keltek a vicclapok is: a markánsan polgári *Pesti Izé*, az ellenzéki *Szabad Száj* és az egyre lojálisabb *Ludas Matyi*. Közülük csak ez utóbbi maradt fenn tartósan. A viccek és karikatúrák közvetlen didaktikája és politizálása túlment az 1860-70-es évek első vicclapjaién. A *Ludas Matyi* olyan karikatúrákon kezdte, mint például egy 1948-as, amelyben falusi padon a helyre legény, Rákosi udvarol a mórlikáló menyecskének, Szakasitsnak azzal, hogy „Mindenkinek van babája csak énnékem nincsen!” (S mit tesz a véletlen: nem is kellett sokat várni a kommunisták és a szociáldemokraták egyesülésére!) Aztán ilyen rigmusokkal folytatta:

„A gyapot énekel”

*Kicsi vagyok én,
Majd megnövök én,
Ha a szovjet agrár-módszert
Eltanulom én!*

S végül hosszabb idő után jutott el az olyan távolságtartást érzékeltető és éppen ezért a korviszonyaiba is találóbban bevilágító viccig, mint amilyen ez volt: „Én sem szex, sem pedig politikai viccet nem mesélek: szexviccet ab ovo, politikait pedig ab ávó.”

Az irodalmi folyóiratok közül a *Nyugat* utódaként a *Csillag* mint a Magyar Írók Szövetségének folyóirata jelent meg, mellette a *Válasz*, a *Magyarok*, a *Kortárs* működött hosszabb-rövidebb ideig; a társadalomtudományi folyóiratok közül ugyanígy a *Társadalmi Szemle*, mint az MDP tudományos folyóirata, a *Szocializmus*, a *Valóság*, a *Fórum* és a *Huszedik Század*.

A *Szabad Nép*, az MDP központi napilapja - főszerkesztője Révai József, szerkesztője Horváth Márton volt - minden rovatában közvetlen propagandalappá vált. Hemzsegett a „termelési csaták”-tól, „a munka frontja”-tól, „élmunkások rohamcsapatá”-tól és hasonló militáns pártkifejezésektől. A „Hazánk egy napja” c. rovat rendszeresen közvetített az ország helyzetéről, a mindennapokról - azaz arról, hogy a párt milyennek kívánta látni. Óráról órára leírta a „tipikus” egyszerű emberekkel megélt „tipikus” eseményeket, illetve összegezte a nap új „eredményeit”.

Az értelmiségi ellenállás a rendszerrel szemben ezekben a lapokban indult meg, többnyire napvilágra alig került, eltávolításokban kifejeződő formában. Az első, már áramlatként jelentkező ébredés Nagy Imre 1953-as beszédét követően azonnal megindult az *Irodalmi Újságban*. 1954 nyarától az „új szakasz” mind hangosabb hirdetője a *Szabad Nép*, októberben pedig munkatársai már heves támadást intéztek a pártvezetőség és a lap szerkesztése ellen; ezt követően még tisztogatás indult meg a szerkesztőségben.

A *Szabad Nép* újságíróinak egy részét több hullámban eltávolították, a forradalom előtti hónapokban a változás előszele jelentős részben annak hasábjairól süvített, sőt 1956. október 23-án vezércikkkel - „Új, tavaszi seregszemle” - üdvözölte a fiatalság követeléseit. Mégis még aznap este, az első forradalmi megmozdulások közé tartozott a *Szabad Nép* székházának megostromlása, hiszen évek alatt rögzült veszedelmes hírért és korábbi szerepét egy csapásra nem feledtethette. Ezután rendszertelenül tudott megjelenni, eleinte keményen ellenséges magatartásán ugyan változtatni próbált, de végül a Kádár János vezetésével újjáalakuló párt november 1-től *Népszabadság* címmel jelentette meg központi orgánumát.

A forradalom idején tömegesen jelentek meg részben a korábban betiltott pártlapok, részben az új csoportok, pártok fórumai. A fontosabbak voltak: *Függetlenség* (Dudás József csoportjának lapja), *Magyar Szabadság* (volt pártellenzéki újságírók indították), *Magyar Honvéd*, *Népakarat* (Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége), *Magyar Ifjúság* (A *Szabad Ifjúság* helyett) és *Új Magyarország* (Petőfi Párt). Némelyikük a legnagyobb veszéllyel dacolva, egy-két számot megjelentetett még november 4-e után is. Az *Igazság*, „a forradalmi

magyar honvédség és ifjúság lapja”, *Obersovszky Gyula* és *Gáli József* szerkesztésében készült november 7-ig, akkor teljes illegalitásba vonulva, még közel egy hónapig *Élünk* címmel jelent meg. *Gimes Miklós* szerkesztésében november 15-től jelent meg az *Október Huszonharmadika*.

A forradalmi utóvédharcok elfojtásával új korszak kezdődött. De minden változás ellenére is, még tíz évvel a forradalom leverése után, egy jeles amerikai újságíró, a világ sajtójának áttekintése közben azt állapította meg: „A magyar sajtót annak kell tekinteni, ami - kommunista orgánumnak, amely csak olyan híreket közöl, amilyeneket a kormány kíván, gondosan a párt álláspontjáról értelmezve, és túlterhelve propagandával, amellyel szemben az emberek nagy része érdektelen.” Ennek a kornak sajtója azonban már belenyúlik a jelenkorba, így nem is történeti stúdium.

.oOo.